

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

II. ÉVFOLYAM 1. SZÁM • 2007. JÚNIUS • TEMESVÁR

A TARTALOMBÓL:

Klapka György 1820–1892

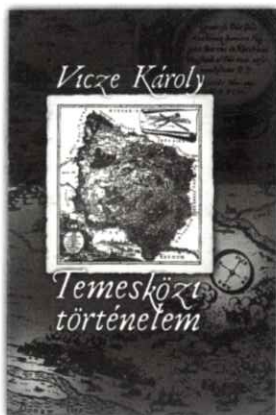
- (4) **ARCÉL**
VICZE KÁROLY: A komáromi védő
BORSI– KÁLMÁN BÉLA: Klapka György
- (21) **LÁTLELET**
Egy emléktábla története
- (24) **JELENLÉT**
KLAPKA GYÖRGY: Emlékeimből
- (31) **KÁRMENTŐ**
JANCsó ÁRPÁD: 1716 Temesvár
felszabadulása II.
- (37) **HÍDVERŐ**
RADU PĂIUȘAN: George Pomut
- (41) **BATYU**
ILLÉS MIHÁLY: Temesközi útvonalak II.
- (45) **KILÁTÓ**
Bácsország

HONISMERETI OLVASMÁNYOK

A Szórvány Alapítvány két kiadványa:

- Vicze Károly *Temesközi történelem* c. munkája egy trilógia második kötete.

- A Romániai Magyar Évkönyv szerkesztője Bodó Barna.

Jancsó Árpád három könyve:

- *Buziás régen és ma*
- *Memorabilia anno 1716*,
illetve egy két nyelvű kiadvány:
- *A bánáti utak törzskönyve 1848-ból.*

BODÓ BARNA

TÁBLA

Táblák között élünk, mi több: nem élhetünk táblák nélkül!

Táblák nélkül sem.

Modern világunk piktogramjai igazítanak el abban, mit hol találunk meg, és abban, hol mit kell látnunk. Illetve meglátnunk, észrevennünk, tudatosítanunk...

A különböző márvány-, fém- és (olykor) üvegtáblák számomra akkor igazán fontosak, amikor a múlt mának szóló jelzései.

Ezek nélkül a táblák nélkül bármely város arc nélküli. Nincs identitása. Nincs jellege. Nincs múltja, amire ráépülhet a mából kibomló jövő.

S az ottlakóknak nincs hovatartozása. Elődeink, tetteik-alkotásaik-áldozataik tudatos vállalása nélkül a város/falu nem a miénk. Csak lakjuk, de nem élünk benne.

Ha táblákat keresek ott, ahol mindennapjaim lefutnak azon a bizonyos homokórán, akkor nem utcanevtáblákra figyelek. És nem intézmények hollétét jelzőkre. Nem azokra, amelyek a kereskedelem megannyi portékáját kínálják - olykor agresszívan.

Azókat a táblákat keresem, amelyek révén egy hely - jelesül Temesvár - az enyém, vagy az enyém is lehet.

Meg-megállok a Bolyai Jánost megidéző táblák mellett...

Ha arra járok, mindig rápillantok Székely László táblájára: ha nem is tudom kiolvasni az út másik oldaláról, akkor is jó érzés, hogy ott van...

És a Kós Károly tábla. Meg az Ady. Meg a református bérházon lévő.

Meg a Klapka-tábla. Illetve a Klapkák táblái.

Ezekkel nincs szerencsénk.

Klapka Györgynek sincs szerencséje a szülővárosával. Alig tették fel a magyarok a tábláját, a magyarokat programszerűen nem szerető román párt képviselői ellenvéleményüket fejezték ki, s pár napra rá a táblát valakik összetörték. Azóta sem „tudjuk”, ki tette. A második tábla áll, évek óta, annak jelzéseként: nem kell megriadni, következetesnek kell lenni, meg kitartónak.

Ortodox pópa szentelte fel az emléktáblát 2007. május 15-én

Néhány hete újabb Klapka-táblája van Temesvárnak.

A tábla szövege: 15 mai 1815 Biblioteca Klapka Timișoara.

Ennyi.

Kimittud-játéknak sem egyszerű.

Értelmezzük úgy, hogy az évszám egy könyvtár születési éve.

De melyik Klapka az alapító?

A polgármester Klapka József és a komáromi védő György mellett akár a temesvári lett nagypapa, a színházbarátként ismert, jómódú gyógyszerár Karl is lehetett volna az alapító. Mindhárman közéleti emberek voltak, egyikük életpályája sem zár ki egy ilyen közszolgálatot.

Kérdem, hányan tudják tájainkon, hogy az akkor nyomdatulajdonos Joseph Klapka, Temesvár későbbi polgármestere ebben az évben alapította meg Magyarország első vidéki kölcsönkönyvtárát?

A tábla erről sem tudósít: az elsőségről.

Kíséreljük meg végiggondolni: a kultúra hivatalos szolgálói, akik fontosnak tartották Klapka Józsefnek táblát állítani, miért választották ezt a lakonikus, a lényegről nem tájékoztató változatot? Végre egy olyan elsőség, amely a kultúra területére visz. Hiszen Temesvárt több európai, kontinentális, térségi műszaki elsőség okán ismerik, legalábbis ismerhetik, de a művészet, a kultúra terén nem állunk ilyen jól.

Két okra lehet gondolni.

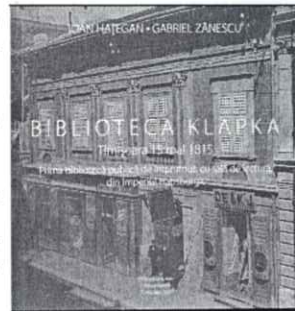
Gondot jelenthetett, miként írják ki Klapka keresztnevét? Joseph? A családban alighanem ezt használta. József? A közigazgatásban, a közéletben többnyire így szerepelt. Iosif? Erre nem volna semmilyen magyarázat, mint ahogy arra sincs, hogy Temesvár neve miért csak Timișoaraként szerepelhet ezen a táblán, holott 1815-ben csak románul semmiképpen sem kerülhetett volna fel a könyvtárra.

Milyen elsőségről van is szó? A temesvári kölcsönkönyvtár az akkori Magyarország első vidéki könyvtára. Ezt valószínűleg nem akarták kiírni. Ahogy Románia első sörgyaraként hirdeti megannyi reklám a temesvárit, ez esetben is választhatták volna ezt a formulát. 1718-ban Temesvár nem tartozott Romániához. Sokan szóvá tették: ez a formula nem csupán helytelen, de manipulatív és ezért etikátlan is.

Olyan táblák után, mint amilyen a száműzetésbe tartó Alexandru I. Cuza román fejedelemé - miszerint 1864-ben itt aludt utoljára román földön -, amely tudatosan állít valótlaniságot, a mostani jelzi: a táblakitevő igyekezet megtorpant. Hazudni nem akartak, az igazat nem írták ki. Kitétek valamit, amiből a lényeg - az elsőség ténye - hiányzik.

Mi történik az etnikai paradicsomnak meghirdetett Temesvárral?

Valami elmozdult. De milyen irányba?...

Az évfordulót köszöntő könyv

VICZE KÁROLY

KLAPKA GYÖRGY, A KOMÁROMI VÉDŐ

Klapka György portréja
(Sterio Károly akvarellje)

Klapka György morva eredetű megnevesített temesvári családból származott. A család első ismert őse II. József császár idején vándorolt be a Délvidékre, ahol a tábori gyógyszerházak szervezésével volt megbízva. 1794-ben Temesvárott megvette a Fekete Sasoz címzett gyógyszerházat. Másodszülött fia, József, 1805-ben a Temesvárott szervezett fölkelőcsapat főhadnagya lett. 1819-ben Temesvár polgármestere, 1825-ben és 1832-36-ban a város országos követe. 1841. július 15-én magyar nemességet kapott V. Ferdinánd királytól. Az ő fia volt György, az 1848-49-es honvédtábornok, Komárom várának hős parancsnoka. Györgynek két bátyja volt. József (1807-1840), aki az apja által alapított nyomdát vezette, és Nándor (1808-1895), aki cs. és kir. vezérőrnagy lett. Klapka György 1820. április 7-én született Temesvárott. Tanulmányait szülővárosában és Kecskeméten végezte. Katonai tanulmányait a karánsebesi nevelőintézetben kezdte, ahonnan 1838-ban hádapródként a bécsi cs. és kir. tábori tüzérezredbe lépett. 1842-ben hadnagyi ranggal a kir. testőrséghez került. A szabadságharc kitörésével a magyar kormánynak ajánlotta fel szolgálatait, amely az 5. Honvédszászlóaljba osztotta be, majd Erdélybe küldte a székely felkelés szervezésére. Visszatérése után június 13-ától a 6. Honvédszászlóalj századosaként részt vett a délvidéki harcokban. Innen Komáromba helyezték át, hogy az erődítési munkálatokat vezesse. Miután sikerült elfoglalnia a várat, őrnaggyá nevezték ki. Mészáros Lázár visszalépése után hadosztályparancsnok lett, és átvette a felső-magyarországi hadsereg vezetését. Megverte Schlicket, és győzelmet aratott az 1849. február 26-27-i kápolnai és isaszegi csatákban. Március 15-én megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát, majd március 28-án Kossuth tábornokká léptette elő. Görgey seregével egyesülve, nagy diadalt aratott a váci, majd az április 19-i nagysallói és az április 26-i komáromi

Klapka György síremléke a Kerepesi temetőben

ütközetekben. Miután Mészáros leköszönt a miniszterségből, ő lett a hadügyminiszter, de nem sokáig maradt ebben a tisztségben, mert a harctéren lévén szükség rá, ismét Komárom parancsnokává nevezték ki május 21-én. Ebben a minőségében számos győzelmet aratott, és az aug. 3-i kirohanás alkalmával az osztrák hadsereget teljesen megsemmisítette. Ez alkalommal 300 osztrák katonára esett el, és 1000-nél több foglyot vitt a várba, köztük 48 tisztet. Az ellenséget elűzve 2700 darab szarvasmarhát, sok katonaruhát és lisztet zsákmányolt. Klapka az 1849. augusztus 13-i világosi fegyverletétel után is vitézül tartotta magát, bár Haynau dühöngve mondta, hogy ha 30.000 emberre is kerül, beveszi Komárom várát, és csak miután Pétervárad szeptember 7-i feladásáról értesült, adta fel a várat szeptember 27-én. A vár feladásának, amelynél Grabbe orosz hadteste is jelen volt, a következő feltételei voltak: "Az őrség szabadon elvonul, fegyver nélkül, a tiszték azonban megtartják kardjaikat, s további törvényes üldözésnek kitéve nem lesznek. Útlevelek külföldre

adatnak, kik ezért 30 nap alatt jelentkeznek. E pontok a pétervárad kapitányságára is kiterjesztettek. A tisztéknek egy havi, a legénységnek tíz napi díj fizetettik. A különféle hadi pénztári utalványokban kiadott kötelezvények kiegyenlítése végett osztrák bankjegyekben 500.000 ezüst forint fizetettik. Az úgynevezett Kossuth-bankjegyek készletben nem lévén, a várban külön pénzjegyek nyomattak. Minden ingó és ingatlan vagyon megtartatik. E szerződésnek mindkét részről bekövetkezett megerősítése után a vár hadi szokás szerint átadatik." A lefegyverzés és az átadás október 4-én fejeződött be, és azt követően Paskievics után Grabbeval kivonultak az utolsó orosz csapatok is Magyarországról. Klapka "menlevele" biztosította a 30.000-es várvédősereg szabad kivonulását a komáromi várból.

A fegyverletétel után Londonban, Párizsban és Lipcsében élt, majd Genfben telepedett le. 1853-ban az Oroszország és Törökország között kirobbant háború hírére Klapka György Törökországba ment, hogy felajánlja szolgálatait a török kormánynak. Habár a török kormány nem igényelte Klapka felajánlását, törökországi tartózkodása közelebb hozta a román politikusokhoz, és mivel szerinte egy Magyarország felszabadítását célzó tervben Erdélyt kell kiindulópontnak tekinteni, ehhez a legjobb operációs bázis a román fejedelemségekben állítható fel. Visszatérve Svájcba, ahol 1855-ben állampolgárságot kapott, azt fontolgatta, hogy Alexandru Ioan Cuza román fejedelemmel egyezsége lehetne jutni Romániában felállítandó raktárakról a nyugati szövetségesektől érkező fegyverek számára, hogy a kellő időben gyülekező önkéntes csapatok betörhessenek onnan Erdélybe. Ez azonban hiú álommá vált. 1859. május 6-án Párizsban Kossuth Lajossal és Teleki Lászlóval megalakította a Magyar Nemzeti Igazgatóságot, amely az emigráns magyar kormány szerepét volt hivatott betölteni. Sajnos, az általa vezetendő 1500 főnyi légió, amely Thurzófalva (Turzovka) felől porosz segítséggel indított volna osztrákellenes felkelést Magyarországon, ugyancsak bukásra volt ítélve. Az 1867-es kiegyezést követően külföldről hazajött Magyarországra, szülővárosába, Temesvárra, amely két ízben is országgyűlési képviselőjének választotta. Klapka 1892. május 17-én halt meg Budapesten. Sírja felett 30.000-en énekelték a Klapka-indulót, melyet az ő tiszteletere szerzett a komáromi Egressy Béni.¹

Jegyzetek

¹ W http://hu.wikipedia.org/wiki/Klapka_György, 2007.márc.8.
Borovszky Samu (szerk.), Temes vármegye és Temesvár, Magyarország vármegyéi és városai sorozat, é.n., Budapest, Temes vármegye, 413.o., Temesvár, 218.o.,

Hóke Lajos és egy névtelen szerző: Magyarország újabkori történelme, 1893. Nagybecskerek, I., 403-404.o.

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

KLAPKA GYÖRGY, GENF ÉS A ROMÁNOK 1847-1868

Ez a tanulmány közismert tények, elfeledett adatok vagy eddig ismeretlen levéltári források felhasználásával és újszerűnek remélt átcsoportosításával egy nehezen kategorizálható magyar történelmi személyiségnek Klapka Györgynek¹ (1820–1892) a román politikai elitel kialakított kapcsolatait és a román nemzeti törekvésekhez való viszonyát kívánja áttekinteni és (újra) értékelni. A Kossuth-emigráció 1850-es, 1860-as évekbeli tevékenységét vizsgáló szakirodalom ugyanis, jóllehet kimerítő részletességgel s már-már refrénszerűen ismerteti a tábornok meg-megújuló kezdeményezéseit, hajlamos evidenciaként kezelni valóban kiemelkedő szerepét. Am arra már nemigen keres választ, hogy miért éppen Klapka tábornok lett a román vezetéssel folytatott korabeli megegyezési kísérletek kulcsfigurája, amikor a számkivetésbe kényszerült nagy magyar reformnemzedék számos tagja jóval nagyobb politikai súllyal, elmélyültebb intellektuális fölkeszültséggel (Teleki László, Horváth Mihály, Pulszky Ferenc, Irányi Dániel, Rónay Jácint s persze Szemere és Kossuth), vagy egyszerűen erdélyi, partiumi, bánági származásából s gyermekkorában szerzett nyelvtudásából fakadóan (Jósika Miklós, Bethlen Gergely, Buda Sándor, Berzenczey László, Gál Sándor, Karacsay Sándor, Teleki Sándor, Teleki László és Vukovics Sebő) több fogódzóval, alaposabb ismeretekkel rendelkezett a románságról mint ő.

Klapka tábornok ráadásul nem sorolható azok közé sem, akiket a számkivetettség viszontagságai román nyelvtérre, Havaselvére és/vagy Moldvába sodortak, ahol esetleg ifjúkori előzmények után idővel a román föld és népe, valamint a magyar-román együttélés bonyolult problematikájának különféle szintű és színvonalú "szakértőivé" nőttek ki magukat (Vidats József, Seres Lajos, Oroszhegyi Jóska, Veress Sándor, Kajdácsi Antal, Bánffy István, Karacsay Sándor és a bánági bolgár szülőktől származó Dunyov István). A fent felsorolt feltételek közül azonban az egyik legfontosabb Klapka személyénél is adott volt: ő szintúgy Dél-Kelet-Magyarországon, az Alföld déli része a Maros, a Tisza és a Duna közötti tájegységben, a Bánágban látta meg a napvilágot, akárcsak a vingai születésű Dunyov. Márpedig a Banatus Temesiensis (Temeswarer Banat) székhelyén, Temesvárott, az 1820-as, 1830-as években, ha nem is jelentős számban, de éltek románok is.²

Nem beszélve Karánsebesről, ahol Klapka serdülőkorában az ottani katonai iskola növendékeként ugyancsak hosszasan időzött.³

Ám az apai ágon elnémetesedett morva, anyai ágon pedig bánági (verseci) sváb polgár családból származó fiatalember a köztisztletben álló temesvári, Bürger-meister⁴ fia nemhogy románul nem tanult meg, hanem 13 éves koráig magyarul sem igen. Erre csupán 1833-1835 között került sor, amikor atyja egyik fivéréhez küldte Kecskemét városába, hogy az ország (Hungária) nyelvét, mely az akkori pozsonyi országgyűlés végzése értelmében minden magyar honpolgárra nézve kikerülhetetlen szükségké vált⁵ tökéletesen elsajátítsa. A Klapka familia ugyanis, bár otthon németül beszélt, nagyon is hálás volt új hazájának ősei befogadásáért s megélhetése biztosításáért,⁶ s ezért akárcsak századokkal korábban érkezett hospes elődei ízig-vérig hungarusnak,⁷ magyarországinak tartotta és érezte magát. Ennek az érzésnek, amit honszeretetnek is nyugodtan nevezhetünk, természetes következménye volt, s egyre kíváncsabb járulékos eleme lett a magyar nyelvhasználat különösen a magyar történelemfejlődés mindmáig egyik legdinamikusabb szakaszának számító s Klapka eszmélkedésével egyidejűleg tetőző reformkorban. Így eshetett, hogy Klapka (és Kossuth) barátai közül a hasonlóképpen bánági, ráadásul görög-

keleti (ortodox) szerb környezetből érkező Vukovics Sebő (Vukovits Száva, Szabbás) szintén kamaszkorában tanult meg - hibátlanul - magyarul.¹³

Igaz, Klapka másik barátja, 1864-es bukaresti megegyezési kísérletének főszereplője: Arthur Seherthoss (Scherr-Thoss, magyarul: Scherr-Thosz) gróf viszont csak törve beszélt nyelvünket, ő azonban Porosz-Sziléziában született,¹⁴ s csupán 19 éves korában, 1839-ben került Zemplén vármegyébe.

Tény mindenestre, hogy Klapka 1848-1849 előtt vagy nem került kapcsolatba a magyarországi románság képviselőivel, vagy emlékirataiban nem tartotta érdemesnek megemlékezni róla. Első román vonatkozású följegyzése ugyanis közvetlenül a „közelgő vihar” előtti hónapokból származik, s mindössze annak rögzítésére szorítkozik, hogy az 1847/8-i telet a Szászvárostól néhány órányira fekvő Kudsir [Cugir] nevű oláh [román] faluban¹⁵ nővére családjánál töltötte.

Klapka alkalmassága későbbi kényes, ám annál nagyobb horderejű missziói teljesítésére tehát más okokkal és más adottságokkal, nemegyszer a személyiség mélyrétegeibe vezető egyéni jellemvonásokkal magyarázható. Most ezek közül vizsgáljunk meg néhányat közelebbről.

Az első fontosnak tetsző mozzanat az, hogy Klapka az 1838-1847 közötti éveket kadétként, majd a bécsi katonai akadémia („tűzériskola”) hallgatójaként a császárvárosban élte át. Epp abban az évtizedben - a serdülő kamaszból férfivá érés időszakában - volt tehát távol hazájától, amely nemzedéke formálódásának és egyben a magyar, polgáriassulás¹⁶ s nemzeti önrendelkezés ügyének is döntő s szerfelett mozgalmas korszaka volt. Klapka sem a megyei közéletben, sem az országgyűlési vitákban nem vett, nem vehetett részt, s emiatt sem, Magyarhon arisztokratikus belszerkezetét¹⁷, sem az abból is következő megoldásra váró problémákat (példának okáért a nemzeti kérdés) nem ismerhette meg olyan mértékben és mélységben, mint otthon maradt osztályos társai, köztük, későbbi benső barátja Vukovics Sebő.¹⁸ Ezek inkább elméleti kérdésként éltek érzelme- és gondolatvilágában, gesztusait és mimikáját feltételezhetően nem árnyalta olyan megett indulati töltés, mint némely kortársáét. Talán emiatt is érezhette úgy Bálcescu 1850-51-ben, hogy a tábornok „eszmeileg közel áll hozzá”,¹⁹ s talán ugyanez a román vélemény és a mögötte rejlő attitűd kelthette fel a megfelelő embert kereső francia és piemonti kormánykörök figyelmét, amikor 1858 és 1864 között közvetítőt kerestek a nehéznek és szövevényesnek ígérkező magyar-román (román-magyar) egyezkedések összehangolására és lebonyolítására. Nem arról van szó persze, mintha Klapka szenvtelen racionalitással, előkelő idegenként viszonyult volna a magyar üggyhöz. Apja 1841-ben szerzett magyar nemesi címe, majd 1842. áprilisában - Vukovics javaslatára - történt saját gárdahadnagyi kineveztetése a magyar királyi testőrségbe²⁰ bizonyára csak növelte szolidaritását.²¹ Am kor- és osztályos társai meghatározó élménye: a reformkori magyar liberalizmus és a Bécsből vezérelt konzervativizmus kettős vonzása, a lojalitásoknak ez a feltételezett konfliktusa²² valószínűleg erősebben hatott rá, jobban próbára tette alakuló karakterét.

Hiszen a német²³ volt az anyanyelve, s a családi mintákkal is megerősített²⁴ osztrák katonatiszti pálya távra nyitva állt előtte; korántsem volt tehát eleve eldöntött, magától értetődő dolog, hogy melyik ügyet s ennél fogva melyik nemzetet választja 1848-ban. A választ és Klapka választását nemcsak mi magyarok tudjuk, hanem az európai had- és egyetemes történelem is ismeri. A komáromi vár elszánt és taktikus védőjének neve elválaszthatatlanul összekapcsolódott a magyar szabadságharc tragikus végnapjainak történetével, és viselőjét egy csapásra a magyar történe-

lem leghíresebb, már-már Széchenyivel, Kossuthal, Görgeyvel, Deákkal s Andrássyval egyenrangú személyiségei közé emelte, felruházza az „heros de Komorn” (komáromi hős) megtisztelő címmel.

Nyilván ez is egyik oka volt Cavour és Louis Napóleon „preferenciájának” s Klapka román politikai körökben élvezett elvitathatatlan presztízisének. De vajon az ismertség, az érvényesüléshez minden történelmi korszakban oly fontos publicity azonos-e a valódi ranggal, a kortársak egyöntetű, bár sohasem feltétlen elismerésével? Ezt nem is olyan könnyű megválaszolni, hiszen a nemzedéktársak rivalizálástól, kisszerű torzsalkodásoktól, óhatatlan érzékenységektől és féltékenykedésektől sem mentes véleménye a legritkább esetben vág egybe az utókor objektívebbnek tételezett megítélésével. Mielőtt azonban néhány korabeli dokumentum segítségével megpróbálnánk bevilágítani ebbe a kényes kérdéskörbe, két - egy elvi, általános jellegű és egy önéletrajzi fogantatású - körülmény mérlegelésének szükségességére hívjuk fel a figyelmet. Az elsőt már érintettük, s ez a választás, a jó ügy - a magyar progresszió és nemzeti függetlenség eszméje - melletti határozott kiállás és odaadás. Ezt soha senki, Klapka legnagyobb ellenségei és sikereit sokszor alig leplezett irigységgel szemlélő kortársai sem vonták kétségbe. Nem hagyható viszont teljesen figyelmen kívül a véletlen szerepe sem. Az anyagi helyzetével és karrier-lehetőségeivel, valamint (valószínűleg) önmagával is elégedetlenkedő huszonhat-huszonhét esztendő fiatal tiszt ugyanis 1846-47-ben csak azért nem utazott el Indiába - a lahorei maharadzsza udvari orvosa, a brassói szász eredetű Honigberger²⁵ doktor hívására -, mert előbb atyja kifogásolta lépését s lassította úti előkészületeit, majd utóbb, a lahorei fejedelem hirtelen halála miatt, kútba esett hadseregének osztrák katonatisztekkel való tervbe vett feltöltése.²⁶

Ez a Klapka visszaemlékezéseiben jelentéktelennek feltüntetett epizód egyaránt utalhat a fiatalember belső bizonytalankodásaira, hazájához való kötődésének viszonylagosságára, izgágaságára, sűrűn ismétlődő pénzzavarára²⁷ és, főként, kalandvágyára. Ama ellentmondásos jellemvonásaira tehát, amelyekre már kortársai is fölfigyeltek.

A másik említést érdemlő, az előbbivel szorosan összefonódó életrajzi körülmény, hogy Klapka becsvéga itthon hamar kielégülést nyert, emelkedése a katonai ranglétrán tüneményesen gyors volt. 1848 májusában főhadnagyként lépett át a magyar kormány szolgálatába, június közepén már százados, októberben „törzskari őrnagy” lett, s 1849. január 7-én az ezredesi páténszel együtt magától Kossuthtól kapta meg „kineveztetését a felső-tiszai hadtest parancsnokává”.²⁸ Ezt követően komáromi tetteiért szánnyára kapta²⁹ egy Egressy Béni³⁰ nevű honvéd hadnagy (Klapka-) indulója,³¹ majd, nem sokkal később, a világhír is³². A századosi kinevezését közvetlenül megelőző hetekben viszont történt vele valami, ami témánk szemszögéből fontosnak tűnik:

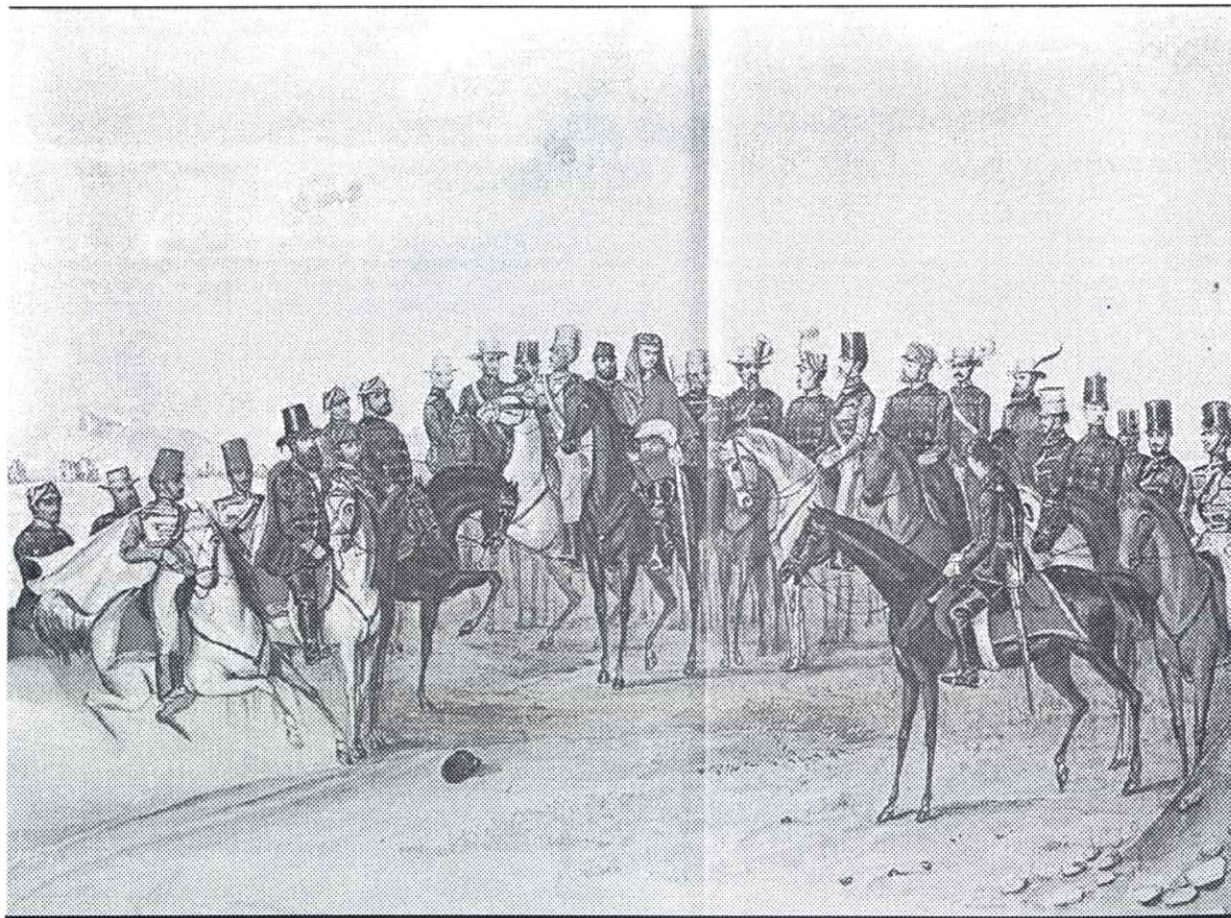
Klapka György

május utolsó napjaiban Batthyány Lajos magyar miniszterelnök által "Hajnik Pállal és Gál Sándorral Erdélybe küldetett, hogy a székely népfölkelést szervezzék".³¹

Élete második erdélyi útjának előzményeire visszatekintve, a korabeli zűrzavaros, az ország darabokra szakadásával fenyegető s véres polgárháborúba torkolló időszakát közel négy évtized távlatából felidézve vetette papírra – minden kommentár nélkül – emlékei harmadik³² román tárgyú megállapítását: "A balázsfalvi [Blaj] oláh nemzeti Convent... követelte, hogy mindazok a fekvőségek, melyek egész Erdélyben a magyarok birtokában vannak, adassanak vissza az oláhoknak".³³

Ez a tárgyilagosnak szánt mondat – meglehet akaratlanul – mintegy sűrítve s az időben kimerevítve rögzíti a par excellence közép-európai nemesi típusú (lengyel, horvát, magyar) társadalomfejlődés egyik legsúlyosabb következményét, a magyar s főleg a román nemzeti tudatot mindmáig megterhelő, erősen leegyszerűsített (magyar) úr – (román) paraszt sémát,³⁴ a két nép viszonyának minden akkori és későbbi tragikumát. A pedáns, szikár stílusban fogant leírás nemcsak azért szúr szemet a másfél száz évvel későbbi elemzőnek, mert alig néhány hónappal előzi meg a borzalmas magyar-román testvérharc őszi kitörését,³⁵ hanem azért is, mert Klapka valamiféle "előhangnak" szánta, hogy minél hatásosabban elbeszélhesse, miként is zajlott le élete első politikai küldetése a forrongó Erdélyben. Még erősebb lesz a kontraszt, amikor Klapka az erdélyi hatalmi elitel való találkozáját megörökítő passzushoz (s annak is utolsó mondatához) ér: "...Kolozsvárott... több kimagasló politikai személyiségnél tettük tiszteletünket, és én alkalmat találtam báró Wesselényi Miklóssal is megismerkedni", aki – hangsúlyozza Klapka – "már

alig volt árnyéka önmagának. Szemevilága elvesztésével elveszté lelkierője nagy részét is. "Csak azt érezte még, hogy a jövő rosszszat rejt méhében és ezen aggodalmának fájdalmas szavakban adott kifejezést."³⁶ (Az én kiemelésem: B-K. B.) Ebben a második szövegrészben természetesen nem az a feltűnő, hogy a jó taktikai érzékű, kitűnő fellépésű és modorú fiatal tisztt szerét ejtette, hogy nemzedéke egyik példaképét (s Kossuth "mesterét", talán leghatékonyabb pártfogóját³⁷) meglátogassa, hiszen később is mindig tudta vagy szinte csálhatatlan ösztönrel megérezte: kik azok a "statusférjak" (Napóleon, Cavour, Ratazzi, Ricasoli, Cuza, Bismarck) vagy egyéb kétségbevonhatatlan tekintélyű potentátok (Jérôme Napóleon, James Fazy, Garibaldi), esetleg "szürke eminenciások" (Marcello Cerruti,³⁸ Isacco Artom, Mocquard) akikkel összeköttetésbe kell lépnie, hogy céljait elérhesse. Wesselényi fölkeresése úgyszólván kötelessége is volt, hiszen kormánya azért küldte Kolozsvárra és a Székelyföldre, hogy minél pontosabban tájékozódjék, s általa, az erdélyi viszonyokról hű képet nyerjen.³⁹ Márpedig mind a kortársak véleménye, mind a historiográfia álláspontja csaknem azonos abban, hogy a hihetetlenül bonyolult erdélyi társadalmi, politikai, etnikai, vallási problémaegyüttesnek (beleértve a magyar-román ellentéteket is) épp a zsidói arisztokrata⁴⁰ volt a valaha élt egyik legnagyobb szakértője. A régóta betegeskedő főúr valóban lehangoló testi és lelki állapotának rajza korrekt, akár orvosi látteleként is megállná a helyét. Az idézet utolsó, általunk szándékosan kiemelt része viszont – kivált ha a korábbi, a magyar-román (birtok) viszonyokat szűkszavúan taglaló citátummal összevetjük – joggal ébresztheti föl érdeklődésünket. Vajon mit is mondhatott konkrétan Wesselényi a Pest-Budáról érkező fess fiatalembernek?⁴¹

Görgey vezérkara

Valóban beérte volna a rá egyáltalán nem jellemző siránkozással, ám akkori nyomott hangulatából egyenesen következő apokaliptikus vízióinak spontán fölillantásával? És mindeközben egyetlen szót sem ejtett volna a vészterhes állapotok mélyebb okairól és a robbanásveszély elkerülhetőségének módjaitól? Kíváncsiságunkat tovább fokozhatja, hogy Klapka – értesülése igazi forrását egy általános alannal homályban hagyva – főntebbi beszámolójához még hozzáfűzi: „Féltek [ti. a kolozsvári urak], hogy a székelyek lojalitásuk nyilvánításában nagyon messze mehetnének s kihágásokat követhetnének el az oláhokon [románokon], a melyeket ezek ott, a hol a magyarok vannak kisebbségben, a védtelen magyar lakosságon bosszúlnának meg...”⁴² Holott Miskolczy Ambrus kutatásaiból ismeretes,⁴³ hogy éppen a Klapka-látogatás körüli napokban nyert írásos formát Wesselényi régóta érlelt, ám a korabeli viszonyok között kivihetetlennek bizonyult elképzelése,⁴⁴ miszerint az iszonyatos (és kölcsönös) irtóhaborút csak úgy lehetne elkerülni, ha az erdélyi magyar és székely, valamint szász népességet kitelepíténiék a gyéren lakott alföldi pusztákra, vagyis – bár kényszerből – földnák a Szent István-i Magyarhon területi sérthetlenségének, integritásának hittételét.

Joggal merülhet föl bennünk tehát a gyanú, hogy Klapka, szokása szerint, némely túl nagy horderejű (vagy számára egyéb okokból kényelmetlen) ténnyt – ez esetben Wesselényinek a magyar közvéleményt sokkoló lidércnyomását – ezúttal is⁴⁵ elhallgatott, illetve dodonai megfogalmazásokba csomagolt, hiszen kevésbé valószínű, hogy a zaklatott idegállapotú főnemes éppen Batthyány küldöttének ne beszélt volna rémlátomásairól, amikor a felelős magyar kormánytól remélt, ha nem is megoldást, legalább meghallgatást vagy némi támogatást. Fölvetésünk az is alátámaszthatja, hogy a jóérzésű, szerfölött fogékony, ráadásul 1848-ban alig huszonnyolc éves Klapka – jellemének egy sajátos (egyszerre merész ugyanakkor állhatatlan) vonásából és Magyarországra vonatkozó ismereteinek hézagaiból egyaránt következően, vagyis egyfajta bevallhatatlan kompenzációs szükségletből – állásfoglalásaiban mindig egy nálánál nagyobb tudományos tekintélyhez vagy – inkább – erősebb (politikai) személyiséghez igazodott: egészen pontosan közöttük – bár nem elvitelesen – ingadozott és hihetetlen arányérzékkel egyensúlyozott. Mint már többen rámutattak,⁴⁶ ugyanez jellemezte Görgeyhez való viszonyát a szabadságharc idején és Kossuthhoz fűződő kapcsolatait az emigrációban. Nem kedvelte a frontális összecsapásokat, szívesen és ügyesen közvetített, és – ha kellett – rugalmasan módosította véleményét. Ha viszont provokálták, nyílt színvallásra kényszerítették vagy sarokba szorították, már ritkán tért ki, akár kockázatok árán is, de fölvette a kesztyűt⁴⁷.

Az ügyet pedig, ismételjük, sohasem tagadta meg, s tőle telhető buzgalommal, meg-megújuló, bár nem töretlen harci kedvvel 1867-ig szolgálta,⁴⁸ nem feledkezve meg természetesen saját javadalmazásáról⁴⁹ s hírnevének⁵⁰ körületekintő ébren tartásáról sem. Karakterének, stílusának, önmagáról alkotott képének s módszereinek lenyomataként idézzük saját szavait:

„Számkivetésem utolsó évében a politikai constellatiók ismét a tett mezejére hívtak; s midőn hazám szabadsága és függetlenségéről volt szó, nem késtem éltemet a harci szerencse esélyeinek kitenni. Midőn azonban a törvényt védő örök igazság diadalt ült a nyers erőn, és hazánk alkotmányos intézményei a viszonyok parancsolta határig helyre állítottak, külföldi működésemet befejeztemnek nyilatkoztatván, örömmel üdvözlém azon percet, melyben szeretett hazám szent földjére visszatérve annak szellemi s anyagi felvirágoztatásáért, az alkotmány által nyújtott törvényes téren, politikai életünk többi bajnokai

sorában küzdhetek.” Mindezek tudatában eggyel több okunk van feltételezni, hogy Klapka nem tartotta szentnek és sérthetetlennek az integer Magyarország axiómáját,⁵¹ s adott esetben – hol Teleki meggyőződéses-megszenvedett álláspontjához közelítve,⁵² hol a párizsi Grand Orient függőségbe tartozó nyugat-európai szabadságharcos páholyokban akkortájt divó lengyel sugallatú⁵³ politika elvárásaihoz alkalmazkodva, hol csupán román partnerei vágyainak elébe vágva⁵⁴ –

„kérdésbe tétele” nem tekintette tabunak, taktikai megfontolásokból esetenként hajlandó volt tárgyalni róla. Akár Kossuth jóval kiérleltebb, elméletileg megalapozottabb és összehasonlíthatatlanul következetesebb véleményével, sőt elvárásaival és utasításaival is szembeszegülve. Részben alighanem ugyanide – Wesselényi kétségbevonhatatlan tekintélyére – vezethető vissza, hogy tizenhárom évvel később, egy valóban hazárdörnek tetsző, időlegesen Kossuth által is fölkarolt erdélyi katonai akciótervezet esetleges következményeit latolgatva,⁵⁵ magát Magyarország volt kormányzóját is kioktatja⁵⁶ a „dako-román aspiratiók” tárgyán. Utalva az 1849 májusában történt abrudbányai mészárlásra, nemcsak arra hívja föl a figyelmét, hogy Erdélyben a ketős játék végveszélybe sodorná a magyarságot, hanem Hatvani baljós vállalkozását nem kis önbírálattal „a hitetlen szószegés véres emlékművének” minősíti, amely – a kölcsönös bizalom s a magyar-román megbékélés súlyos teherátvitelének – „kísértetként lebeg” a két nép között. Itt, ezen a ponton az emlékiró végre nem „csúsztat”, hiszen hiteles források és kitűnő tanulmányok bizonyítják, hogy az abrudbányai tragédia olyan mélyen megrázta az akkor már tábornoki rangban lévő Klápkát, hogy ideiglenes hadügyminiszterként első indulatában azonnal főbe akarta lövetni Hatvanit, s lehiggadva is haditörvényszék elé idéztette.⁵⁷ Egy visszatérő mérlegelő minisztériumi beosztottjának pedig kijelentette: „Az oláh [román] nemzetet épp oly kevésbé lehet kiírtani mint bármely más nemzetet. Jegyezze meg ezt magának.”⁵⁸ A leendő emisszáriustól nem tagadható meg tehát sem az elfogulatlan ítéletalkotás, sem az igazságosságra való törekvés, sem pedig az empátiás mozzanatok sem nélkülöző méltányosság majdani tárgyaló partnereinek „fajrokonai” iránt.⁵⁹ S ez a magatartás nyilván elősegítette, hogy a román politikai elit némely tagjával az idők során kitűnő kapcsolatokat alakítson ki. Az első román személyiség, akit Klapka név szerint is megemlít emlékirataiban, nem más, mint Ion C. Brătianu, a Kossuth irataiból ismert Dimitrie Brătianu testvéröccse, a magyar tábornok későbbi első számú román tárgyalópartnerének, Alexandru Ioan Cuza fejedelemnek egyik kérésre ellenfele, Hohenzollern Károly majdani nagyhatalmú miniszterelnöke.⁶⁰ Legjobb román barátja, a vele élete végéig szoros kapcsolatban lévő sőt fenntartás nélkül elfogadó Ion Bălăceanu⁶¹ nevét viszont hiába keressük terjedelmes visszaemlékezéseiben. Pedig Bem tábornok hajdani adjutánsával, a magyar-román megbékélés meggyőződéses hívével évtizedeken át levelezett, sőt – mivel annak felesége gyakran tartózkodott Genfben – sűrűn összejártak.

Wesselényi Miklós

Gőrgy Artúr

Klapka arról sem tesz említést, hogy, akárcsak ő maga, szinte valamennyi román ismerőse aktív és befolyásos szabadkőműves volt.⁶² Egyelőre nincs rá pontos adat, hogy Klapka, Pulszky Ferencsel együtt mikor lett a torinói Dante Alighieri-páholy tagja.⁶³ Teleki László viszont, akihez közelebb, bár ellentmondásos viszony fűzte az 1850-es években, már az 1840-es évek végén felvételt nyert a párizsi Mont Sinaï páholyba,⁶⁴ Almásy Pállal, Czech Jánossal, Vetter Antallal és gróf Andrássy Gyulával együtt.

Így, mivel Czech Jánossal is bensőséges kapcsolatban volt, nem minden alap nélkül gyaníthatjuk, hogy a Párizsban is rendszeresen időző Klapka tájékozott lehetett mindarról, ami a "Testvérek" szertartásos tanácskozásain terítékre került, köztük – kitüntetett helyen – a dunai népek összefogásának "kedvenc eszméjéről" is. Minden jel szerint helyesen következtet tehát a Kossuth-emigráció szabadkőműves kapcsolatainak monográfusa, Berényi Zsuzsanna Agnes arra, hogy Klapkát nem csupán a honvágy indította, amikor a Svájcban letelepedett magyar emigránsok (köztük Horváth Mihály püspök, Puky Miklós és Desseffy Ferenc) részvételével a Genf környéki Carouge-ban 1860-ban új páholyt alapított, s annak az Ister (Duna) nevet adta, hanem a délkelet-európai kis nemzetek egymásra utaltságának és oly kíváncsi megbékélésének rokonszenves gondolata is áthatotta kezdeményezését.⁶⁵

A rövid életű, szabálytalan [magyar] páholy⁶⁶ körüli szabadkőműves csempatékból viszont egyértelműen kiderül, hogy bármilyen formai (alaki) hibákat követtek is el (esetleg) a számkivetett magyar "Testvérek", Klapka ekkortájt már az elérhető legmagasabb rangot viselte, így – a torinói Frapolli szabadkőműves nagymester véleménye szerint – "teljeskörű felhatalmazással" bírt, hogy tetszése és belátása szerint bármilyen szabadkőműves szervezeti egységet (úgy mint "Fejezetet", "Törvényszéket", "Konzisztóriumot", "Legfelsőbb Tanácsot" stb.) létrehozasson.⁶⁷

Mindez esetleg arra utalhat, hogy szabadkőművesi tevékenységének kezdete korábbi keletű annál, mint amilyenre torinói páholy tagságának a szabadkőműves lexikonban⁶⁸ található adataiból következtethetnénk, s talán mégis Ács Tivadarnak⁶⁹ van igaza, aki ezt az 1850-es évek elejére teszi.

Ennél is fontosabb azonban, hogy a magyarok látogatta párizsi Mont Sinaï és a román emigránsok által kitüntetett szintén párizsi La Rose du Parfait Silence,⁶⁹ majd később a román fejedelemségek uniója egyik bölcsőjének tekintett galaci, bukaresti, iasi és brüsszeli L'Etoile du Danube (Steaua Dunării) 70 egyaránt a skót ritusú (francia) nagypáholy, a Le Grand Orient de France függőségébe (alávetettségébe) tartozott, amelyet III. Napóleon nem csupán megtisztelő figyelmével tüntetett ki, hanem épp ekkortájt vont a Második Birodalom hathatósabb ellenőrzése alá. Így a magyar és román Testvéreket "nem

csupán a szabadkőművesség emberiség- és világjobbító univerzalizmusa fűzte össze, hanem – gyaníthatóan – a délkelet-európai térségbe irányuló francia gazdasági és főként politikai érdekvizonyok szövevénye is. Klapka szabadkőműves körökben élvezett tekintélyének s egyszersmind e páholyok francia orientációja közvetett bizonyítékának látszik az is, hogy a Magyarországi Nagy Oriens 1869-es megalakulásakor a Le Grand Orient de France Klapkát választja (jelöli) pest-budai képviselőjének.⁷¹

A francia gazdasági, pénzügyi szálát tovább erősítette az a tény is, hogy az 1851-ben Svájcba átköltözött Klapka hamarosan rendkívül gyümölcsöző kapcsolatot épített ki egy nagyformátumú helvét bankárral, a genfi Republikánus Párt egyik vezéralakjával, James Fazyval.⁷² Kitűnő fellépésével s megnyerő modorával olyannyira a bizalmába férkőzött, hogy rövidesen Fazy pénzügyi tanácsadójának, a Banque Générale de Suisse-nek a tisztviselője,⁷³ valóságos commis voyageur-je (utazó ügynöke) lett. Ez a pozíció nemcsak viszonylagos anyagi biztonságot, hanem még nagyobb mozgásteret teremtett számára, hiszen ezentúl Fazy bankjának képviseletében hivatalos minőségben bukkant föl hol Párizsban, hol Brüsszelben, hol Torinóban, hol Konstantinápolyban, s az ő nevéhez fűződik a genfi pénzügyi isztambuli fiókjának a Banque Ottomane-nak (Banque de Turquie) a megalapítása is 1857-ben.⁷⁴ Állása, anyagi helyzetének javulása s nyilván Fazy hathatós támogatása lehetővé tette, hogy 1855 júniusában a "Köztestvérség szabad honpolgára" címért folyamodjék⁷⁵ a genfi Allamtanácshoz. Honosítási kérelmét "preavis favorable" (kedvező előzetes értesítés, tulajdonképpen: elbírálás) minősítéssel 1855. július 25-én tárgyalta a testület, 76 honosításának dátuma 1856. február 2., állampolgári esküjét 1856. május 20-án tette le.⁷⁶ Így 1849. október 5-én Bécsben kiállított osztrák útlevél és az Egyesült Államok konstantinápolyi konzulátusán – valószínűleg első isztambuli tartózkodása (1853–1854) során – szerzett amerikai passzusa⁷⁷ után immár svájci személyi igazolványa birtokában folytathatta szerteágazó nemzetközi tevékenységét – valóságos világpolgárrá vált.

Új hazájához különben Klapka nem bizonyult hálátlanak: a Neuchâtel kanton felségjoga kapcsán kirobbant, háborúval fenyegető porosz-svájci konfliktus idején a genfi Nagy Tanács megbízásából három másik főtiszt közreműködésével részt vett a svájci hadsereg újjászervezésében, mi több, 1857. január 8-án kinevezték a genfi véderő főparancsnokának.⁸⁰ Az ellentét békés megoldása után is megőrizte az önkéntesek katonai instruktora címet, állampolgári kötelezettségeit pedig 1857. április 1-től nagyszerű stratégiai előadássorozattal rótta le. Ennek témája viszont – logikusan – a magyar szabadságharc hadtörténete volt.⁸¹ Nem vált tehát hűtlenné szülőföldjéhez sem, s vállalkozásában joggal látjuk a "ketős kötődés" korai harmonikus megnyilvánulását. A svájci úti okmány s még inkább a genfi banktisztviselői poszt természetesen újabb ajtókat nyitott meg Klapka előtt. Egy adat szerint a generálist maga James Fazy mutatta be az olasz érdekvéonyesítés szempontjából szerfölött sikeresen zárult 1856-os párizsi kongresszus fáradalmait Genfben kipihenő Cavournak,⁸² aki – miként Koltay-Kastner Jenő korábban kimutatta –, már politikai pályafutásának megkezdése előtt együttműködött vasútépítői és egyéb gazdasági vállalkozásaiban a Fazy bankjával, és a párizsi Crédit Mobilier-nél is volt megbízható embere, Alessandro Bixionak, a későbbi Garibaldi tábornok, Nino Bixio fivérének személyében.⁸³ Ha pedig Koltay-Kastner, Marcel Emerit, Lengyel Tamás és újabban Lukács Lajos nyomán⁸⁴ azt a ténnyt is számításba vesszük, hogy Klapka kenyéradója, a Banque Générale de Suisse tevékenyen részt vett a francia nagypolitika különféle "vállalatai" bel- és külöl-

tott véleményét: "Kossuth, ha Klapkával van dolga, mindig Görgeyvel gondol – és méltán, mert ha ama gárdista valamivel jobb fiú is, mint eme gárdista, azért adandó alkalommal ama gárdista kezében is a ligha sokkal jobban volna placirozva az ország üdve, mint eme gárdistáiban."¹⁰³

Másfél évvel később a volt kormányzó részletebben is megindokolta álláspontját: "Klapkában csakugyan manifesztálják magukat néha egyes árnyalatai a Görgey-féle szellemnek. És ha e vokálók

magukban véve nem azonosak is azokkal, miknek összege Görgeynek irtózatot gerjesztő misteriosus jellemét alkotja, hasonló körülményekben, mégis aggodalomra engednek helyet hasonló következményektől. A leglényegesebb és legvigasztalóbb különbség a kettő között az, hogy Görgeynek szíve fenéki rossz. Klapka szíve pedig jó. Jó, de gyenge. Aminő hajthatatlan amazé, oly könnyen hajtható ezé. A mindent elnyelő ambitio pedig Klapkában nem sokkal kisebb, mint Görgeyben."¹⁰⁴

Jegyzetek

* A tanulmánynak a svájci magyar emigrációra és Klapka oltani tevékenységére vonatkozó adatait 1988 augusztusi, illetve 1989 augusztusi genfi kutatásaink során találtuk Pl Lajosnál. Erre a Genfben élő dr. Kékessy Dezső tiszteletbeli magyar konzul magánosztódjára temetett lehetőséget. Segítségért és önzetlen támogatásért ezúton mondunk köszönetet.

¹ Klapka György (Móric) 1820. április 6-án született a temesvári Szent György téren álló ún. "seminarumi templom" közelében lévő két emeletes házban, ahol később fényképezési műtermet üzemelt. Dr. Berkeszi István: Temesvár nevezetesebb látnivalói. Temesvár, 1907. 5. o. Részletes életrajzát I. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. k. Budapest, 1899. 458-466. o.; Magyarország vármegyéi és városai Temesvár. (Szerk. Borovszky Samu.) Budapest, é. n. 218-219. o.; Vajda Emil: Komárom hősé. Budapest, 1894. Életrajzának tömör, tárgyilagos értékelését adja Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak. (S. a. r. Szabó T. Attila.) II. k. Kolozsvár, 1939. 74., 146. o. Legújabbban Szénássy Zoltán: Klapka György. Bratislava, 1977. (Második, bővített kiadás: Pozsony/Bratislava, 1992.) és Hermann Róbert: Klapka György honvédtábornok. MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest, 1991. 5-56. o.

² Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten. 1-2. k. Budapest, 1878.; Jancsó Benedek: Szabadságharcunk és a dako-román törökök. Budapest, 1895.; Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865. I-IV. k. Budapest, é. n. (1922-1937.); Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. k. Budapest, 1927.; Ászalos Miklós: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Budapest, 1926.; Deák Imre: Az első magyar-román konföderációs tervek. Magyar Kisebbség, 1932. (9. folytatásban); Lengyel Tamás: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Budapest, 1936.; Uő.: Idées et plans sur la confédération danubienne en Hongrie au XIX. siècle. Budapest, 1943.; Jánosy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851-1852. I. k. Budapest, 1940.; II. k. Budapest, 1948.; Kémény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, 1946.; Balázs József: Adatok a Kossuth-emigráció történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1957. 3-4. sz. 70-82. o.; cs. Tivadar: A genovai lázadás. A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye 1859-1861. Budapest, 1958.; Koltay-Kasner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.; Mérei Gyula: Föderációs-tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia 1840-1918. Budapest, 1965.; Szabad György: Forradalom és kiegészítés választóján (1860-61). Budapest, 1967.; Uő.: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.; Kovács Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságharcok. Budapest, 1967.; Uő.: Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés története a régi Magyarországon. Budapest, 1977.; Szász Zoltán: A román-magyar összefogás kísérlete 1849 után. História, 1979. 4. sz. 28-29. o. és Uő.: Az abszolutizmus kora Erdélyben (1849-1867). In: Erdély története 1830-tól napjainkig. III. k. (Szerk. Uő.) Budapest, 1988. (3. kiad.) 1444-1452. 1462-1473. o.; Lukács Lajos: A magyar politikai emigráció 1849-1867. Budapest, 1984.; Spira György: Kossuth és alkotmányterve. Debrecen, 1989.; Borsi-Kálmán Béla: Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1849-1867. Highland Lakes, New-Jersey, 1991.; Uő.: Nemzetfoglalás és nemzetstratégia. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez. Budapest, 1993.; Miskolczy Ambrus: Amikor a mikosz születik. Egy román népballada: a Miorita útja Szevejtől Párizsig és vissza avagy fejezetek 150 esztendő román eszméletéből a romantikus nacionalizmusból napjainkig. Doktori értekezés. Budapest, 1994.; Uő.: Nemzetiség, szabadság, politika. Fejezetek a magyar és román emigráció párizsi dialógusának történetéből. Aetas, 1996. 2-3. sz. 5-39. o.; Hermann Róbert: Görgei emlékiratai és a Kossuth-emigráció. Aetas, 1996. 2-3. sz. 40-6. o.; Urechia, V. A.: L'alliance des Roumains et des Hongrois en 1859 contre l'Autriche. Bucarest, 1894.; Marcu Alexandru: Conspiratori și conspirații în epoca

renașterii politice a României 1848-1877. București, 1930.; Bossy, R. W.: Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă. București, 1931.; Uő.: L'Autriche et les Principautés-Unies. București, 1938.; Brătianu, Gheorghe I.: Politica externă a lui Cuza Vodă și desvoltarea ideii de unitate națională. București, 1932.; Cioranescu, Georges: L'active fédéraliste des exilés roumains (1850-1852). Revue des études roumaines. II. Paris, 1954. 235-242. o.; Berindei, Dan: Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei și emigratia maghiară. Studii și materiale de istorie modernă. 2. k. 1960. 223-242. o.; Boicu, Leonid: Cuza Voda față de lupta popoarelor pentru emancipare națională. Cuza Voda. In: memoriam. Iași, 1973. 235-260. o.; Curticeanu, Vasile: Alexandru Ioan Cuza și Transilvania. Uo. 409-442. o.; Károlyi, D(énes): Războiul franco-italo-austriac din anul 1859 și legăturile româno-maghiare. Anuarul Institutului de istorie și arheologie. Cluj-Napoca, XVIII (1975). 173-191. o.; Mész, Ștefan: Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX. 2. kiad., București, 1977. 195-244. o.; Cristea, Gheorghe: Independența țării și ideea unității naționale a poporului român în obiectivul politicii externe a domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Revista de istorie, 1979. 1. sz. 31-55. o.; Bodea, Cornelia: Teleki László és az 1848-as román emigráció. In: Teleki és kora. Szirák, 1985. november 12-13. (Szerk. Praznovszky Mihály és Rozsnyó Agnes.) Salgótarján, 1987. 106-111. o. Az "idegen" történészek munkái közül kiemelkedik Emerit, Marcel: Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union. București, 1931.

³ L. főbebben Borsi-Kálmán Béla: A román társadalom az 1850-es, 60-as években, ahogyan a magyar(Kossuth-)emigránsok látták. Alföld, 1990. 6. sz. 34-38. o., ill. kötetben Uő.: Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román-magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században, Bukarest-Budapest, 1995. 67-75. o.

⁴ A legkiemelkedőbb közülük Veress Sándor (Sarkad, 1828- Bukarest, 1884), akinek A magyar emigratio a Keleten (Budapest, 1878. I-II.) c. műve ma is haszonnal forgatható, míg Románia története c. kézirata (MTA Könyvtára, Kézirattár Ms. 40491/7.) viszont még kiadásra és felfedezésre vár – elsősorban a román társadalomkutatók és szociográfusok számára. A kézirat bemutatja és szemelvényeket közöl belőle Zákonyi Botond: Nemzetiségek a múlt századi Romániában. Bevezetés Veress Sándor írásához. Regio. Kisebbségi Szemle, 1997. 2. sz. 163-180. o. L. még Béke György: Veress Sándor tolla és körje. Bukarest, 1976. és Uő.: A Kossuth-emigráció Bukarestben. Magyar emlékirók Romániában. Budapest, 1998.

⁵ Lukács Lajos: Garibaldi a szabadsáért. Dunyov István élete és működése. Budapest, 1968. 15. o. Dunyov rövid életrajzát l. még Mihail Sipkov: Az 1848-49-es magyar forradalom hős bolgár harcosa. In: Mai Bulgária, 1975. 11. sz. 8-9. o.

⁶ Vö. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1980. 89. o. L. még Veresegyházi Kovács Jolán-Veresegyházi Béla: Magyarország történeti-topográfiai kisléksikona. Budapest, 1996. 262-264. o. Történetéhez l. pl. Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története. Fil. K. Pest, 1867-1868. Temesvár korabeli demográfiai helyzetéhez l. Johann N. Preyer: Monographie der königlichen Freistadt Temesvár. Temesvár, 1853.

⁷ Klapka György: Emlékeimből. Budapest, 1886. 13. o. és Szinnyei 458. o.

⁸ Szinnyei uo. Származására l. még Szénássy 1977. 10-14. o. és Hermann: Klapka. 7. o. Erdékes, hogy a Klapka Józsefnél alig fiatalabb (1797-ben született), szintén német eredetű Mátyás (Rothkrepl) Gábor, "nemzeti könyvtárőr" az 1848-49-es "magyar seregek" tábornokainak lajstromát adva, Klapkát "lengyelnek" véli. l. Mátyás Gábor: Törédek jegyzemények Magyarországi történetéből 1848/49-ben. (Kiad. Fülöp Katalin.) Budapest, 1989. 116. o. Hatvany Lajos viszont Klapka emlékiratait elemelve "temesvári német fiúcskát" ír a leendő tá-

bornok ifjúságáról szólva, Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. Budapest, 1967. II. k. 754. o.

⁹ Klapka 3. o. Atyja részletes életrajzát l. Szinnyei 466-467. o.; vö. Hermann: Klapka. 7. o.; temesvári közművelődési tevékenységéhez l. még Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Temesvár, 1900. 11-16. o. és Uő.: A Delejtű. Dél-magyarország első magyar hírlapjának kritikai ismertetése a kor jellemzésével. 1858-1861. Temesvár, 1910. 9. o. Apja egyéb viselt dolgai-ról l. még e tanulmány 94. jegyzetét is.

¹⁰ Klapka 12. o.; vö. Hermann: Klapka. 7. o.

¹¹ Klapka 5. o.; vö. Hermann: Klapka. uo.

¹² Vö. Gergely András: Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény. Kézirat. 11. o. 17

¹³ Miskolczy Ambrus: Magyar-román dialógus Nyugaton. A magyar és román emigráció tárgyalásai 1850-51-ben. Valóság, 1996. 11. sz. 15. o.

¹⁴ Kienast, A[ndreas]: Die Legion Klapka. Wien, 1900. 34. o. Vö. K. M. Kertbeny: Alfabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848-1864. Brüssel-Leipzig, 1864. 56. o.; Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 589. o.; Borsi-Kálmán: Nemzetfogalom. 131-134. 313-315. o. és Uő.: Hungarian Exiles and the Romanian National Movement. 183-185., 229-231. o.

¹⁵ Klapka 25. o.; vö. Hermann: Klapka. 8. o.

¹⁶ Klapka 22. o.; vö. Miskolczy 15-16. o.

¹⁷ Ebben az összefüggésben igen elgondolkoztató egy semleges szemlét, Cuza román fejedelem francia kabinetfőnökének egyik – épp Klapkának szánt – megjegyzése: "A magyar emigráció számos ügynökét ismertem, s valahányszor Erdély került szóba, egy megvett hangszlyt (modort) »un ton de dédaine« figyeltem meg náluk, ami igen kevéssé alkalmas arra, hogy felkelte a vágyat a megbékélésre." A tábornok persze élenként tiltakozott, s határozottan állította, hogy ez nem képviseli a magyar emigráció politikai meggyőződését. Am Baligot szavaiból kiderül, hogy a román partnerekben kétségek élték a magyar szándékok őszinteségét illetően. Témánk szempontjából lényeges, hogy a román kémelhárítás francia vezetője Klapkához intézte szavait, ami arra utalhat, hogy a diplomatikus, világfiás modorú generálisra nem vonatkoztatta iféletét. Baligot de Beyne levelét Cuzának (Paris, 1861. nov. 24.) idézi R. W. Bossy: Agenția. 225. o.; vö. Kovács: A Kossuth emigráció. 395. o.

¹⁸ Miskolczy 15. o.; vö. Lengyel: Klapka György emlékiratai. 16. o. Ez a rokonszenvenv elengedő bizalom oly mértékű volt, hogy Bálcescu Klapkát már a román hadsereg főparancsnoki tisztségében látta (Magheru helyett), legalábbis mint ölelet fölvetette Ghicák előtt: "Pentru generalul ce cauti pentru noi, eu pot loa pe Klapka, cu care sint foarte legat aci." [A tábornokra nézve, akit keresel nekünk, én Klapkát vehetném, akivel nagyon szoros kapcsolatban vagyok itt.] Bálcescu levelét l. Ghicának (London, 1850. január 1/13.) l. Bálcescu, Nicolae: Opere. IV. (Kiad. G. Zane.) București, 1964. 261. o. Vö. Jancsó 183-184. o.; Lengyel T.: A magyar emigráció és nemzetiségek Világos után. Klny. az Apollo VII. kötetéből [1938]. 16. o. Klapka és Bálcescu kapcsolatahoz l. még I. Tóth Zoltán: Bálcescu Miklós élete 1819-1852. Budapest, 1958. (S. a. r. Csátári Dániel.) 151., 153. o.

¹⁹ Klapka 22-23. o.; vö. Hermann: Klapka. 7. o. Vukovics később is támogatta Klapkát, 1849 tavaszán pl. ő javasolta hadügyminiszter-helyettesnek l. Vukovics Sebő Visszaemlékezései 1849-re. (Kiad. Katona Tamás.) Budapest, 1982. 79. o.

²⁰ Ezt az 1840-es években a testőrgárdában már eluralkodott hazafias szellem tovább erősítette. Vö. Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. (Szerk. a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka.) Budapest, 1983. 131-135. o.

²¹ Vö. Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820-1892. Budapest, 1985. 19-20. o.; vö. Hatvany 755. o. L. még Degré 134. o.; Karl Blind: Kossuth and Klapka [with Personal Recollections]. The

Alexandru Ioan Cuza

di – egyebek közt a délkelet-európai térségbe irányuló tranzakcióinak finanszírozásában, nem nehéz elgondolni, milyen szer-teágazó, erős nemzetközi gazdasági, pénzügyi érdekszövetség állt a tábornok keleti tervei mögött, s miért tárgyalhatott – csaknem egyenrangú félként – a Crédit Mobilier-nél érdekelt Jérôme Napóleonnal vagy később a súlyos nehézségekkel küszködő új román államalakulat, az Egyesült (Dunai) Fejedelemségek ural-

kodójával, Alexandru Ioan Cuzához⁸⁵ egyébként különleges, valószínűleg alkati hasonlóságra visszavezethető kapcsolat fűzte, amely a román fejedelem részéről többször is kifejezett rokonszenv-nyilvánításban és feltétlen bizalomban⁸⁶ nyilvánult meg. Klapka ezért mindvégig bízhatott abban, hogy sikeres találkozóikra s megkötött megállapodásaikra tekintettel bármikor újra egyetértésre tud jutni a román fohatalom birtokosával. Karakterükben,⁸⁷ hajlamaikban volt valami rokonvonás: mindketten vonzódtak a hatalomhoz, éltek is vele, ám a diktatórikus módszerektől, a kíméletlen, durva lépésektől egyaránt idegenkedtek, s csak végszükség esetén alkalmazták őket.

Sokkal jobban kedvelték a "kombinációkat", a gondosan kitervelt stratégiát, de nem volt tőlük idegen az intrika és – főként Cuza esetében – a diplomáciai cselszövés sem. Mindketten szerették a jó társaságot (Cuza az italt sem vetette meg), és kifejezetten vonzó férfiak lévén, a szebbik nem körében is nagy népszerűségnek örvendtek. Klapka azonban e tekintetben visszafogottabb volt, gondosan ügyelt partnerei jó hírére.⁸⁸ Ugyancsak közösnek mondható vonásuk a jószívűség s a már-már a könnyelműség határát súroló adakozókedv, erős költekező hajlammal párosulva. Emiatt vagyont egyikük sem gyűjtött, talán igényük sem volt rá. Végül, de nem utolsósorban mindketten katonák is voltak. Cuza, közvetlenül fejedelemmé választása előtt, már a moldvai csapatok főparancsnoka⁸⁹ és mindezek mellett – számos jel szerint – magas rangú szabadkőműves⁹⁰. Olyannyira, hogy akad olyan vélemény is, amely ezzel hozza összefüggésbe kettős fejedelemmé választását is.⁹¹ Az viszont bizonyítottan látszik, hogy legközelebbi moldvai munkatársai (az Alecsandri-fivérek, Costache Negri, Mihail Kogălniceanu) és legádázabb havasulvi ellenségei (C. A. Rosetti, Dimitrie és Ion C. Brătianu) egyaránt szabadkőműves "Testvérek" voltak. Klapka tehát ebben a vonatkozásban is teljesen egyenrangú félként léphetett velük sorompóba. Már csak azért is, mert hozzájuk hasonlóan megtévesztő tökéletességgel beszélt és írt franciául.⁹² A generális azonban komolyabb játékos volt annál, semmint svájci banktisztviselőként, majd Cavour és III. Napóleon emisszáriusaként leartatott keleti babérjaival beérte volna. Bonyolult karaktere⁹³ minden talányos összetevőjének fölfejtése természetesen meghaladja ezen írás kereteit és lehetőségeit. Am tettei, ügyes és célratorőn szerkesztett francia és német nyelvű publikációi, emlékiratai (sőt, el nem küldött fogalmazványai) ismeretében is szembetűnő mérhetetlen

érvényesülési vágya, állandó bizonyításkényszere, ami mögött valamiféle öröklött vagy nagyon zsenge korban rögzült⁹⁴ bizonytalanságot, belső nyugtalan-ságot sejtethetünk. Feltűnő az a gondos igyekezet is, amellyel az önmagáról kialakított képnek (imágónak) kívánt minél tökéletesebben s minden áron megfelelni – az utókor szemében is. Ebben a vonatkozásban talán neki sem tett jót, a túl gyorsan, ha nem is túl könnyen szerzett renomé, hiszen Komárom után tényleg nem adhatta alább, s nem egy kortársához hasonlóan joggal érezhette, hogy az osztrák-orosz önkény 1849-ben nemcsak hazája jövőjét ásta alá, hanem az ő karrierjét is derékba törte. Bár racionálisan talán fölfogta, ám érzelmileg ő sem hitte el, hogy a történelem csak ennyi (noha nem kevés) esélyt kínált föl számára. Holott ő is – miként Kossuth,⁹⁵ Szemere, Teleki, Perczel és a többiek – meggyőződéssel vallotta: arra van hivatva, hogy "megmentse a hont", s ebben a nemes versengésben lehetőleg ő legyen az első az egyenlők között. A katonák között – Görgey kiesésével – mindenképpen.

A kortársak szemszögéből mindeze azonban távolról sem volt egyértelmű. Mészáros Lázár 1848-49-ben eleve gyanakodva figyelte, ösztönös fenntartással kezelte⁹⁶. Még⁹⁷ kritikussabb Batthyány Kázmér volt külügyminiszter véleménye, aki egy 1850 végén Ludwik József Bystrzowskihoz intézett levélben ekképpen jellemezte a tábornokot:

"Klapka nem nagy ember, nem is nagy generális, amilyennek elhitetni szeretné magát emlékirataiban. Úgyes és néha szerencsés, ez minden... Görgey visszhangja csupán, akit gyűlölt, mert mindig el kellett yiselnie fölénységét."⁹⁸

Úgy látszik Batthyány állásfoglalása nem maradt hatástalan. Amikor a francia vezetés adatokat gyűjtve kizsemelt keleti ágenséről, 1859 elején Bystrzowskihoz fordult információkért, Czartoryskiék egykori magyarországi megbízottja – jelentése 2. pontjában – ezt írta a francia uralkodónak: "Klapka tábornok nagy hírnévnek örvend, intelligenciáját tekintve talán túlzottan; úgy tűnik, hogy a Magyarok külföldön elismerik zászlóvivőjüknek; az országban (hazában) talán nem örvendene ennek a presztízsnak."⁹⁹

Szemere 1852-ben papírra vetett álláspontja is Batthyányéra emlékeztet: "Klapkának híre nagyobb, mint érdeme. Hiú mint egy asszony, gyöngye mint gyermek. Mint politikus nem számít, nem ismeri az elvnek, mit vall, első corollariumait sem, mint férfi nem határozott. Kossuthot gyalázza, és mégis hódolni ment, nekem mint demokrata szövetséget ajánl, és elleneimhez csatlakozik."¹⁰⁰

Erdekes, hogy a csaknem mindenkivel meghasonlott, egyre elszigeteltebb és kiegyensúlyozatlanabb Szemere 1859-es véleménye – talán a tábornok keleti eredményei láttán – némileg árnyaltabb és kedvezőbb: "Klapka jó hazafi, ez igaz, de hiú mint egy leány, ingtag mint egy gyermek, mint katona bátor, mint vezér félénk, erélytelen, játéka környezetének, az országot s népét s ennek történetét nem ismeri, e részben tudatlan, német nevelést kapott; szóval gyöngye jellem, de nem rossz ember."¹⁰¹

Kossuth – akit emberismerete gyakran cserbenhagyott¹⁰² Klapkával kapcsolatban nem tévedett: "Nem mondom, hogy au fond [lényegében] Klapka nem jó ember – hanem mondom, hogy gyöngye, ingtag, nem megbízható, ambitiosus – és a mit fájdalommal tapasztaltam: intrigáns. Görgey is csak intrigáns ambitiosus volt nem ex professo [hivatásos] áruló – mégis elvesztette a hazát."¹⁰³

A Görgey-Klapka párhuzam, jobban mondva a történelmi ismétléskényszertől való félelem oly mértékben aggasztotta Kossuthot, hogy ennek jóval a fenti, 1866-ban kelt sorait megelőzően is gyakran adott hangot környezetében. Tanárky Gyula, az emigráció krónikása már 1859-es feljegyzéseiben ekképpen örökítette meg Kossuthnak a tábornokról alko-

Scottish Review, July and October (vol. XX). London, 1892. 380. o.

22. „...a karánsebesi, majd a bécsi katonai nőveldekben – német lévén a társalgási, úgy a tannyelv is – magyar szókészlete tisztességesen megfogalmazott...” Vajda 12. o. Ezt erősíti meg első (1848-as) találkozójukat megörökítő Rónay Jácint is: (Klapka) „A magyar nyelvet... gondosan kerülte... s többnyire csak németül játszott a szeretetreméltót... nyelvünket csak amúgy törte, csavarta...” Rónay Jácint: Napló. (Válogatta, s. a. r. és az utószót írta Hölvenyi György. Szerk. Zombori István. Kiad. Várszegi Asztrik. Az előszót írta Katona Tamás.) Budapest–Pannónia, 1996. 159. o.; vö. Hermann: Klapka. 7. o.

23. Egy családi legenda szerint egyik felmenője (Klapka János) a fehérhegyi csatában cseh tábornokként harcolt ugyan, ám két bátyja bizonyosan a császári hadseregben szolgált. Adolf Klapka mint fiatal tiszt (tábornok mérték) meghalt kolérában Galicziában, míg Klapka Nándor (Ferdinand) 1895-ben Brünne hűnyt el, mint nyugalmazott osztrák tábornok (cs. kir. vezérőrnagy), aki a szabadságharc idején még századosként Magyarországon ellen harcolt. L. Klapka 5-6. o.; vö. Szinyei 767. o. és Katona Tamás jegyzetét Klapka Emlekeinek 2. kiadásához. Budapest, 1986. 606. o. A titokzatos bódhiszaltva cselekedetei irodalmi formában Mircea Eliade örökítette meg Secretul doctorului Honigberger c. kisregényében. Magyar fordítása Eliade, Mircea: Honigberger doktor titka. In: Különös kalandok. (Ford. Kálmán Béla.) Budapest, 1976. 86-154. o. Vö. Hermann: Klapka. 7-8. o. és Szénassy 14. o.

25. Klapka 24-25. o.; vö. Szinyei 458. o.

26. „...nem sokára fulig adóságha merült a testőrségi vig életől külön választhatatlan bő költségek miatt” – jegyzi föl bécsi életviteléről Vajda 12. o., Pálffy János pedig ugyanerről az időszakról azt írja, hogy „a magy. kir. testőrségekben szolgált, de nem sokára adóságha merült innen ki kellett lépnie” Pálffy 146. o. Vö. Vukovics 30. o. és Szinyei uo.

27. Klapka 58., 60., 72. o. Megjegyzendő, hogy Szinyei munkájában valamint a Révai Nagy Lexikona Klapka-szócikkében (XI. k. Budapest, 1914. 725. o.) a jan. 4-i dátum található, míg ő a jan. 7-i időpontot közli emlékezéseiben. Vö. Hermann: Klapka. 15. o. (Hermann Róbert legújabb tanulmányában viszont a jan. 9-i keltezés szerepel, l. Hermann R.: A felundaj hadtest kapcsolata a politikai és katonai vezetéssel az 1849. évi teli hadjárat időszakában. Századok, 1997. 5. sz. 1107., 1131. o.) Előmeneteléhez l. még Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1983. 202. o., valamint Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. Budapest, 1967. 933. o. és Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztségeinek társadalmi és politikai története 1848-1918. Budapest, 1993. 209. o. 1848-49-es tevékenységének pontos szakaszolását l. legújabb Palmány Béla: Az 1848-49. évi népképviselők névtára. In: A magyar országyűlés 1848/49-ben. (Szerk. Szabad György.) Budapest, 1998. 339-368. o. (Ebből is tudható, hogy a helyettes külügyminiszeri posztot 1849. május 6. és 28.-a között töltötte be, s pótválasztás lévén Borsod vm. „igazoltnéyleges képviselője” volt a szirmabessenyői kerület szavazóinak bizalmából. uo. 351. o.)

28. Egressy Béni (Galambos Benjámin), 1814 ápr. 21.-1851. júl. 17., „kora legjobb dalszerzője.” Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. 412-413. o.

29. Révai Nagy Lexikona. XI. k. 726. o.

30. Vö. Degré 135. o. és Rónay 159. o.

31. Klapka 38-39. o.; Szinyei 456. o. Egy adat szerint Károlyi István gróf ajánlotta Kossuthnak a volt testőrhadnagyot, l. Farkas Emőd: Az 1848-49-iki szabadságharc hősnői. Budapest, 1910. 95-96. o.

32. Második. románokat is érintő megjegyzése a magyar forradalmi kormány megalakulásával kapcsolatos, amely írja Klapka, „ország-szerte határtalan örömet keltett”, ám „nem osztottak ebben... Erdély szász és oláh[román] lakosai.” Klapka 30. o.

33. Klapka 37. o. A megállapítás pontatlan is, hiszen „Az erdélyi románok első nemzeti gyűlésének határozatai” (Balázsfalva, 1848. máj. 16.) 11. pontjából egyértelműen kiderül, hogy a követelés csupán a királyföldi tulajdonviszonyokra vonatkozik, egyébiránt „a román nemzet” csak „egy elegyes bizottság kinevezését kéri... hogy [az] kivizsgálja a ténnyel és erdőkkel kapcsolatos határvitákat”. Közölte Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Budapest, 1980. 170-172. o.

34. L. talán legegyszerűbben I. Tóth Zoltán: A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon. In: Uő.: Magyarok és románok. (Kiad. Csáthi Dániel.) Budapest, 1966. 79-106. o.

35. Előzményeiről és rejtettebb (társadalomtörténeti) okairól l. részletesen Miskolczy A.: Társadalmi és nemzeti kérdés az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen. Századok, 1979. 5. sz. 851-884. o. Klapka 39-40. o. L. részletesen Urbán Aladár: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. Hadtörténelmi Közlemények, 1980. 3. sz. 405-422. o., valamint Hermann R.: Klapka György tevékenysége 1848 márciusától 1849 január elejéig. In: Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Komárom, 1992. 41-45. o. és Egyed Ákos: Háromszék 1848-1849. Bukarest, 1978. 55. o.; Uő.: Kossuth Lajos és a székelyek 1848-ban. In: Uő.: A Csíkszereda, 1997. 160. o. és Udvarhelyszék 1848-49-ben. uo. 288-289. o., valamint legújabb Uő.: Erdély 1848-49. I. k. Csíkszereda, 1998. 92-93. o. L. még Klapka „Buda Pest június 16. 1848” keltezésű, jún. 22-én iktatott „Mélyen tisztelt Miniszterelnök úr” c. jelentését Magyar Országos Levéltár (OL) H 2. OHB 320/E. Az irat xeroxmásolatát, annak érkezési időpontjával együtt Hermann Róbert bocsátotta rendelkezésemre, amelyért ezúton fejezem ki köszönetemet.

37. Miskolczy: Magyar-román dialógus. 11. o.

38. Klapka és az olasz politikai kapcsolataihoz l. újabban Fornaro, Pasquale: Risorgimento italiano e questione ungherese (1848-1867). Marcello Cerruti e le intese politiche italo-magiar. Messina, 1995 [1996]. A párizsi török követet ápoló „összeköttetései” is ebbe a kategóriába kell sorolnunk, l. Hajnal 379. o.

39. Klapka 39-40. o. Klapka első politikai misztifikációjáról – kiemelve a fiatal tiszt értelmességét és visszafogott csöndes modorát – Pálffy János is röviden megemlíti. L. Pálffy I. k. 160. o. Urbán Aladár idézett, rendkívül alapos művében (Urbán 411. o., 33. jegyzet) kétélyeinek ad hangot, hogy a Wesselenyi-Klapka találkozó egyáltalán létrejött volna, hiszen adatai szerint az előbbi Bathányéknak küldöttének érkezésekor (május 22-én este 10 óra) még nem volt Kolozsváron. Nem erősíti meg a május végi randevú tényét Trócsányi, Wesselenyi monográfusa sem, aki úgy tudja, hogy az újdonsült közép-szolnoki főispán csupán, május 25-e tájt érkezett be Kolozsvárra [Trócsányi Zolt: Wesselenyi Miklós. Budapest, 1965. 533. o.], míg Klapkáké másnap kora reggel tovább utaztak Marosvásárhelyre. Klapka viszont valamikor június 10. és június 14-15. között, Ad Sándor utastására, „Kolozsváron át” tért vissza jelentéstartó Pestre, s így – mivel Wesselenyi akkor minden kétséget kizáróan Erdély fővárosában tartózkodott – valóban szeret éjtelme, hogy nem csak Puchner altábornagyot, hanem a vak látókat is, immár egyedül, felkereshesse. Ezért úgy véljük, „emlékezteti tévedése” (Urbán uo.) csupán tisztelő látogatása való időpontjára, nem tényére vonatkozhat, ekkor azt – súlyos presztízsveszteség nélkül – mégsem tévedhetett és nem is „csúsztatott”. Vö. Klapka 42. o. és Hermann: Klapka György tevékenysége. 45. o. Hermann Róbert tanulmányához írt lektori véleményében ugyancsak kételkedik a „Klapka-Wesselenyi találkozóval kapcsolatban”, s felhívja a figyelmet Klapka szokásos magasépitő manipulációira. Magam viszont – egy Klapka állítását megcáfoló bizonyíték előkerüléseig – a vita „felgyúszását” vélem célszerűnek, újra feltételezve, hogy ennyire durva hamisítást mégsem követhetett el. Előteremtés és tevékenységéről l. még Trócsányi Zs.: Wesselenyi Miklós és világa. Budapest, 1970. és Uő.: Wesselenyi Miklós hűtlenségi pere. Abszolutizmus vagy liberalizmus? Budapest, 1986., valamint Veress Dániel: Wesselenyi Miklós. Budapest, 1983.

41. Vö. Pulszky Ferenc: Életem és korom. I. k. Budapest, 1958. 441. o. és Rónay 159. o. Klapka külsejéhez l. még Vadnai Károly: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. 432-433. o.; Szinyei 460-461. o. és Hermann: Klapka György tevékenysége. 44. o. Pontos személyleírását Gustavo Corn dñevre kiadott konspirációs célú szárd üllevele őrizte meg. Közölte Iványi Emma: Klapka György iratai 1848-1892. Párizsban élő unokájának ajándéka. Levéltári Közlemények, 1969. 2. sz. 258-259. o. Fizikai állapotát fiatalabb kortára gr. Károlyi Gábor így jellemezte: „Klapka erős, egészséges ember volt, még öreg korában is”. l. Eötvös Károly: Gróf Károlyi Gábor főljegyzései. Budapest, é.n. II. k. 82. o.

42. Klapka 40. o.

43. Miskolczy: Társadalmi és nemzeti kérdés. 877-878. o.; Uő.: Magyar-román dialógus. 11. o.

44. Vö. Varga János: Románok és magyarok 1848-49-ben. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1995. 14-15. o.

45. Lengyel: Klapka György emlékiratai. 4-5., 14., 64-65., 80-81., 112. o.; Klapka György: Emlekeimből. 2. kiad. (S. a. r. és bev. Katona Tamás.) Budapest, 1986. 12-13., 20-21. o.;

Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. Budapest, 1994. I. k. 236., 324-325. o.

46. seregszervező munkájáról azt írja, hogy „Klapkának igen sokat köszönhetni”. Ujházy-Szemere Bertalan: Komárom, 1849. július 12. (este), l. V. Waldapfel Ester: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Budapest, 1965. 197. o. Komáromi időszakáról dicséretleg emlékezik meg Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a Naplótörzsekből 1824-1887. (Kiad. Steiner Agota.) Budapest, 1984. 281. o. Vadnai Károly Klapka tábornokról c. irodalmi igényű portréjában „a szabadságharc egyik vitéz s mondhatni: leg-szerencsésebb tábornokának” nevezi, l. Vadnai 427. o. Ugyanakkor igen rossz fényt vet rá – még ha netán nem értesült is azonnal az aradi kivégzésekről – az a hír is, amelyet egy pozsonyi historikus ekként örökölt meg: „Komárom kapitulációja után Klapka tábornok, a feladott várnak salvus conductus-sal ellátott parancsnoka, Pozsonyba érkezett. Este Lengyel: Klapka György emlékiratai. 8., 112. o.; Székfi Gyula: Az öreg Kossuth 1867-1894. In: Emlekkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Budapest, 1952. II. k. 349. o.; Kosáry I. k. 64., 70., 162., 235-236., II. k. 58-59. o. Jelleméhez l. Hermann: Klapka György tevékenysége. 39. o. és Hermann: Klapka 5., 12. o. (Leiningen-Westerburg Károly véleménye), 16. o. (Szemere), 21., 28. o. (Damjanich), 38. o. (Ludvig), 41. o. (Kossuth). Damjanich egy ízben „irtozatossá felindulásában [Görgey, Aulichot és] Klapkát is hazaárulónak hirdette”, l. Vukovics 33. o. Damjanichnak higgadtan is az volt a véleménye „hogy Klapkában bizni nem lehet, mert minden akadálytalan el hagyja erélye - jobban mondva: soha se kerekedik felül erélye az »a« hogy a sors rendeltet-fatalizmusa”, l. Karsa Ferenc: Szabadságharcos Napló. „A körültem és velem 1848. és 1849. években történt események.” (S. a. r. Bona Gábor.) Budapest, 1993. 161. o., l. még uo. 163. o. [A 235. o.-on viszont Karsa „Klapka... kitartó szilárdsága”-ról emlékezik meg,].

47. Amikor egykori komáromi beosztottja, Krivácsy József tűzer ezredes a hírnevére megfelelő kényes Klapkát kompromittáló adatokat juttatott el a Teleki László elfogatásában is képes szerepet játszott Kertbeny Károlynak (Szabad: Forradalom. 207., 227. o.), aki azokat Brüsszelben egy szarkasztikus hangvételű írásban publikálta, a tábornok ektelen haragra gerjedt, és egyebek közt az alábbiakat írta egy (föltételesen olasz) barátjának: „Krivácsy egy hóhér, egy lelkiismeretlen hóhér, rosszabb az osztrák hóhérral. Aruló, a legnyomorultabb hazaáruló. Az osztrák hóhér a kaszát és lövet, de áldozatainak nevét és becsületét érintetlenül hagyja. A becsületembe akart gázolni az aljas gazember, nos felveszem a kesztyűt (az én kiemlésem: B-K. B.) – üldözni fogom s halálra fogom keresni, ahogy valamennyi árulóval és minden gázkökört tettem...” Klapka-ismeretlennek (Frappolnak?), Genf, 1864. (?) március 26., OL R 295. 11. cs. (Francia nyelvű, másolatban fennmaradt levél ford. Az ügy hátteréhez l. Ludvig Károly levélét Horváth Mihálynak, Budapest, 1864. szept. 17. MTA Könyvtára Kéziratár Ms. 364/110/1. A vonatkozó idézetet l. „tanulmányunk 50. jegyzetének végén!” Egy alkalommal a labilis idegrendszerű, ingerlékeny Telekivel „párbaüt is vitykát”, l. Lengyel: Klapka György emlékiratai. 25. o. (Ennek egy nyoma az alábbi levélrészlet: „Miert volt duellum Teleki és Klapka közt, töle lehetetlen megtudni, ő a tény is titokta.” Szemere-Vukovics Sebőnek, Párizs, 1856. január 5., közölte Szemere Bertalan: Összegyűjtött munkái. V. k. Levelek 1849-1862. Pest, 1870. 52. o.) L. még Kemény G. Gábor bevezetőjét és jegyzetét Teleki László: Válogatott munkái. (Szerk. és bev. tanulmányt írta Kemény G. Gábor.) Budapest, 1961. I. k. 57. o. és II. k. 135. o. Tudott tehát kemény és kiemléten is lenni, ha kellett. Wysocki lengyel tábornok is úgy emlékszik - az isaszegi csatáról szöve -, hogy „Klapka végig vítéül tartotta magát a bal szárnyon”, de azt már nem tudhatta, hogy ez csupán Görgey erőyes fellépésére történt így l. Tóth Zolt: Wysocki: Együtt a szabadságért 1848-1849. Wysocki tábornok emlékiratai. (Szakmailag ellenőrizte Katona Tamás. Fordította, jegyzeteket ellátta, a bevezetőt, a jegyzeteket és az életrajzi névmutatót írta Kovács István. Az okmánytár iratait összeállította Hermann Róbert-Kovács István.) Budapest, é. n. 56., 139. o. Vö. jelen tanulmány 108. jegyzetével. Szcserbatov herceg, a cári vezérkar altábornagyá különben szintén elismerő hangon emlékezik meg Klapka komáromi tetteiről, kiavált „merész kitöréseiről”. Alekszandr Petrovics Szcserbatov: Paszkievics Magyarországon. (A jegyzetanyagot és a névmagyarázatokat írta Katona Tamás. Szakmailag átnézte Borus József.) Budapest, 1984. 152-154. o. Jellemének ellentmondásosságát, határozatlanságra való hajlamát, de dicséretes tulajdonságait is egyaránt érzékelten örökölt meg Thaly Zsigmond: The Fortress of Komárom (Comorn) during the War of Independence. London, 1852. 134., 152-153., 165., 182. o.

ink is odaadón részt vettek. És nemcsak nagy anyagi áldozatokat hoztak az ügy szolgálatában, hanem személyesen is közreműködtek a harcban. Klapka György-Kohn Sámuel főrabbinak Budapest, 1889. nov. 19. idézi Sándor Pál: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840-1849. Századok, 1995. 2. sz. 319. o. nyomán Schweitzer Gábor: A toleranciától az emancipációig. A magyar zsidóság az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején. Valóság, 1998. 9. sz. 101. o.

⁶⁰ Klapka 321. o.

⁶¹ Ion [Iancu] Bălăceanu (1828-1914) "mérészkelt liberális" politikus, az egykori havaselyi fejedelem, majd kajmakán [kormányzó] (1834-1842, 1856-1858), Alex. D. Ghica "természetes" (házasságon kívül született) fia volt, s bizonyára ezzel (is) magyarázható rendkívül szoros, sőt bizalmas kapcsolata Ion Ghicával (1816-1897), akivel, ily módon, mind apa, mind anyai (anyja Văcărescu-lány) ágon rokonságban állt. 1849-ben Bem sármánysegéde, 1859-ben Bukarest rendőrfőnöke s Cuza személyes megbízottja a magyar emigrációval folytatott törinói tárgyalásokon, 1866-67-ben az Egyesült Fejedelemségek párizsi diplomáciai ügyvivője, 1870-71-ben konstantinápolyi ügynök, 1876-82 között Románia bécsi követe, pályáját 1893-1902 között londoni nagykövetség zárta. Souvenirs Politiques et Diplomatiques 1848-1903 c. kéziratban maradt műve (a Román Tudományos Akadémia Könyvtára, Kéziratár B.A.R., mss., arh. Ion Bălăceanu, no. 1.) a XIX. századi román-magyar kapcsolatok becses, ám emlékezeti tévedés miatt bizonyos fokú óvatossággal (forráskritikával) kezelendő kútforrás. Vö. Horia Nestorescu-Bălcești: Ordinul masonic român. Mai puțină legendă și mai mult adevăr. București, 1993.

⁶² Vö. Dictionnaire de la Franc-Maçonnerie. (Sous la direction de Ligou, Daniel.) Paris, (1987.) 662. o.; Berényi 26., 42. o. és Fornaro 193. o. Pulszky törinói pályatársasága viszont 1860-nál nemigen lehet korábbi, hiszen "április utolsó hetében" érkezett a piemonti fővárosba. Pulszky 238. o. E páholyon "számos tagja volt az emigrációból", s föltételezésünk szerint politikai jellegű témákról is társaloghattak. Erre látszik utalni, hogy az 1864-es magyarországi szervezkedés egyik kulcsfigurája, Nedeczky István 1863. őszi törinói látogatásakor rögvést kérte felvételét, l. Nyárádi Gábor: Júdaspénzért a bajtársakat... Adatok az Almásy-Nedeczky-szervezkedés történetéhez (1864). Hadtörténelmi Közlemények, 1997. 2. sz. 251. o.

⁶³ Berényi 28. o.; l. még Arató Frigyes: A szabadkőművesség. Budapest, 1913. (második, bővített kiad.) 83. o. Vö. Miskolczi: Magyar-román dialógus. 14. o. A gróf különben, aki Svájcban visszatérve a rue St. Honoré 240. szám alatt lakott, 1854. február 23-án átlépett a »L... de Saint-Lucien« páholyba. A Telekre vonatkozó szabadkőműves adatokat l. Bibliothèque Nationale, [Paris] Manuscrits, Baylot, Fm2 634 és Baylot Fm2 188. A Tűr Istvánra vonatkozó adatok uo. Fm2 89. A Klapka-Teleki viszonyhoz l. Szénássy 104. o.

⁶⁴ Berényi 34. o. és Fornaro uo., valamint Arató 83. o. L. még Tibor Denes: Un imprimeur hongrois à Genève au siècle dernier. Revue du Vieux Genève, Année XIII, No 13. (1983.) 58. o. Vö. Abafi Lajos: A szabadkőművesség története Magyarországon. Budapest, 1993. (reprint) 436. o. Nem zárható ki az sem, hogy a páholy nevének megváltoztatása valamiképpen összefügg Jules Michelet Duna-szimbólumával, és (a dél-kelet-európai) "népek közös harcának eszménye"-vel, vö. Miskolczi: Nemzetiség. 24-26. o.

⁶⁵ Ruchon, François: Histoire de la franc-maçonnerie à Genève de 1736 à 1900. Genève, 1935. 272. o.

⁶⁶ Berényi 37. o. Frapolliról l. Fritz, Luigi Polo: Lodovico Frapollé e l'emigrazione ungherese nel Risorgimento italiano. In: Rassegna Storia Toscana. A. XXXIX (1993.)

⁶⁷ Cs 631-632. o. Vö. Szénássy 89. o. Nem zárható ki, hogy erre csupán 1858-ban került sor, amikor a tábornok, Cavour segítségével, szárd utlevelet kapott, és szeptemberben meglátogatta a piemonti miniszterelnök. Lengyel: Klapka György emlékirata. 86. o.

⁶⁸ Vö. Nestorescu-Bălcești 60-62. o. L. még "Tableau des Membres Composants la R... L... La Rose du Parfait Silence, Or... de Paris 5847", Bibliothèque Nationale, Manuscrits, Baylot Fm2 181 (I) és Fm2 99, Doss. 2.

⁶⁹ Nestorescu-Bălcești 64-66. o. Vö. Serbanesco, G.: Histoire de la franc-maçonnerie universelle. Son rituel son symbolisme. (Paris), 1966. 325., 327., 333., 340-343. o.

⁷⁰ Berényi 38. o. Vö. Ács 632. o. és - az egész kontinenten behálózó "szabadkőműves szálról" - Szénássy 90. o. Klapka 1867 utáni szabadkőműves működéséről l. még Arató 84. o. III. Napóleonnak a nemzetközi szabadkőműves mozgalom ellenőrzésére vonatkozó törek-

véseire l. Sturdza, Mihai Dim.: Junimea societate secretă. Ethos. 1. füzet, Paris, 1973. 81. o. Vö. Lantoin, Albert: Histoire de la franc-maçonnerie française. La franc-maçonnerie dans l'état, Paris, 1935. IX. fe. (La franc-maçonnerie sous Napoléon III.) 321-335. o.

⁷¹ Koltay-Kastner 53. o. Vö. Klapka 411-412. o.; Lengyel: Klapka György emlékirata. 25. o. Klapka és Fazy kapcsolataihoz l. még Ruchon, François: Histoire politique de Genève. Tome second (1846-1907). Genève, 1953. 181. o. és Documents relatifs à l'histoire de la Banque générale suisse. Genève, 1864.

⁷² Lengyel: Klapka György emlékirata. 25. o. Fazyval folytatott üzleti és politikai tárgyu levezését a genfi Bibliothèque Publique et Universitaire, Fazy, Corr. 5. özi, feldolgozta Chapuisat, Edouard: Le Général Klapka et Genève. Kiny. a Nouvelle Revue de Hongrie 1936 júliusi számából. Budapest, 1936. 1-12. o.

⁷³ Lengyel: Klapka György emlékirata. 25. o.; La plaque commémorative Klapka à Genève inaugurée le 10 juillet 1908 par la Hungaria Société des Etudiants Hongrois à Genève. Budapest, 1910. 10. o.

⁷⁴ La plaque 10. o.

⁷⁵ République et Canton de Genève. Archives d'Etat de Genève. Etrangers, C. No 36. Département Justice et Police, 1855.

⁷⁶ La plaque 11. A Városi Tanács 1856. február elsején tárgyalta Klapka ügyét, míg Puky Miklós kérelmét 1855. december 14-én tüzték napirendre. L. Tibor Denes 59. o. Vö. [I. K.]: Il y cent ans, un générale hongrois devenait citoyen de Genève. Genevois, 1956. május 26. sz.; és [A.-M. G.]: Genève sur plaques. Le bouilliant Magyar de la rue des Paquis. Journal de Genève, 1981. február 16. sz.

⁷⁷ L. a 71. számú jegyzetét! 1858 augusztusában, mint már utaltunk rá, piemonti útiokmányt is szerzett, Lengyel 26. o.; Szénássy 86. o. Vö. jelen tanulmány 41. jegyzetével! Konstantinápolyi tevékenységéhez l. még Thomas Lengyel: Die Ungarn und der Krimkrieg, Jahrbuch der graf Klebelsberg Kuno Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien (Unter Mitwirkung Arpad von Károlyi's und David Angyal's redigiert von Direktor Julius Miskolczy) VIII. Jahrgang Budapest, 1938. 136-246. o.

⁷⁸ La plaque 11-12. o.; Lengyel: Klapka György emlékirata. 25. o.

⁷⁹ La plaque 13. o.; Lengyel: Klapka György emlékirata. uo.

⁸⁰ La plaque 13-14. o. Klapka előadásainak kéziratai megtalálhatók: OL R 295, Klapka György iratai, 2. cs. 5. t. (Hemann Róbert szíves közlése.)

⁸¹ Koltay-Kasner 53. o. Klapka nagyon jó benyomást tett Cavourra, "igen jó képességgel és nagyon tisztán látó embernek" nevezte [Jászay Magda: Cavour. Budapest, 1986. 191. o.], aki adott esetben (megfelelő körülmények között) szolgálatokat tehet nekünk". Fornaro 104. o. (9. jegyzet) L. még Szénássy 86-86. o.

⁸² Koltay-Kastner 53. o. Vö. Pulszky 187. o. Lukács: A magyar politika emigráció. 132. o.; Emerit VIII. Fejezet (La mission de Victor Place à Paris), 98-122. o. Vö. G. Zane: Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Al. I. Cuza. In: Cuza Vodă în memoriam. (Kiad. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub.) Iași, é. n. (1973.) 261., 327. o. Klapka mindenesetre gazdasági kérdésekről (a Nagyvárd-Brassó vasútvonal tervezett meghosszabbítása Ploiești, Buzău, Braila, esetleg Custendeg-Constanța-ig stb.) is levezelt román partnereivel (pl. Bălăceanu-Klapkának, Nice, 1859. dec. 13. OL R 295/6. d. 22. t.), iratai közül több, a fejedelemségekbeli olajkincs kiaknázására vonatkozó felfejlesztés is előkerült (pl. "Puits de Naphte-Ozokiere (cire fossile) de Moldavie" OL R 295/17.), egyik 1859-60-as ügynöke egy francia vegyészmezőnök (Olivier de Lalande) volt. L. pl. O. de Lalande-Klapkának, Párizs, 1860. ápr. 21. OL Régi Klapka hagyaték. Vö. Bobango, Gerald I.: The Emergence of the Romanian National State. East European Quarterly, Boulder, 1979. 105. o. Az "összetöndös" mértékére vall, hogy még annak ötlete is felmerült, hogy "Napoléon cousinja (Jérôme Napoléon, Plon-Plon herceg) ott (sic!) Duna Confederatio Királya lehetne". Tűr-Klapkának, Turin, 1860. márc. 4. OL R 295. 10. d. 22. t. Klapkának Tűrrel való jellemtorzító (egyéb-ként kölcsönös) rivalizálásának nyomait l. Szemere: Naplóm. II. k. 235-236. o. Szemere kommentárja: "a mi embereink gögükben megbolondulnak." Uo. 236. o.

⁸³ Alexandru Ioan Cuza 1820 március 20-án született (l. Giurescu, Constantin C.: Viața și opera lui Cuza Vodă. București, 1966. 61. o. és Bobango 42. o.), míg Klapka 1820. április 6-án látta meg a napvilágot. (Csupán érdekességként: Klapka 1864-es emissziusát, Arthur Seherthoss gróftól viszont 1820. március 23-án anyakönyveztek, l. Kienast 34. o., 1. jegyzet, megjegyzendő viszont, hogy Genf

kanton nyilvántartásában az 1821-es évszám szerepel, l. Archives d'Etat de Genève, Etrangers, Rg. 12, P. de S. Mariés, 1866. 23-21-4660.) Vö. Kertbeny 56. o.

⁸⁴ Ennek jele, hogy amikor a szorult anyagi helyzetben lévő generális 1865 nyarán - hároméves időtartamra - 40 ezer frankot kért kölcsön tőle, a román uralkodó, egyik bizalmasa, Pissotzky ezredes révén, öt napon belül a rendelkezésre bocsátotta a kívánt összeget, l. Klapka-Cuzának, Párizs, 1865. aug. 7. A Román Tudományos Akadémia Könyvtára (B. A. R.). Kéziratár Cuza Archivum, Levelek, 1865-1868. (5174.) 3-4. fol.; Klapka átvételi elismervényének kelte 1865 aug. 12. (uo.) Amikor viszont a határidő lejártá után az időközben trónfosztás áldozatává vált betegkedő román fejedelem emlékeztette őt adósságára, a tábornok újabb haladékokat kért a korábbi hallgatása miatt amúgy is csaldott Cuzától. Egyelőre nincs adatunk arról, hogy a kölcsönt visszafizette volna. l. Cuza-Pissotzky-nak, O.-Döbling, 1868. febr. 19. és Klapka-Cuzának, Pest, 1868. ápr. 8., B. A. R. 5174. 10-11., 15. fol. Klapka leveleit, valamint az összeg átvételét igazoló elismervényt közli Brătianu 157-159. o.

⁸⁵ Cuza jelleméről l. Canini, Marco Antonio: Vingt ans d'exil. Paris, 1868. 213-214., 220. o.; Xenopol, A. D.: Istoria Românilor din Dacia Traiană. Vol. XIII. Domnia lui Cuza Vodă 1859-1866. Partea întâia. București, é. n. 16-19. o.; Giurescu 69-70. o.; Bobango 46., 72-74. o.; Emerit 72-73. o.; 77. o. Ungvácsnak a francia történetés⁸⁴ rögzíti a Klapkát még Konstantinápolyból ismerő Lallemand francia konzul sorait, aki így ajánlja a generális jászvásári kollégája (V. Place) figyelmébe [Klapka] "A szó rossz értelmében véve nem forradalmár. Magyar hazafi és Ausztria ellensége." (Emerit 87. o.) A tábornokkal szoros munkakapcsolatba kerülő Place véleménye alapján egy helyütt "Tenace général"-nak, "makacs tábornok"-nak minősíti. (Emerit 124. o.) Klapka: Emlékeimből. 2. kiad. 20. o. (Katona Tamás előszava.) A nyugat-európai szalonokban aratott sikereiről l. Vadnai 432-433. o. Vö. Pulszky halotti búcsúztatójával, Arató 130. o.

⁸⁶ L. Xenopol 17. o. és Ivănescu, D.: Contribuții la biografia lui Alexandru Ioan Cuza înainte de domnie. In: Cuza Vodă în memoriam. 83. o. Vö. Giurescu 68., 70. o.

⁸⁷ A bizonyító erejű dokumentumok erre vonatkozóan még hiányoznak, ill. ellentmondások, egy adat kivételével, amelyre Miskolczy Ambrus bukkant orosz levéltárakban folytatott kutatásai során: Cola galaci orosz konzulnak Giers orosz külügyminiszterhez 1860. dec. 23-i levelében (Miskolczy A. szíves közlése), l. Trócsányi Zsolt-Miskolczy Ambrus: A fanariótól a Hohenzoellernekig. Budapest, 1992. 125. o. Cuza híveinek és ellenfeleinek szabadkőművesi tevékenységéhez l. Nestorescu-Bălcești 208., 250-251., 394., 450. o. Vö. Uő. 289. o.

⁸⁸ G. Serbanesco 341. o. Vö. Canini 214-215., 221. o.

⁸⁹ Kivétel a nyelvészektől dicséri, hogy előkerült levelei és egyéb dokumentumai csaknem hibátlan franciázzal íródtak, holott 1849 augusztusában némétül nem tudt orosz partnereivel folytatott tárgyalásai során "Klapka szabadkozott amiatt, hogy nagyon rosszul fogja magát kifejezni". Nyikolaj Vasziljevics Iszakov: A magyarországi hadjárat 1849-ben. In: A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. (Vál. és a bev.-t írta Rosonczy Ildikó. A jegyzeteket Rosonczy Ildikó és Katona Tamás készítette.) Budapest, 1988. 439. o.

⁹⁰ Jellemével kapcsolatban egyik volt bajtársának egy Shakespeare-idézet jutott eszébe: "úgy vegyültenek / Az elemek benne, hogy fölkelhet-e / A természet, s a világnak mond-hata: / Ez férfi volt". Idézi - Vilczek János: Egy Sáros vármegyei honvéd naplója. Vilczek Boldizsár 1848-49-es honvédszázados elbeszélése után írta. Eperjes, 1998. 5. o. nyomán - Hermann: Klapka György tevékenysége. 62. o. (2. jegyzet). Az elhíresült Klapka-Petőfi konfliktus (l. részletesen a Hatvani művének 927. oldalán hivatkozott helyeken) beható elemzése alapján Dienes András irodalomtörténész, Klapka híúságát, előjárói gögét és a Vécsey-ügyben teljes tájékozatlanságát hangsúlyozza, l. Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Kandidatusi értekezés tézisei. Budapest, 1959. 4. o. L. még Urbán A.: Petőfi Sándor honvéd százados. In: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Budapest, 1981. 388. és 407. o. Ugyanakkor Csorba László -Klapka és Garibaldi viszonyának 1862-es alakulása kapcsán - joggal hívja fel a figyelmet a tábornok "elvei" és érdekei közötti nem túl elégséges megfelelésekre és Garibalditól elhatárolódó, a Lausanne-i Itálie-ban publikált nyílt levelének negatív konnotációira. Csorba László: Garibaldi élete és kora. Budapest, 1988. 321-323. o. Ebben talán az is szerepet játszhatott, hogy édesanyját, Kehr Julianát, alig egyéves korában (1821-ben) elvesztette. Vö. Klap-

ka: Emlékeimből. 2. kiad. 31., 606. o. úgyszintén mérlegelendő, hogy igen korán tudomást szerezhetett valamiképpen arról is (legalábbis gyaníthatja némely körülményből, például aly-ja viselkedéséből egyet s mászt öntudatlanul is rögzített tudatlatijában), hogy Klapka József neve szerepel Joseph Sedlnitzky miniszter - az Oberste Polizei- und Zensurhofstelle elnöke - "A magyarországi és magyar ügyekben megkérdezett" bizalmasainak jegyzékében. L. Pakossy Gábor: "mit welcher ich in geheimer Dienstverbande stehe". Sedlnitzky magyarországi besúgója a reformkor hajnalán. In: Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Eva történészprofesszor 80. születésnapjára. (Szerk. Kálmár János.) Budapest, 1997. 338., 340., 342., 344., 357. o.

⁹⁵ Ezt - az emigrációs léthelyzetben tovább erősödő romantikus (narcisztikus) érzést - jól világítják meg Kossuth Széchenyi halálával kapcsolatos és épp Klapkához intézett sorai: "Széchenyi [sic!] megelőzte magát! irtózatot! Ki nem mondhatom mennyire megrázott e borzasztó eset... Ellenségem volt mindig az életben - 48-ban ha kezelt fog velem, mint annyi őszinteséggel kínálkozott - tán ketten együtt megbírtuk [sic!] volna menteni a hazát. - De akár miként viselte legyen is magát irányomban, fényes csillag volt hazánk borús egén - nem így kell vala pályáját végeznie - nem így; hanem olly dicsőséggel melly tévedéseit felejtve, érdemeit magasztos fényvel adta volna át a maradéknak. Batthyány [sic!] a vérpadon! - Széchenyi [sic!] ön gyilkolással a bolondok házában - mi száműzött - s én különösen nyomorúságban! - illen az élet!" Kossuth-Klapkának, London, 1860. ápr. 10. OL R 295. 8. d. 22. t. Széchenyi külföldben "nem éppen elismerően nevezte »okos lottériásnak« a komáromi kapitulánst". L. Hermann R.: Klapka György: Emlékeimből? (S. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás.) Budapest, 1986.) Recenzió. Hadtörténelmi Közlemények, 1987. 1. sz. 82. o. Vö. Deák István véleményével: (Görgey után Klapka) "a második legsikeresebb magyar hadvezér". Deák 272. o. A számkivettség meghasonlításainak lélektani mozzanataihoz l. még Miskolczy: Nemzetiség. 8-9., 11-12. o. Egyébként épp Szemere jegyezte föl nem kis maliciával Perczelről, hogy "csak ő [Perczel] menthette s mentheti meg a hazát", Szemere: Naplóm. II. k. 132. o.

⁹⁶ "Uraim, itt már le a kalappal! Ez mindannyiunk között egy számmal többet bírt. Mint Triász áll ő, azaz: temesvári lény, magyar alkítmány és quod plus est: római lelkiület. U-

tóbbivá forradalmunk egyik teremtménye avatta akkor, midőn teremtménye süllyedésnek indult, - hanem az mit sem tett; - ő rendületlenül állott." Idézi Hermann: Klapka György tevékenysége. 39. o. és Hermann: Klapka. 5. o. Vö. Hajnal 384. o. Jókai viszont rokon-szenyvel és feltétlen bizalommal örökíti meg a hadtest-parancsnokká előléptet ezredes első intézkedéseit: "A kormány tehát Klapkát kínálta meg a felső-tiszai sereg vezényletével, akkor még névtelen, fiatal tisztet, de akinek legelső szavaiból ki lehetett ismerni; hogy az-iránt, amit tenni akar, tiszta öntudata van." Jókai Mór: Emléksorok. Napló 1848-49-ből. (Kiad. Nemeskéri Erika.) Budapest, 1980. 50. o. Klapka ténykedését, pozitív előjellel, szembeállítja Mészároséval, uo. 51-52. o. Hasonlóan vélekedik a "fiatal ezredes" tevékenységéről Kászonyi Dániel is: "Klapka nem maradt tétlen: Nyíregyházától egészen a Tiszáig nyomult előre. Újra lelket öntött e demoralizált csapatokba... Most már ezek is hősiessen verekedtek..." Kászonyi Dániel: Magyarhon négy korszaka. (Ford. Kosáry Domokos. A bev.-t és a jegy.-t írta Márkus László.) Budapest, 1977. 238-239. o. Klapka hadvezéri képességeinek burkolt bírálatát adja az 1849. aug. 10-i "kitöréssel" összefüggésben Kempen von Fichtens-tamm, Johann Franz (Az ostromsuhogató), l. Küzdelem, bukás, megtorlás. (Kiad. Tóth Gyula.) 2. k. Budapest, 1978. 109. o. Batthyány-L. Bystrzonowskinak. Kútahya, 1850. dec. 12. Czartoryski Múzeum Levéltára, Kraków, EW 1523a, idézi Borsi-Kálmán B.: Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe, 1820-1892. Hadtörténelmi Közlemények, 1989. 4. sz. 593. o. L. még Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. (Kiad. Hermann Róbert és Pelyach István.) Budapest, 1990. 168. o. A Görgey-Klapka viszonyhoz, ill. Görgey fölényéhez l. Görgey Artúr: Eitem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I. k. Budapest, 1988. (A bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. A kötetet szakmai szempontból ellenőrizte Kosáry Domokos.) 456-457., 463-464. és II. k. 69. o. L. még Krivácsy József: Görgey és Klapka vagy az 1848/49-ki önvédelmi harc. Budapest, 1881. (A nehéz természetű, összeférhetetlen Krivácsy Türr István elleni áskálódásairól l. Lukács: A magyar politikai emigráció, 239-240. o.; Klapka lejáratait célzó akcióját l. a 47. jegyzetben.) L. újabban Hermann: Görgei emlékiratai. 2-3., 46., 52., 62. 63. o. Klapka Batthyány Kázmér 1851-52-es Kossuth-ellenes fellépéséhez való viszonyulásához l. Füzes Miklós: Batthyány Kázmér. Budapest, 1990. 190-192. o.

⁹⁸ Bystrzonowski följegyzései, Czartoryski Múzeum Levéltára, EW 1521/b. Erdekes persze az is amit a többiekéről referál: 1. Teleki Gróf Ur, a magyar kormány régi ügynöke, népszerű politikus, honfitársai tisztelik és méltó és tiszteltet: győngességét és puhaságát (?) róják fel neki". 3. "Kossuth r., erények és hibák (gyarlóságok) eleve, méltó képviselője a kornak, amelyből kiemelkedett [szó szerint: »felszínre dobta, hirtelen fölvetette«]. Külföldön kicsi a presztízse; belül (otthon) a felső osztályok undorodnak és borzadnak tőle, de a tömegek körében valóban népszerű. meg kell szerezni..." 4. "Perczel T/ábornok az egyedüli aki egy bizonyos pontig helyettesít-heti Kossuthot, Perczel T/ábornok telivér hazafi... A magyarországi [polgár]háború kezdetén a Magyaroknak a Szlávok feletti uralma barbár kifejeződése (képviselője) volt, de a hadjárat során sokat változott: ma még jobban érti ezt a kérdést..." Vö. Szemere véleményével (Perczel kivételével) a 99. jegyzetben hivatkozott mű 150-152. lapjain.

⁹⁹ Szemere: Naplóm. I. k. 150. o. Idézi Katona Tamás Klapka memoárjainak második. kiadásá elé írt színvonalas bevezető tanulmányában, 10. o. L. még A föld megőszült. Emlékiratok, naplók az abszolutizmus (Bach) korából. (Kiad. Tóth Gyula.) 1. k. Budapest, 1985. 228. o. Egy évvel korábban a szabadságharc hadvezéreit jellemezve Szemere egy tömör mondatban összegezte véleményét: "Klapka mint alvezér van helyén" Szemere uo. 118. o. és A föld megőszült... 223. o., l. még Szemere: Politikai jellemrajzok. 32. o. Szemere 1849-ben is úgy tartotta, hogy Klapka "legügyesb vezéreink egyike volt, - kiben nem volt semmi szoldateszki hajlam" (uo. 156. o.) és "Neve jól hangzik a katonai világban" (uo. 327. o.), "jó katona, de mégsem elég vállalkozó" (uo. 373. o.). Pozitív Marx Károly véleménye is: "Klapka a magyar forradalom egyik legjobb tábornoka volt", idézi Szénássy: Klapka. 2. kiad. 135. o.

¹⁰⁰ Szemere: Naplóm. II. k. 131. o. Szemere Naplója egy másik helyén is állítja - A. G. Golescu Klapkával való 1854-es genfi találkozásának tanulságait leszűrve - hogy "Klapka oly győngye, hogy mindenre rááll". (Uo. 60. o.)

¹⁰¹ Kossuth (és Klapka) emberismeretéről Tanárky Gyula az alábbiakat jegyezte föl: "A Nemzeti Igazgatóság három tagja közül egyik sem valami különös nagy emberismerő. Klapka szemére veti Kossuthnak Gált és Makkot - ez amannak Kupát (bizony vehetne többet is)..." A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula Naplója.

JANCSÓ ÁRPÁD

KLAPKA JÓZSEF

Klapka József

Klapka József azon polgárok soraiba tartozott, akik, bár idegen származásúak voltak, még anyanyelvük sem a magyar volt, mégis büszkén vallották magukat Hungarusnak, új hazájuk polgárának, és tettek a haza felvirágoztatásáért. Gyermeküknek pedig már a hazafias szellemű nevelés mellett befogadó hazájuk nyelvét taníttatták.

Joseph Klapka, avagy Klapka József apja Karl Klapka elnémetesedett

cseh gyógyszerész az 1780-as években vándorolt be az 1718-ban a török iga alól felszabadított és az osztrákok által 1789-ig külön, meghódított tartományként kezelt és igazgatott úgynevezett Temesi Bánságba. A Saaz-ban (ma Satec, Csehország), 1756-ban született Karl Klapka tanult gyógyszerész volt, ezért rábízták a Temesköz tábori gyógyszerésztársainak megszervezését. Erdemei elismeréseként egy párat át is engedtek neki. Feleségével, Dávid Borbálával Temesváron telepedett le. Többek között 1794-ben megvette a Fekete Sashoz címzett temesvári patikát. Tizenöt évre bérbe vette a városi nagy gyógyszerterát is. Ugyanebben az évben tette le a hűségesküt, és vált a város polgárává. Szívvel-leléssel dolgozott befogadó városa felvirágoztatásáért, ezért nagy tekintélynek örvendett polgártársai körében, és 1811-ben városi tanácsossá választották. Nagy vagyona tett szert. Halálakor (1817. ápr. 23.) 250.688 forintra be-

csült örökséget hagyott hátra: Temesvár belvárosában emeletes házat, melyben a szintén tulajdonában lévő gyógyszerárta működött, a Gyárvárosban fiókatikát, a Józsefvárosban több telket, Keszincen 11 hold, Murányon 5 holdnyi szántóföldet. Két fia és három lánya gyászolta. Klapka József másodszületett fia volt a temesvári gyógyszerésznek.

Klapka József Aradon született 1786-ban. Alig töltötte be tizenhét évét, amikor 90 ember élén főhadnagyként vett részt a Napóleon elleni nemzeti felkelésben. Temesvár színeiben harcoló bandériumával 1806-ban tért vissza Temesvárra. Alig húsz éves, amikor 1807. január harmadikán oltárhoz vezető Dávid Teréziát, az 1806-ban meghalt nyomdatulajdonos, Jónás Lajos özvegyét. Frigyüket Török Antal kanonok, későbbi csanádi püspök áldotta meg. Az ifjú feleség 1807. januárjában férjére íratta nyomdáját, könyvkötő műhelyét, várbán lévő házat és egyéb vagyonát. Nemsokára, 1807. május 20-án kérvényezte a temesvári polgárjogot, melyet azonnal meg is kapott.

Fiatalos lendülettel látott neki a munkának. Nyomdája ekkor Temesvár egyedüli nyomdája volt, hisz 1771-ig a Béga-parti városban senki sem kapott erre engedélyt. A Bánság fővárosában 1791-1847 között csak egyetlen nyomda működött. Klapka József tehetségesen vezette üzletét, mely a XIX. század elején Magyarország egyik legtekintélyesebb könyvnyomdájává vált, mely számottevő hasznot hozott tulajdonosának. 1810 körül például 10.000 forint jövedelmet biztosított tulajdonosának. Ennek nagyrészt a kalendáriumkiadás hozta. A szerzői jogok védelmére még nem voltak a maihoz hasonló törvények. Klapka 4.000 példányban adta ki szinte változatlanul a Rába-parti város nyomdászának, Streibinek Győri Kalendáriumát. Ennek feljelentése nyomán a Helytartótanács 1808-ban megtiltotta a jól fogyó termék további temesvári nyomtatását. Ezért 1809-től Klapka saját szerkesztésű kalendáriummal látta el olvasóit. Ebben az esztendőben jelentette meg a Tagesbericht című újságot, melynek kiadója és szerkesztője volt. A hírlap nem váltotta be a reményeket, ezért hamarosan megszüntette.

Nyomdatulajdonosként is modern gondolkodású, hazafias szellemű ember volt. Személyében a temesvári modern hírlapirodalom megalapítóját tisztelhetjük. A rövidéletű Tagesbericht után 1828. január 3-tól útjára indította a Banater Zeitschriftet (Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Kunst und Gewerbe), mely nyolc oldalon jelent meg. Minden számahoz az Intelligenz Blatt két oldala járult, melyben piaci árakat, hirdetéseket, ajánlatokat közöltek. Az 1840-es években a Temeswarer Wochenblatt (Temeswarer Wochenblatt. Zeitschriftliches für Wissen, Kunst und Industrie) szerkesztőjeként meghonosította Temesváron a modern újságírást. A lap 10-16 oldalon jelent meg 1840. július 4. és 1849. július 27. között.

Vagyoni helyzete, műveltsége, üzleti összeköttetései folytán Temesvár egyik legbefolyásosabb polgárává vált. Együtt élt, lélegzett fogadott városával. Önzetlenül tett sokat Temesvárért. 1809-ben a polgárorség századosaként, a Napóleon elől Temesvárra menekített udvari kincstár és levéltár őrzését szervezte meg (a katonaságot ekkortájt kivonták a városból, és a csatákra irányították).

A köztisztviselőnek örvendő Klapka Józsefet polgártársai 1812-ben városi árvaszéki taggá, árvaatyává választották. E tisztségét négy évig viselte. Rá jellemző módon lemondott fizetéséről, melyet a kevésbé pénzű árvaszéki hivatalnokok javára ajánlott fel.

1813-tól kezdve sokáig a gróf Gyulay Ignácról elnevezett ezred temesvári fiú nevelőintézetét ingyen látta el könyvekkel és papírral. A Hadtestparancsnokságnak is ellenszolgáltatás nélkül szállított nagyobb mennyiségű papírt.

A helyi beteg nyomdászok ápolására a temesvári polgári kórháznál 1000 forintos alapítványt hozott létre.

1814-ben negyedik magával kibérelte a városi színházat, melyet két évig vezetett.

A kultúra terjesztése érdekében 1815-ben kérvényezte egy kölcsönkönyvtár megnyitását engedélyezését, melyet megkapott. A négyezer (60%-ban német és 40%-ban latin nyelvű) kötetet számláló könyvtár Délmagyarország első ilyen intézménye, egyben az ország első vidéki kölcsönkönyvtára volt. Klapka József 16 éven keresztül vezette bibliotékáját. Jegyzéke Temesvárt 1816-ban és 1817-ben jelent meg.

Felfelé ívelő közszereplésének újabb állomása 1816-ban következett be, amikor József nádor kinevezte az újjászerveződött polgárorség alezredesének.

Az 1817-es év szomorú, nehéz éve volt a felfelé ívelő pályájú Klapka Józsefnek: gyermekágyi lázban meghalt felesége (aki négy gyermekkel áldotta meg: József - írnok lett, Ferdinánd - cs. kir. vezérőrnagy, Adolf - tábornoki mérnök és Terézia). Hat napra rá apját is eltemette.

Apja örökségének egy részéből kibővítette nyomdáját, mely 1817-ben a magyarországi 55 nyomda között mind papírfelhasználásában (évi 60 bála, - Magyarországon összesen 1387 bálát használtak fel), mind alkalmazottai számában a tizedik helyre küzdött fel magát. Ebben az évben helyettes városbíró, majd 1819-ben polgármesterré választják. Közmegelegedésre, nagyon jól végezte feladatát, ezért, bár tiltakozott, újraválasztották. 1819-től 1833-ig, 14 évig vitte a város ügyeit. Önzetlenül, buzgósággal és erélyes kézzel vezetve a gyarapodó, szépülő, csinosodó Béga-parti várost. Polgármestersége alatt nagy gondot fordított Temesvár gazdasági ügyeinek javítására, az utak és utcák karbantartására, az adók pontos és hiánytalan behajtására, melyért országos viszonylatban is dicsőreket kapott. Szorgalmazta a polgári összetartozást, a felsőbbeség iránti tisztetletet. Minden polgártársát arra ösztönözte, hogy hozzon áldozatot a hazáért. Polgármesterként a városi polgárorség ezredeseként vezette ennek az intézménynek működését. Felfelé törekvése, sikerei nemcsak barátokat és tisztelőket hoztak, hanem nőtt irigyeinek száma is. Több névtelen feljelentést is tettek ellene. A vádakra hevesen reagált a város polgársága. Elítélte a gyalázkodókat és bizalmi nyilatkozattal támogatta polgármesterét.

1833-ban leköszönt polgármesteri tisztségéből, de városi tanácsosként továbbra is szolgált a közt.

Időközben újra megnősült. Második felesége Kehreri Julianna volt, aki szintén korán, 1824-ben távozott az élők sorából két gyermeket bízva az újra özvegy Klapka József gondjaira: az 1819-ben született Juliát és a későbbi komáromi hőst, Györgyöt, aki 1820. április 7-én látta meg a napvilágot Klapkák Szent György téri házában. Fiának, a kor hazafias szellemében a legjobb nevelést biztosította. Beíratja a temesvári piaristákhoz, majd Kecskemétre küldte, hogy magába szívja a magyar kultúrát, megtanulja a haza nyelvét. Innen a neves szegedi líceumba vitte. Látni, hogy György legfőképp a történelem és a hadtudományok iránt érdeklődik, 1838-ban a karánsebesi katonai iskolába küldi. Befolyását latba vetve 1842-ben kieszközölte, hogy bevegyék a magyar nemzeti testőrségbe, majd a bécsi gárdába.

Harmadik felesége, eggersdorfi Pachmann Anna rövid együttélés után elhagyta, és visszament Bécsbe.

Temesvárt, a szabad királyi várost két ízben képviselte a magyar országgyűlésben. Először 1825-1827 között, Nikolics András városi főjegyzővel volt a város rendi követe, majd 1832-1836 között Bakics Jánossal.

Az 1825-1827-es országgyűlésen is Temesvár már a reformtörökvések mellett szállt síkra. „A város hangsúlyozza, hogy az országgyűlésen a nemzet sérelmei, melyek a törvényes kormányzatot lehetetlenné teszik, minél előbb orvosoltassanak, az ország kérelmei tárgyalassanak és ő felsége minden harmadik évben, szükség esetén rövidebb időközben is, országgyűlést hívjon össze. Sürgessék a követek, hogy Temesvár, mint a Délvidék metropolisa és kereskedelmi emporiuma, rendezett kereskedelmi-, vám- és iparviszonyokhoz jusson, és azok az akadályok, melyek által a honi ipar és kereskedelem a külföldi érdekeket felkaroló vámrendszer miatt megkárosítatik, elháríttassanak. Kiemeli a magyar nyelv hivatalos használatának szükségességét.” - jegyezte meg Szentkláray Jenő apátkanonok a Borovszky Samu által szerkesztett Temesvár-monográfiában. A várost a követek 46 kimerítő jelentésben tájékoztatták, úgy-hogy Temesvár bővelkedett az országgyűlésnek elsőkézből kapott híreivel. A két követ minden lehetőséget megragadott, hogy a város érdekeit képviselje Mehala bekebelezése érdekében (mely csak 1910-ben történt meg).

Az 1832-1835-ös országgyűléseken is a két követ - Klapka József és Bakics János városi kapitány - a szabadelvű reformok szószólója. Klapka József polgármester különösen a „nemzeti reformszemlének lelkes képviselője és az ország követi körében legszélesebb ismerettségel dicsekedhetik”. Nem kis érdeme volt Klapkának abban, hogy Temesvár polgársága a nemzet többségéhez csatlakozott. A mehalai jószágnak Temesvárhoz csatolását a követek újból szorgalmazták, Klapka a bécsi udvarnál is próbálkozott, de azt jelentette a városi tanácsnak, hogy hasztalan, mert ez az ügy már vesztettnek tekint-

hető, és minden ezirányban tett kísérlet „vox clamantis in deserto”. Az Ausztriától való teljes elszakadást kilátástalannak vélték, ezért ebben az ügyben a mérsékelt kormánypártiakhoz csatlakoztak.

Követi időszakai alatt sokat volt távol Temesvártól. Ezalatt anyagi helyzete romlott. 1829-ben temesvári és 1826-ban örökölt aradi nyomdájába társul vette Bleichel Józsefet, de rövidesen eladta házát, és 1830. októberében 50.000 forintért nyomdáját is, melyet Bleichel József vásárolt meg. A temesvári nyomdának ekkor három, az aradinak két sajtója volt. Vagyona lassan elolvadt.

Ennek ellenére közkedveltsége polgártársai szemében nem halványult. Táblabírája volt Temes, Torontál, Krassó és Heves vármegyéknek, Eperjes városa díszpolgárrá választotta. V. Ferdinánd magyar király pedig érdemei elismerése jutalmául, „közhasznú nyilvános tevékenységéért” Ferdinánd és György fiával egyetemben magyar nemesi rangra emelte (1841. július 15).

Még a rettenetes, véreskezű Haynau is engedett tekintélyének, és engedélyezte, hogy 1849. szeptemberében meglátogassa György fiát az osztrák hadsereg által körülzárt komáromi várban.

Öreg napjaira a sokoldalú, nagy-műveltségű, erő-lyes férfiú visszavonult a közszerepléstől, és Aradra költözött, ahol 1863. május 22-én, életének 77. évében hunyta le örökre szemét.

Irodalom

Berkesi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Temesvár, 1900

Borovszky Samu (szerk.): Temes vármegye és Temesvár szabad királyi város monográfiája. Budapest, é.n.

Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1991
Klapka György: Emlékeimből. Budapest, 1886
Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.

“Márpedig Bolyai János feltűnően hasonlított Klapka György honvédtábornokhoz.”

Klapka György Bolyai Dénes Bolyai János

Máté Szilárd és Oláh Gál Róbert számítógépes animációi

“Több évtizedes szellemi szunnya-dás után, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy Bolyai János **“ál arccal”** került be az egész világon az emberek, így a jövőző generációk ifjúságának tudatába is.

Ez a meglepő állítás egyszerre vonatkozik a Bolyai Jánost ábrázoló arcképre, de a munkásságával kapcsolatos ismeretekre is!” Olvasható az interneten, s ami ezt követi még érdekesebb. Nem kevesebbet állít a honlap szerkesztője, mint hogy Klapka György feltűnően hasonlított Bolyai Jánosra. *“Ismeretek korabeli leírások, miként nézett ki Bolyai János. Tudjuk, sötétbarna szakállat viselt, ilyen volt haja színe, szeme pedig sötétkék. Figyelemre méltó Koncz Józsefnek, a marosvásárhelyi kollégium történetírójának a kijelentése: Bolyai János nagyon hasonlított Klapka*

György honvédtábornokunkhoz. A másik fontos tény: fia, Bolyai Dénes azt állította, hogy nagy a hasonlóság közte és édesapja között. Utánanéztam, s valóban. állítja a honlap, s hosszabb világhálós böngészés után kiderült, mások is. A Fizikai Szemle 2002/9. 269. o. olvasható Prékopa András 2002. július 8-án, a Magyar Tudományos Akadémián elhangzott, 200 éve született Bolyai János című konferenciánnyitó beszéde. "Bolyai Jánosról nem maradt fenn kép. Volt egy kép, mely őt katonaruhában ábrázolta, ezt azonban Bolyai egy alkalommal dührohamában karddal szétkasabolta. Ujabb az a nézet válik egyre elfogadottabbá, hogy a marosvásárhelyi kultúrpalota homlokzatának tetején lévő domborművek egyike őt ábrázolja. Az összesen hat dombormű közül ötnek az esetében sikerült megállapítani, hogy valóban azokat a személyeket ábrázolják, akiknek a neve a domborművek alatt olvasható. A hatodik alatt Bolyai János neve van, és ez közvetlenül Bolyai Farkas domborműve mellett helyezkedik el. Van azonban egyéb bizonyíték is, mégpedig azoknak a tanúságtétele, akik a palota építésének idején Bolyai Jánost még személyesen ismerték, továbbá az a feltűnő hasonlóság, ami a dombormű és Klapka György ismert portréja között fennáll. Márpedig Bolyai János feltűnően hasonlított Klapka György honvédtábornokhoz. A 2002. évi Bolyai évfordulóra, az említett dombormű felhasználásával készült Széchenyi Kinga Bolyai Jánost ábrázoló plakettje".

A debreceni Dr. Kántor Sándorné a Középiskolások Matematikai Lapjában írja *Milyen volt Bolyai János, avagy van-e kép Bolyai Jánosról?* "A személyleírások alapján János koponyája nagyobb és szélesebb volt, mint az apjáé, nagyon hasonlított Klapka Györgyhez. Szeme sötétkék, haja, szakálla sötétbarna

színű. Ezen tényekre támaszkodva készült el egy művészi megformálása dombormű Bolyai Jánosról, amely a marosvásárhelyi kultúrpalota (épült 1911-13-ban) homlokzatán álló hat dombormű egyike, Bolyai Farkas mellett a negyedik helyen álló dombormű. Mivel a dombormű elkészítésekor Bolyai Dénes még élt, így valószínű, hogy mind Bolyai Farkas, mind Bolyai János ábrázolása hiteles. A legújabb marosvásárhelyi kutatások, Weszely Tibor és Kiss Elemér professzorok véleményei is azt az elképzelést támasztják alá, hogy Bolyai Jánosról nem maradt fenn hiteles képmás. Túlán születésének 250. évfordulójára elkészülhetne a rendelkezésre álló adatok alapján egy kép, illetve megvalósulhatna Szénássy Barna nagy álma, az Appendixnek a miniatűr kiadása több nyelvű bevezetővel". "Az egész világon elterjedt, Adler Mór (1826-1902) festmény nem Bolyait ábrázolja" állítja Prékopára hivatkozva a már idézett honlap. Másként vélekedik erről Toró Tibor akadémikus, fizikaprofesszor, aki 1982-ben először *A Hét*-ben majd az *Elet és tudomány*-ban közölte a hiteles Bolyai-képről alkotott véleményét. Ennek szerkesztett, rövidített, új változatát adjuk itt közre, ezzel is szolgáljuk a hiteles Bolyai arckép-program sikerét.

Széchenyi Kinga Bolyai-plakettje

TORÓ TIBOR

VAN-E HITELES ARCKÉPÜNK BOLYAI JÁNOSRÓL?

Nemcsak a Bolyai-kutatók, hanem általában a művelt nagyközönség körében is eléggé ismert tény, hogy „a semmiből új világot” teremtő Bolyai Jánosról, minden idők legnagyobb magyar matematikusról az utókor számára nem maradt meg semmiféle hiteles kép. Ezt tulajdonképpen közvetlen forrásból, magától Bolyaitól tudjuk.(...) Bolyai János öccse, Gergely, 1867. április 2-án Szabó Sámuelhez küldött levelében ezt megerősíti: „Jánosnak a képe nincs meg, pedig mint főhadnagy nagyba, olajba le volt véve ganz parádében, hanem az öreggel egykor veszekedve haragjában kardjával a rámában oly szépen kikanyarította, hogy csak a rámája maradt”. Arcképének sajátkezű megsemmisítését a szépirodalom is feldolgozta: „Elvégeztetett. A legyőzöttről ne maradjon kép.” (Kocsis István: Bolyai János estéje.)

1967-ben a neves román matematikussal, Gheorghe Vrănceanu akadémikussal Bolyai-relikviák után kutattunk Temesváron, felkerestük Dékány Ibolyát, a Bolyai dédunokát. Ellátogattunk az akkor 90 esztendő Müller fotográfushoz is, hogy esetleges Bolyai-daguerrotípiák iránt érdeklődjünk. Gheorghe Vrănceanu, a román differenciál-geometriai kutatások iskolát teremtő képviselője, a Bolyai-kutatásnak is megszállottja és a Bolyai-életmű szerelmese volt, ő fedezte fel, a temesvári vár tervrajzát, amelyet 1827-ben Bolyai készített és sajátkezű aláírással látott el. Vrănceanu akadémikus volt az Appendix 1954-es, első román nyelvű kiadásának kezdeményezője és előzőírója. Hogy akkor nem jártunk sikerrel az természetesen, hiszen az első daguerrotípiákat Franciaországban is csupán 1839-40 táján kezdték készíteni,

Az Adler Mór festményéről készült Linzdorf Károly rajzolta Bolyai-portré

vett melyképet" Bolyai János kardjával megsemmisítette. A továbbiakban ezekhez a nem hitelesnek tartott Bolyai János-arcképvázlatokhoz fűznék néhány megjegyzést. Induljunk ki Benkő Samu Bolyai-levelek című kötetéből (Kriterion Kiadó, Téka-sorozat, Bukarest, 1975). 1821. szeptember 10-i levelében Bolyai Farkas leírja János édesanyjának betegségét, szenvedését és azt, hogy kívánságára, nem sokkal halála előtt Vásárhelyről elvitte őt domáldi birtokukra: „Ott ebédeltünk a vízesésnél a kőasztalon, kitettem a te bécsi képedet is, hogy hárman legyünk...” Benkő Samu tanulmányában idézi a Bolyai Farkas feleségének halálával kapcsolatos levelekből a következőket: „Neki (Bodor Pálnak, barátjának), írja meg, hogy a beteg asszony egyszer indulatba jött, s kérte a fia képét, hogy vesse a tűzbe, ha nem láthatja. A temetésről szólva szintén Bodornak írja: „csak akkor jutott eszembe itt Vásárhelyt, mikor a nép egybe volt már gyűlve, hogy a János bécsi képit az anyja leánykori képe alá szegeztem reszkető kezekkel... Azelőtt, mikor még senki se volt, a János képit az anyja örökre bezárt szeme elibe tartotta”.

A fentiekből minden kétséget kizáróan következik, hogy 1821 őszén, tehát amikor a 19 éves Bolyai János a bécsi hadmérnöki akadémia utolsó előtti osztályának növendéke volt, már létezett a többször is említett „bécsi kép”. Ezek szerint bizonyos, hogy a Bolyai János által megsemmisített kép, nem ez volt, hanem egy másik, hiszen a megsemmisítetten „egész katonai ingénieurs hadnagyi teljes parádében” szerepelt. Bolyai csak 1823. szeptember elsején kapta meg az alhadnagyi kinevezését. Ilyenformán úgy gondolom, van némi alapunk arra, hogy feltételezzük, hogy az a kép, amelyről Adler Mór 1864-ben másolatot készített, s amely után az említett harmadik vázlat készült, nem más, mint az eddig emlegetett „bécsi kép”. Mivel ez a bécsi kép már 1821-ben kész volt, mindenképpen csak egy tizenkilenc évesnél nem idősebb, tehát egy ifjú Bolyai Jánost ábrázolhatott. Ebből a szempontból a Linzdorf Károly készítette Bolyai-rajz vagy az Adler Mór fes-

Bolyai János pedig 1823 és 1826 között tartózkodott Temesváron.

(...) az eddigi Bolyai-kutatás annak az egyetlen megmaradt Bolyai-arcképnek a hitelességét, amelyről Adler Mór 1864-ben készített egy festményt, és ez utóbbról Linzdorf Károly rajzolt egy harmadik változatot, egyöntetűen kétségbe vonja, arra hivatkozva, hogy az egyetlen róla készült festményt, az „ingénieurs hadnagyi teljes parádében le-

tette Bolyai-arckép kiállja a próbát, hiszen megfelel a „bécsi kép” által megkövetelt életkori feltételeknek.

Habár a Bolyai János arcképek hitelességének ma már széleskörű irodalma van, tudomásom szerint a kérdést a fenti összefüggésben nem vizsgálták. A modern antropológia egyre egzaktabb és objektívebb módszereinek felhasználásával felette fontos lenne megvizsgálni Bolyai Farkas meglévő koponyáját és János koponyacsontjának töredékét, melyeket ma a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai dokumentációs könyvtár Bolyai-émlékmúzeum részlegén őriznek, a többi Bolyai-relikviával együtt. Mit ismeretes Farkas koponyája és János koponyacsontja az 1911-es exhumáláskor került felszínre, amikor János külön sírban nyugvó földi maradványait apja mellé temették, és sírkövét is apjái mellé helyezték. Nem volna érdektelen összehasonlító vizsgálatnak alávetni Bolyai Farkas és Árkosi Benkő Zsuzsannának, Bolyai János édesanyjának, ismert, hiteles arcképeit összehasonlítani a szóban forgó apokrifnak vélt Bolyai János-portréval, felhasználhatók lennének Bolyai János fiainak, Dénesnek és Gyulának eredeti fényképei is.

1983-ban A Hét február 18-i számában olvasható Kiszely István levele. A neves antropológust Toró Tibor írása nyomán Morvay György kérte fel, végezze el a képek összehasonlító elemzését „ (...) Adler Mór képe nagy valószínűséggel Bolyai Jánost ábrázolja. Ha Bolyai János képét édesapja és édesanyja képe mellé teszem, akkor Bolyai Farkas felesége Benkő Zsuzsanna képén Bolyai János főbb és legfontosabb embertani jegyeit fellelhetem Mindkét képen (egyénen) az orr nagy és egyenes, a haj hullámos, a felső ajkon ott a jellegzetes ajakhasadék, azonos jellegű az alpiakra igen jellemző arcalak és a jobboldali szájszög. Mindkét egyénnél magas és állkapocs-szöglet nélküli az állkapocs, magas a szemöldök külső széle, lehajló a fül alsó vége, ami amúgy is ritka jelenség. Mindkét egyénnél a járomcsontozat magasan álló. Ami Bolyai Dénest illeti azon túl, hogy a kép rossz minőségű, nem zárja ki, hogy János fia legyen, de nem is bizonyítja az ugyanazon típushoz tartozáson túl. Hasonló ugyan a járomcsontozat, az orralak, az arc-alapalak és a szemek mély ülése, mégsem bizonyítható a genetikai összetartozás. Az eddigieket összefoglalva, nagy bizonyossággal állíthatom, hogy a kép, amelyet Adler Mór festett, valóban Bolyai Jánost, Bolyai Farkas fiát ábrázolja; ennek megállapítására elsősorban édesanyjának Benkő Zsuzsannának a képe adott alapot. Az eredeti csontokon végzendő kémiai vizsgálatok bizonyossággal megállapíthatnák az összefüggést.”

Zsigmond Attila (1927-1999) marosvásárhelyi festőművész tuszajza

MÉSZÁROS ILDIKÓ

EGY EMLÉKTÁBLA TÖRTÉNETEI

I. beszélgetés

Halász Ferencsel, az RMDSZ helyi szervezetének elnökével

Fel tudja idézni magában azt a pillanatot, amikor tudomására jutott, hogy a Klapka-emléktáblát megrongálták?

Pataki Zoltán újságíró szólt nekem. Éjszaka már megtudta a rendőrség, mert valamilyen járőrkocsi értesítette őket, el is kezdték a nyomozást.

Váratlanul érte a hír?

Váratlanul, még akkor is, ha a levegőben volt némi feszültség. A Klapka-szülőház utolsó emeletén volt a Román Nemzeti Egységpárt székhelye. Már az avatás előtt jelezték tiltakozásukat. Valahogy megtudták, hogy az emléktábla elhelyezésének engedélye éppen lejárt, erre alapozták az ellenkezésüket. A táblaavatásakor nem volt semmiféle incidens, sem tüntetés, sem egyéb, igaz a rendőrség is biztosította rendet.

Az, hogy az engedély éppen lejárt, az csak forma-ság volt, hiszen a megrongált emléktábla helyreállítá-sakor a polgármesteri hivatal újabb engedélyt adott.

Az önkormányzat támogatta a tábla elhelyezését. A formai vétség abból adódott, hogy mire megtervez-tük az avatót, éppen lejárt az engedély, de újabbat nem kérhettünk, mert azt idejében nem szerezhet-tük volna meg, hiszen újabb tanácsülési határozat is kellett volna hozzá. Ha jól emlékszem, meg is be-széltük a polgármesteri hivatallal, hogy elhelyezzük az eredeti terv szerint az emléktáblát, s közben újra-indítjuk az engedélyeztetést is.

Nem ez volt az első emléktábla, amelyet a rend-szerváltást követően a magyar közösség elhelyezett Temesváron.

Nem, hiszen előbb helyeztük el a Bolyai János-nak emléket állító ötnyelvű feliratot és a Kós Károly szülőházát jelző táblát is. Igaz, hogy ez az utóbbi egy belső udvarban áll, nem szűrhat szemet. Ez viszont köztérre került, s egy olyan házban kapott helyet, a-hol nem egy baráti szellemiségű szervezet székel, s már a szándékunk is feltűzelte a kedélyeket.

Váratlanul ért mindenkit, hiszen nagyon ellent-mondott a Temesvár szellemisége-mítosznak, annak, hogy itt a nemzetiségek az egymás iránti tisztelet je-gyében bizalomban és békében élnek. Mit tett a rend-őrség, kiderült-e, hogy ki követte el a rongálást, meg-büntették-e az elkövetőket?

Az RMDSZ ismeretlen tettes ellen tett feljelen-tést. A rendőrség nagyon szép nyomozási iratsomót készített. Magam is láttam, gyönyörű színes fényké-pek készültek a már összetört emléktábláról, de a nyomozás semmilyen eredménnyre sem vezetett. A mai napig nem kaptunk semmiféle választ sem arra vonatkozóan, hogy megkerültek volna a tettesek, sem pedig arról, hogy a nyomozást lezárták volna.

A helyzet orvoslására egyetlen lehetőség kínál-kozott a Klapka-emléktábla újraelhelyezése.

Azért 1989 után, 1990 legelején táblaleverések a forradalom hevében meg-megtörténtek. Volt olyan, hogy bizonyos újságok névtábláját leverték, de hogy emléktáblát vagy emlékművet megrongáltak volna, arra nem emlékszem, ezért igencsak nagy volt a meg-lepetés. Nemcsak a magyar közösséget, hanem a te-mesvári közvéleményt is megdöbbentette, hogy ez

A Heti Új Szó beszámolt a táblaavatásról

megtörténhetett. A későbbiekben emlékműrongálás többször is előfordult, sőt most is a Klapka-emléktábla alsó sarka újra megsérült, jól látszik, hogy kalapáccsal odasújtottak. Akkor, amikor a táblagyalázás történt, a lakóknál is érdeklődtünk, lakott ott egy magyar család - tőlük kaptuk a felszereléshez szükséges munkálatok idején az áramot -, de csak annyit tudtak, hogy éjszaka egy hatalmas csattanás hallatszott, majd egy kocsni nagy csikorgással elhajtott onnan, de a kocsit természetesen már nem látták. Az RMDSZ nyilvánosan nem vádolta meg soha az egységpártot a rongálással, sem a rongálásra való felbújtással, inkább csak a tolerancia megsértésének tekintettük az ügyet, nem politikai provokációnak.

A Klapka-emléktábla beépült az identitásörző hagyományaink közé.

Már az avatáskor eldőlt, hogy március 15-ét mindig a szabadfalui Petőfi-emlékműnél ünnepeljük, október hatodikára pedig a Klapka-emléktáblánál szervezzük a megemlékezést. S ez így is van 2001 óta.

*A Klapka-család mindenképpen megérdemli, hogy többet tegyünk azért, hogy bekerüljön a temesvári köztudatba, először azért, mert nemcsak a magyarság jeles személyiségeit képviseli. Klapka tábornok mindig jó kapcsolatban volt a román kortársai-
val, apja pedig nemcsak a város polgármestere, hanem a modern Temesvár egyik megteremtője volt.*

Klapka József alapította az első közönyvtárat, három mandátumon át volt polgármester, németnek vallotta magát; fia, György volt az első, aki leginkább magyarnak érezte magát a családban. Amikor az emléktáblát avattuk, akkor a forradalom kerek évfordulóját ünnepeltük, úgy gondoltuk a megszokottnál többel kell emlékeznünk. Klapka a város szülőtte, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc legnevesebb temesvári képviselője, s nem utolsósorban a legkitartóbb is, hiszen ő tette le utoljára a fegyvert. Országgyűlési képviselője is volt a városunknak, tehát kínálta magát ez a lehetőség. Közben kiderült az is, hogy melyik a szülőháza.

A forradalom másik temesvári hőse az aradi vértanú Kiss Ernő.

Az ő emlékének megünneplése érdekében még nem történt semmi, bár volt olyan törekvésünk, hogy minden esztendőben kellene valamit tennünk Temesvár egy-egy neves magyar szülöttének emlékére. Klapkával kezdtük, ezt meg kellett ismétel-
nünk, aztán Székely László következett, emléktáblát illetve szobrot sikerült állíttatnunk elsősorban és ki-
váltképpen a Temesvári Magyar Nőszövetség kitartó munkájának köszönhetően. Ez a betervezett folyamat leginkább anyagi okokból megrekedt, jó lenne talán újraindítani, hiszen a bánsági magyarság identitás-
adatának megerősítésében igen nagy szükség lenne ilyen fogódzókra.

II. beszélgetés Andrássy Sándorral, a kőbe vésett betűk mesterével

*"Kinek a jel? Halottaknak? Kinek a jel? Az élőknek!"
/Sütő András/*

A középiskola elvégzése után, miként alakult a sorsa?

A Műegyetem Építészeti Karán három éves almér-
nőkin szereztem oklevelet, de nem sokáig dolgoztam a szakmában. Mivel a nagybátyám sírköves volt, odacsapódtam mellé, és ellestem tőle a mesterséget.

Azt hiszem kevesen vannak olyanok, akik ezt a szakmát művelik.

Olyan, aki tényleg jól ért hozzá, és minőségi munkát végez, valóban nincs sok, talán tizenöt-húszan lehetünk, pedig sokan foglalkoznak vele, csak enyhén szőlya kívánnivalót hagy maga után, amit művelnek. En azért foglalkozom ezzel, mert máshoz nem értek, meg szeretem is. Tény viszont, hogy valamikor sokkal jövedelmezőbb foglalkozás

volt, mint ma, mikor egyre kevesebben csináltak maguknak sírhelyet temetőben, mert már luxusnak minősül ez is.

Mi volt a meghatározó a pályaválasztásában: a családi örökség folytatása vagy a pályamódosításra kényszerítő szükség?

A szükséget sem tagadhatom, de 1970-től amikor a középiskolát elkezdtem, a nagybátyámék szomszédaságba költöztünk, még kerítés nem választott el minket egymástól, nap mint nap láttam, mi történik, még ha gyermekkoromban nem is érdekelt különös-
képpen. Volt ott egy freidorfi bácsi, egy öreg vasúti kő-
faragó, aki nagybátyámnál otthon véste a betűket. Valamikor nagy focista volt, szívesen mesélt a régi időkről. A foci engem is érdekelt, szívesen hallgat-

tam, s ő még szívesebben mesélt. Közben önkéntelenül figyeltem, mit csinál. Álmomban sem gondoltam arra, hogy egyszer nekem is ez lesz a munkám. Pedig tőle lestem el a mozdulatokat, ha éjjel álmomban felköltenek, akkor is magam előtt látom a vésőt fogó kezét. Amikor először próbálkoztam a betűvéséssel, a bácsi már nem is élt.

Mi kell ahhoz, hogy ezt a munkát valaki jól végezhesse: tehetség, szorgalom?

Tehetség? Talán az is kell. Elsősorban rajzolni kell tudni, mert ami ceruzával felkerül a körre, csak azt lehet kivésni később. Az öreg bácsi mesélte, hogy az ő fiatakorában két csoportra osztották a kőfaragó szakmában dolgozókat. Az igazi kőfaragók tömböket faragtak, esetleg alakokat, a betűvésők pedig külön kasztot alkottak. Amikor elkészült egy-egy kő, egy akármilyen obeliszk, a kőfaragók közül egy-egy oda-véste úgy ahogy a nevét, de többnyire a vésőket kérték meg a feladatra. Ma már inkább csak géppel dolgoznak, régen minden kézi munka volt, én is ezt az utóbbit művelem.

Nemcsak sírkövek feliratait vési, hanem emléktáblák szövegét is.

Az első ilyen munkám a forradalom emléktáblája a Református palota falán. Ungor Csaba vállalta el a munkát, de a kitűzött határidőre nem készült volna el. Kikért engem a munkahelyemről, hogy segíthessek neki. Hogy a táblák ne térjenek el egymástól, ő rajzolta fel a betűket, hiszen a vésnökök betűi egyediek, mint az ujjlenyomat, minden ismerős szakember munkája könnyen felismerhető. Más rajza alapján is lehet dolgozni, de az sokkal lassabban megy. A román és a szerb nyelvű táblákat készítem én, a német és a magyar táblát pedig Ungor Csaba. A győrdi 1848-as emlékművön lévő márványtáblát is én véstem, az újszentesi református templomnál állót négy névvel kellett kiegészítenem, majd a piarista főgimnáziumra kitett Székely László emléktábla szövegét is én írtam. Az első Klapka-emléktáblát Ungor Csaba készítette nemcsak a bronzplakettet, hanem a betűket is megajzolta, én csak véstem, s közösen szereltük fel. A rongálás a plakettnek nem ártott, a betűket pedig le lehetett másolni, s azt már egyedül készítettem. A második emléktáblát egy jó félméterrel feljebb tettük ugyan, de ezt is megpróbálták eltörni, egyik sarkát meg is ütötték.

A Heti Új Szó hírül adta, hogy megrongálták az emléktáblát

A második Klapka-emléktábla a szülőházon

Mit érzett akkor, amikor az első emléktábla megrongálásáról értesült?

Nem lepett meg. Mert a feltevéskor már cirkusz volt. A PUNR (a Román Nemzeti Egység Pártja) székháza működött abban az épületben, kijött Tabără úr is, akkor még ebben a pártban tevékenykedett, kérdőre vont, hol az engedélyünk. De aztán látták, hogy mi is elég sokan vagyunk, hát nem kötözködtek sokáig. A táblát az avatás előtt néhány órával helyeztük fel csak, de négy-öt nappal később összetörték. Valahogy szinte számítottunk arra, hogy ez megtörténhet. Első alkalommal sietnünk is kellett a felszereléssel, ezért csak a négy csavar tartotta a márványlapot, levegőréteg volt a lap és fal közt. Alig egyszer kellett rásuhintani a kalapáccsal, már el is tört. Másodszor már másként szereltük fel, nemcsak magassábra tettük, hanem be is cementeztük, így akkor sem törhet el, ha rásújtanak.

Más érzés egy emléktáblát elkészíteni, mint egy akármilyen sírkövet?

Persze, hiszen a munka is egészen más. A tábornok névbetűi is egyediek, Ungor Csaba régi könyvekből vett minták alapján rajzolta meg őket. Noha nem egyedül készítettem, mégis az én gyermekemnek is tekintem.

Mennyi időbe telik, míg egy ilyen munka elkészül?

En nem vagyok gyorskezü munkás, ha sikerül 40-50 betűt kifaragnom egy nap, akkor úgy érzem, hogy sokat és eredményesen dolgoztam. Ez 5-6 óras szünet nélküli odafigyelést és vésést jelent. Ezután nem is nagyon erőltetem a dolgot, mert akkor könnyen elronthatok mindent. Persze vannak jobb meg rosszabb napok is, amikor kicsit könnyebben vagy netán sokkal nehezebben megy a munka. Bár télen általában nincs munkánk, hűvösben sokkal jobb dolgozni, mint a tűző napon. Magánvállalkozóként dolgozom, most már kevés a megrendelés, újabb készülő emléktábláról nem tudok. A 90-es évek elején ingyen is dolgoztam, a közösség támogatása volt a célom, a Székely László és a Klapka-táblát már megrendelésre készítettem. Igaz, hogy az utóbbival nem volt nagy szerencsém. Új márványt kellett szereznem, mivel nem szabvány méret, drágább volt, mint az első. Végül kaptam mégis egyet, de nem kértem róla számlát, így ezt, már nem tudták megtéríteni a megbízóim. Nem vesztettem sokat, de a vésésért kapott pénzt a táblára költöttem.

Megmutatja a gyermekeinek az emléktáblákat, amelyeket készített?

A Klapka-emléktáblát, mert gyakran útba ejtjük, igen, de Győrdön még sohasem jártunk együtt. Talán tényleg el kellene mennünk oda is egyszer.

KLAPKA GYÖRGY

EMLÉKEIMBŐL

Szeptember 2-án tértek vissza kiküldött biztosaink. Ruttkay, aki az orosz főhadiszálláson volt, és Görgeyvel is beszélt, jelentette, hogy az oroszok barátsága a magyarok iránt már véget ért, s hogy a magyar tiszteket már kezdik az osztrákoknak kiszolgáltatni. Görgey maga is abban a véleményben van, hogy Komárom őrsége, tekintettel helyzetének végtelenül előnyösebb voltára, föltételeket szabhat a vár átadásánál. Ő különben nem akar nekünk tanácsot adni, hanem te-

gyük azt, amit a legtanácsosabbnak látunk.

Thaly, aki Aradról jött, borzalmas színekkel vázolta a bánásmódot, melyet a fogva tartott magyaroknak szenvedniük kell, jelentette továbbá, hogy már két magyar tiszt, úm. Hruby és Murmann őrnagyok haditörvényszékieleg elítéltették és főbelövelték. Most ugyan további kivégzések nem történnek ugyan, de ennek dacára a foglyok sorsa még mindig kétséges és minden tekintetben iszonyatos. – Egyébiránt valamennyi kiküldött biztos egyhangúlag tanúsítja seregünk teljes leveretését, a csapatok lefegyverzését, Arad föladását, és végre azt, hogy Kossuth az utolsó maroknyi seregecskével török területre menekült.

Thaly Haynautól a következő hozzám intézett brutális felszólítást s ezenkívül a maga számára biztosító levelet hozott magával arra az esetre, ha megérkezése után negyvennyolc óra alatt Komárom várának kapui feltáruznak az osztrákok előtt:

Klapka úrnak, Komárom ez idő szerinti parancsnokának

Az Ön által ideküldött követek, Thaly és Kathona, maguk meggyőződtek, s a Görgey seregéből itt fogva levő tisztek szájából a legnagyobb bizonyossággal hallották, hogy a Szegednél, Temesvárnál és Lugostól Dévág a cs. kir. hadsereg által személyes vezetésem alatt kivívott győzelmek után az ellenünk állított hadsereg felbomlott, a hadtest főnökei, a tisztek és legénység legnagyobb része kezeinkbe s az összes lövegek birtokunkba jutottak. Hasonlóképpen Görgey hadteste is lefegyvereztetett, s legénysége, tisztikara s összes hadikészlete hatalmunkban van.

Igy hát úgynevezett magyar sereg igazán nem létezik többé, s a még megtartott Komárom vára egészen magára van hagyatva anélkül, hogy a legkisebb kilátása is lehetne pótcsapatokra, de egyszersmind anélkül, hogy őrsége részükről a legkisebb kíméletre is számíthatna azon esetben, ha a vár önként és azonnal meg nem adná magát.

Csapataink sorsa tehát az ön kezében van, szükségtelen sanyarúságot hozna rájuk, ha a vár kitarító védelmezésével összekötött hadi dicsőség tévhitétől vezettetve, ön a törvényes királya és ura elleni rebellis ellenszegülésben az ő kárukra tovább is makacsul meg nem akarna maradni.

Komolyan felszólítom tehát, hogy a körülzáró sereg parancsnokának, báró Csorich altábornagynak, azonnal adja át a várat, ha nem akarja magát a leg súlyosabb felelősségnek kitenni, melyet az átadás minden halogatása az ön fejére halmoz.

Az óaradi főhadiszállások 1849. augusztus 27-én

A cs. kir. Hadsereg főparancsnoka
Haynau tábornagy

Ebből a fölszólításból látható volt, hogy Haynau a délen oly váratlanul bekövetkezett sikerei után nem kevesebbre számított, mint Komáromnak, Magyarország utolsó bástyájának, föltétlen föladására.

Erre a levélre oly értelemben válaszoltunk, hogy báró Csorich altábornaggyal, a körülzáró sereg parancsnokával alkudozásokba bocsátkoztunk ugyan már, de a várnak föltétlen föladásáról szó sincs, nem is lehet soha.

Csorich is tényleg, kevéssel a biztosok visszatérése után, ajánlatot tett, hogy a vár átadására vonatkozólag közöljük vele föltételeinket, hogy aztán azokat fensőbb helyre felterjeszthesse.

Komárom várának teljesen magára hagyatott elszigetelt helyzete, az ország menthetetlen állapota, a legmagasabb kegyelemről való folytonos biztosítás, az ország megnyugtató és helyzetének megjavítása, amiket a magyar parlamentereknek, valahányszor az ellen főhadiszállására mentek, a legtarkább variációkban ezerszeres alkalmuk volt hallani, mindezek Komárom haditanácsát – hogy elhárítsa magáról a vádat, miszerint a drága honfivért haszontalanul ontatta, és a háború nyomorát céltalanul hosszabbította – arra bírták, hogy az osztrák főhadiszállásra a következő feltételeket küldje át, mint amelyeknek alapján a vár átadása végett alkudozásokba bocsátkozni hajlandó.

Komárom várának haditanácsa

Azon föltételek, amelyek alatt Komárom vára a cs. kir. osztrák csapatoknak átadathatik:

1. Amnesztia a nemzet számára.

2. Általános kegyelem nemzetiségi különbség nélkül az összes magyar sereg számára, mely már letette a fegyvert és még leteendő, valamint haladéktalan hazabocsátására a már hadifogságba jutott magyar katonáknak.

3. A magyar kincstár által kibocsátott papírpénz értékesítése.

4. A tartózkodási hely szabad megválaszthatása úgy bel-, mint külföldön, azok számára, akik külföldre akarnak kivándorolni, a szükséges útlevelek kiállítására.

5. Komárom őrségének szabad elvonulása. Az elvonulás katonai dísszel történik.

6. A tiszteknek egyhavi, a legénységnek tíznapi zsold bel- és külföldön egyaránt érvényes pénznemben.

7. A magántulajdont mindenki megtarthatja.

8. Ezen föltételek jóváhagyásának kézbesítése mátol számítandó nyolc nap alatt, tehát szeptember 9-ig.

9. Komárom városa és lakosai számára teljes feledés és semminemű politikai üldözés, továbbá a vár kormányzósága által kibocsátott minden papírpénz beváltása.

10. Kártalanítása mindazoknak, akik a komáromi várparancsnoksággal szerződést kötöttek.

Komárom várának haditanácsából, 1849. szeptember 1-én

Klapka magyar tábornok

Noha nem volt valószínű, hogy az osztrákok ezeket a föltételeket egész terjedelmükben elfogadják, másrészt mégis volt reménység arra, hogy eredménytelen kitarás és rendíthetetlen határozottsággal azok közül a legtöbbet ki lehet csikarni – mert Komáromon kívül még Pétervárad is állott!

Miután a kapituláció föltételeit az osztrák parancsnoknak átküldöttem, első gondom az volt, hogy annak másolatát az alább következő átirat kíséretében legmegbízhatóbb hírnökeim által két különböző úton elküldjem Pétervárad parancsnokának és őrségének.

Az átirat így hangzott:

Pétervárad parancsnokának és őrségének!

A világosi szerencsétlen katasztrófa és a többi hadtesteknek arra következett lefegyverzése után csak azon az egyetlen úton lehet még a haza javára valamit elérni, ha Pétervárad és Komárom, a nemzetnek e két utolsó, de bevehetetlen védbástyája, egyetértőleg működik. Közlöm ennél fogva önökkel a föltételeket, amelyeket mi ma az osztrákoknak megküldöttünk, s amelyeknek elfogadásától tettük függővé a vár átadását. Egyszersmind a hazának és becsületünknek szent nevében fölszólítom önöket, hogy alkudozásaikban ezen föltételek alapján helyezkedjenek, különben pedig küzdjenek életre-halálra, s inkább temetessék magukat a vár romjai alá.

Komárom, 1849. szeptember 1.

Klapka

Péterváradnak csakhamar ezután bekövetkezett majdnem föltétlen feladása azt engedi gyaníttatnom, hogy a várnak különben oly elszánt parancsnoka vagy nem kapta meg fölszólításomat, vagy pedig az őrség megtagadta neki az engedelmisséget.

Szeptember 2-án déli 12 órakor letelt a fegyverszünet felmondásának határideje, és azt először is az osztrákok mondták föl a következő iratban:

No. 1277/op.

II. hadtestparancsnokság

A komáromi vár- és csapat főparancsnokságnak

Tata, 1849. szeptember 2-án déli 12 órakor.

Miután szeptember 4-én déli 12 órakor a kötött fegyverszünet lejár, és a vár átadására megállapított kapitulációs pontok nem felelnek meg a föltétlen megadásnak, a fegyverszünet ezennel fölmondatik.

Csorich altábornagy

A várban és táborban erre nyüzöső élet kezdett uralkodni. Azok a csapatok, melyek a fegyverszünet alatt a bal part közeli faluiban tanyáztak, ismét visszavonódtak a várba, a védműveket még erősebben megszállottuk, mint azelőtt, kettőzött előőrsöt állítottunk ki, s a még mindig befejezetlen monostori sáncművek felállítását megfeszített erővel és buzgalommal folytattuk. A csapatok föladatuk teljes tudatában folyton szolgálatban voltak. Ismervén a szomorú helyzetet, mely Aradon és Temesvárott fogva levő bajtársainknak jutott osztályrészül, el voltak szánva magukat inkább a legvégsőig védelmezni, semhogy a várat föltétlenül vagy egyéb szégyenletes feltételek alatt feladják.

Mellőzöm most a köztem és a körülzáró sereg parancsnoka között folyt alkudozás részleteit. Csorich után gróf Nugent következett, míg végre Haynau maga vette át az ostrom vezetését. A Duna jobb partján és a Csallóközben az osztrákok – a bal parton pedig Grabbe orosz csapatai által voltam körülzárva.

Legfőbb gondom az volt, hogy a parlamenterekkel soha személyesen és egyedül ne találkozzam, és a tárgyalásokat mindig a haditanács végzéseinek értelmében és úgy vezessem, hogy senki előtt ne legyen az titok. Ennek dacára azonban a haditanácsban ellenzék alakult, amely alkudozásokból mit sem akart hallani, avagy olyan föltételeket szabott, amelyek teljesen elérhetetlenek voltak.

Pétervárad eleste után nem lehetett az eredetileg megszabott föltételeket tovább fenntartani, és a haditanács naponként súlyosbodó helyzetünk tudatában elhatározta végre, hogy azokat enyhíteni, mindazonáltal tisztességes és becsületes kapituláció nélkül a várat semmi szín alatt fel nem adja.

Az ellenség izgatásaival egyidejűleg ellenséges emisszáriusok lopóztak a várba, akik a csapatokat felbujtogatták, s arra igyekeztek rábírni, hogy mondják föl az engedelmisséget följobbalóiknak. En, hogy a szökéseknek és lázongásnak elejét vegyem, kényszerítve láttam magamat kegyetlen és elrettentő büntetéseket szabni. Ez volt a legnehezebb kötelességem egész hadjáratunk alatt! Nem is mulasztották el gyilkosokat bérelni ellenem, akiknek egyike szobámban tetten éretve, gyalázatos szándékáért halállal lakolt, a másik azonban ép bőrrel kijutott a várból.

Igy teltek az utolsó hetek Komáromban!

Az ellenség folytatta ajánlattételeit, amelyeket mi mindannyiszor azon határozott kijelentéssel utasítottunk vissza, hogy inkább a vár romjai alá temetkezzünk, mintsem annak tisztességtelen föladásához beleegyezésünkkel járuljunk. A várőrség rendíthetetlen szilárd magatartása végre arra indította Haynaut, hogy egy új kapitulációs ajánlatot terjeszsen elé, amelyet a haditanács némi módosítás és változtatással szeptember végén el is fogadott.

Herkálypuszta jelöltetett ki a hitelesített egyezmény kicserélésének helyéül, és a haditanács részéről egy küldöttség neveztetett ki, mely ezt a szomorú föladatot végrehajtsa.

A kapituláció szóról szóra így hangzik:

Komárom várának föladása a következő föltételek alatt:

1. A várőrség szabad elvonulása fegyvertelenül, a tisztek kardjai saját tulajdonaik maradnak. Azoknak a tiszteknek, akik korábban a cs. kir. hadseregben szolgáltak, útlevelek adatnak a külföldre, azoknak közülük, kik ilyet nem kívánnak, megengedtetik, hogy szabadon hazatérhessenek – kivéve azokat, akik önként beállanak a hadseregbe.

A honvédtiszteknek, azaz közülük azoknak, akik korábban nem szolgáltak a cs. kir. hadseregben, otthon való tartózkodásuk későbbi alkalmaztatásuk fenntartása nélkül megengedtetik.

A cs. kir. ezredek legénysége amnesztiát kap, valamint azon egvények, kik azóta tisztekké lettek előléptetve, hasonlóképpen szabadon bocsáttatnak, s minden résztvevőre minden további törvényes eljárás beszüntetetik.

2. Külföldi útlevelek mindazoknak adatnak, akik harminc napon belül azt kérelmezik.

3. A tisztek számára egyhavi fizetés és a legénységnek tíznapi zsold osztrák nemzeti bankjegyekben a cs. kir. hadseregben megállapított hadiilleték nagyságában kiszolgáltatatik.

4. A helyőrségnek hadipénztáriutalványok kibocsátása által felvállalt kötelezettségek törlesztésére 500 000, azaz ötszázezer forint konvencionális pénzben osztrák bankjegyekben kifizetetik.

5. A Komáromban lévő bénák és a kórházakban fekvő betegek ellátása.

6. Ingó és ingatlan magántulajdon általában megtartható.

7. A fegyverletétel helye, ideje és módja utólagosan fog meghatározatni.

8. Minden további ellenségeskedést mind a két fél azonnal megszüntet.

9. A vár hadiszokás szerint, és csak miután a föltételek mind a két fél által hitelesítették, fog általadni.

Herkálypuszta, 1849. szeptember 27.

Takáts százados Haynau tábornok
Gaspartz százados
Mednyánszky alezredes
Prágay János alezredes
Ruttkay István alezredes
Zichy Ottó gróf ezredes
Esterházy Pál gróf ezredes
Janik János ezredes
Szabó Zsigmond ezredes, térparancsnok
Kászonyi József ezredes
Asserman Ferenc ezredes, várparancsnok
Klapka György, a vár és a sereg főparancsnoka

(Az eredetivel azonos – Komárom 1849. szeptember 29.
Szillányi alezredes
a vezérkar főnöke)

En magam nem voltam jelen a hitelesítésnél, s csak miután az előírások megtörténtek, intéztem a következő – utolsó – napiparancsot csapataimhoz:

Bajtársak!

Keblem elszorul, amidőn utoljára szólok hozzátok, akikhez engem oly sok öröm és bánat, annyi drága honfivéren vásárolt dicsőség és a legszentebb kötelesség közös érzelme eltéphetetlen láncokkal kötöz.

Nem régen léptünk erre a szép, de küzdelmes pályára. A legnemesebb önfeláldozással küzdöttünk kitűzött célunk eléréseért. Megtettük, amit emberi erő megtenni képes, és pirulás nélkül állhatunk meg Isten és a világ ítélőszéke előtt.

De a sors könyvében másképp volt megírva! – És így lelépünk a pályáról, amelyre a közös iránti érzület egykor oly szép reményvirágokat hintett volt, és amelyen ugyan elvérezhetünk még, de a haza ügyének nem tehetünk többé szolgálatot!

Lelépünk, mert úgy kívánja a haza, melynek a jövőben is szüksége van hű fiakra, lelépünk, mert még szent kötelezettségeink vannak azon haza iránt, melynek a jövőre vonatkozólag egyetlen vigasztalását a mi törhetetlen ragaszkodásunkban találja.

Maradjatok azért továbbra is a haza oszlopai és támaszai! A rátok bízott feladatot az utolsó pillanatig férfiasan és következetesen végrehajtottátok. Meghajoltatok, mert meg kellett hajolnotok! – Az események vasvesszeje alatt hajoltatok meg – ez a körülmény és a megmentett becsület mindnyájatokat megnyugvással tölthet el!

Fogadjátok azért férfias és elszánt küzdelmeitekért a hazának legforróbb köszönetét. Fogadjátok egyszersmind az én legszívesebb, legbensőbb búcsúmat is.

Isten veletek!

Komárom, 1849. október 3.

Klapka tábornok

Ez volt magyarországi működésem utolsó ténye, és egyszersmind függetlenségi harcunk utolsó lehelete.

PETŐFI SÁNDOR

EGY GOROMBA TÁBORNOKHOZ

Tábornok úr, én nem tartom magam
Nagy embernek, de akkorácska csak
Vagyok, hogy oly parányok, aminő ön,
Levett kalappal szóljanak velem.
S ön engemet gorombaságival
Elhalmozott, hogy két orcám pirúlt.
Igen, pirúltam, de nem magamért,
Pirúltam a magyar sereg miatt,
Hogy annak egy ily tábornokja van.
Tábornok úr, van ellenség elég,
Gorombáskodják azzal, ott szabad,
De bánják szépen a jó honfiakkal,
Különben azt hisszük, hogy őket el
Szándékszik ön kergetni a seregből,
És ez kemény vád lenne majd, kemény vád.
S gorombaságít épen rajtam űzi!
Nem fél-e ön, hogy tollamnak hegyére

Tüzöm fel önt? ez a toll, istenemre,
Hegyesb a törnél s lelkiismeretnél,
S akit megszúrok véle, fáj neki
Még akkor is, ha a sír férgei
Cirógatják ott lenn a föld alatt.
Kiírnám önt itt név szerint, de amit
Saját kardjával tenni képtelen,
Tollammal tenni én nem akarom,
Nem fogom önt megörökíteni.
Csak azt ajánlom, hogyha még leszen
Szerencsétlenségünk egymáshoz, akkor
Beszéljen velem emberségesen,
Mert én ugyan nem tartom magamat
Nagy embernek, de akkorácska csak
Vagyok, hogy oly parányok, aminő ön,
Levett kalappal szóljanak velem.
Debrecen, 1849. május 7.

ILLYÉS GYULA

PETŐFI SÁNDOR

(részlet)

De a költő fölött ismét felhő gyűl; újabb fegyvelemsértés.

A következő ügyet, a Klapka-félét, hiába mesterkedik, Bem sem tudja elhárítani; begyógyítani sem. Ez a szűrés a legkegyetlenebb, amelyet "kedves fia" egész katonai pályafutása alatt kapott. A költő utolsó hónapjai emiatt telnek tragikus keserűségben. Ez idézi elő a nagy lelki törést, amely után megint üldözött vadnak érzi magát. A vérbeli forradalmár a helyzet-teremtette forradalmárok közül is kirekesztődik.

Igaz, a dolog felidézésében a felelősség az öreget terheli. Temesvár alatt, felsőbb utasításra meghagyja Vécseynek, hogy a megkezdett támadásban legyen segítségére. Vécsey nem engedelmeskedik, sőt ellenkező parancsokat osztogat. A kudarc miatt felizgult öreg ezért a hadügyi bizottmánynak küldött levelében Vécseyt hazaárulónak és gyávának nevezi; a levelet a költővel lefordíttatja, sőt közzététeti a lapokban...

A botrány a legdicsőségesebb napokban tör ki és fojtogatja a költőt. A magyar seregek országsszerte diadallal hajtják kifelé az ellenséget. A nemzetgyűlésben felülkerekedik a forradalmi párt: április 4-én a követek kimondják a Habsburg-ház detronizálását - Magyarország respublica! Itt a várva-várt szent pillanat! Most volna alkalom nagy szerepre, most amikor teljesen szösz szerint igazolta őt az idő; a buzdítás nagy költője most zenghetné leglelkesebb dalait. Nagysalló, Isaszeg, Vác, Komárom a győzelem nagy hónapjai alatt a költő alig ír egy-két verset, azok közt is, a roham-dobpergésű Csátában című után valóban az a legszebb, amelyben egy percre elfeledkezik arról, hogy katona. A keserűség torkába rekeszti a szót.

Ahova most ő tekint: bomlás, megalázás, reménytelenség, őrjítően összekuszált ügyek. Magánügyei is olyanok, hogy azokba is belebolondulhat az ember. Szüleiről semmit sem tud. Júlia a kisfiúval biz elég kelletlenül húzza meg magát Aranyéknál. A pénz kevés, annyi, amennyi a tisztí fizetés. Honorárium alig jó. Ráadásul a táborban a költő ismételtelen megbetegszik. Egy időre a visszafoglalt Pestre szeretne menni, hogy talpra álljon, dolgait egy kicsit rendbe hozza. Bem készségesen ad szabadságot, sőt ajánlólevelet is Kossuthhoz, az őrnagy kinevezés biztosabb elintézése végett. A költő gyanútlanul siet Szalontán át Debrecenbe; Júliát is magával viszi, de a kisfiút a keresztszüleiknél hagyja - míg valamerre el nem dől a sorsuk. Május 6-án érkezik Debrecenbe "...egyenest Pestre kell mennünk - írja ezen a napon Aranynak -, holnap korán reggel megyünk. Sok o-kunk van rá, legfő az, hogy szegény jó apám meghalt, s édesanyjáról semmit sem tudok".

Édesanyja napjai is meg vannak számlálva.

Ilyen körülmények között jelentkezik még aznap Kossuthnál; a kormányzó hidegen s kicsinylőleg fogadja, s a helyettes hadügyminiszterhez küldi. Klapka ettől függetlenül is már parancsot adott, hogy a költő azonnal jelenjék meg előtte. Nem az őrnagy kinevezés megerősítése ügyében. Ahogy a költő elébe lép, a Vécseyről szóló Bem-levél közzététele miatt esik neki:

- Hogy merte azt tenni?
- Mert parancsom volt rá.
- S ki parancsolta?

- Bem tábornok.

- Az nem igaz.

Hogy igaz, annak kétségtelen bizonyítéka, hogy ezt a jelenetet a költő franciául épp Bem számára írta le. Klapka, a miniszter (csak két évvel idősebb a költőnél), nem éri be egy sértéssel.

- Debrecenben marad, amíg Bem tábornok válasza meg nem érkezik erről a dologról.

- Szívesen maradnék, de fontos tennivalóm van Pesten s holnap indulnom kell. Azt hiszem, elég, ha becsületszavamat adom...

- Nem elég!

S ki mondja? Olyan, akinek ő adott forradalmi leckét a Radical Körben! Nem felel a gorombaságra; azokra sem, melyek ezután következnek. De ahogy kilép a szobából, megírja ismét lemondását. Pestre utaztában, Szolnokról pedig - már mint magánember - megfelel Klapka sértéseire is: "...békés időben személyes elégtételre hívtam volna, s tán lőttem volna önt, mint a verebet, mert én meglehetősen lövök..." E kellő bevezetés után őrnagy kinevezésének rögtön megerősítését kéri, jogosan. Lemondásával kapcsolatban megindult kősz híreket csak ez hallgathatja el, vagy az, ha becsületét ő maga védi meg, és az egész ügyet, a beszélgetést is, megírja.

Tragikus a szabadság legjobb katonáinak e veszedése épp a legnagyobb napokban. A vizsály utolsó, megrázó jelenete csak most következik. A fiatal költő után rövidesen a fiatal hadügyminiszter-tábornok is Pestre érkezik. Görgey táborában, véletlenül egymásra akadnak.

Klapka később, amikor már ráeszmélt, hogy az egykori "aljasul vádaskodó népköltő" személyében kívül is volt dolga, szépitni igyekszik az esetet. De ellentmondó mentegődzéseit át is jól odalátni arra a távoli, arcpirító tumultusra, a Svábhegy májusi lombjai alatt, amidőn a Budát ostromló magyar sereg főhadiszállásán egy csapat magyar katona közreveszi a szabadság legnagyobb magyar költőjét, és egy izgatottan kiáltozó tábornok parancsára letartóztatja.

Tehát arról sem írt verset, hogy Buda várán újra magyar zászló.

"Meghagytam neki, hogy menjen szobájába s maradjon ott szobafogságban" - írja Klapka. - Il me laissez arreter - elfogatott! - írja Bemnek németes franciasággal, de félreérthetetlenül a költő, akinek mellesleg nem is volt szobája a hegyen, látogatába ment föl, gyönyörködni a honvédek hősi támadásaiban. Nem úgy ismerjük őt, mint aki ártatlansága és igazsága tudatában csak úgy, az első szóra magát letartóztatni engedi, és hang nélkül elvonul. Erőszakkal vitték el? A szemtanúk szemérmesen hallgatnak. Klapkának három nappal azelőtt kelt jelentése bizonyítja, hogy komolyan tervbe vette a költő elfogatását, aki szerinte, a forradalom egyik fővezetője szerint, "saját ké-

Bem tábornok

nyéből hajhászcodik Pesten, hihetőleg vétkes szenvedélyét a nép izgatásával kielégítendő". A jelenetről a költő is öt sorban csak épp annyit jegyzett föl, amennyit levelében Bemmel akart tudatni.

Klapka azt mondta, ha nem nézné, kivel van dolga, "il me ferait pendre dans vingt quatre heures!" - huszonnégy óra letelte előtt fölakasztatna!

A költőt bizonyára az oda, majd Görgeyhez rohánótisztek szabadították ki - nem merjük azt mondani: mentették meg - a tábornok keze közül, akinek fényes nevén íme egyedül az ejtett eltávolíthatatlan foltot, hogy nem jól olvasott verseket. Görgey szeren-

csére idejében közbelép. Ő bírja rá Klapkát, érje be azzal, hogy a költő nevében két tiszt fogja "megkérlelni". Vagyis a költő nem volt hajlandó személyesen megkövetni? "Bocsássam meg a fogoly költőnek elhamarkodását..." Szóval itt már fogoly. De végül kiszabadul. "...elbocsátva szobafogságából hozzám jött, hogy köszönetet mondjon, én kezemet nyújtám, ő azonban nagyon szófukar volt, és eltitkolá fölindulását..."

Ez a mondat ellentmondás. Hogy megy az köszönetet mondani, aki a "szófukarságig" eltitkolja fölindulását?

JÓKAI MÓR

EMLÉKSOROK 1848-49-BŐL

A kassai csata szerencsétlenül ütött ki.

Dacára a legügyesebb vezényletnek, minden személyes bátorsága mellett a hadügyminiszter elveszté az ütközetet egykori principálisa ellen.

A csata eleinte a legnagyobb tűzzel folyott, a magyar újonc seregek egész annyira közeledtek az ellenfél ágyúihoz: hogy a löponton már belül voltak, ahol a golyó nem érheté őket többé, akkor egyszerre valami névtelen ijedség lépé meg az egész tábornok, egy pillanat alatt visszafordult mind és elkezdte szaladni.

A fővezér elébök állt, leült a földre, mutatva: hogy itt nincs mitől megijedni, biztatta, fenyegette őket, sirt, könyörgött, mind hasztalan, a felbomlott rendet többé helyreállítani nem lehet.

A sereg, anélkül: hogy holtakban nagy vesztesége volna, teljesen szétfutott inkább, mint szétveretett.

Visszatértem egy temető árkában 32 honvédtisztre bukkant a vezér, kik a csatát nem látták cél-szerűnek nézni.

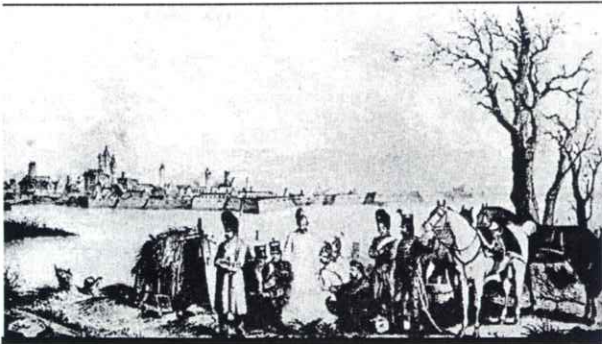
Így lehetetlen volt győznie.

Amint hazaérkezett, szomorúan jött maga jeleníteni a hongyúlásra: hogy a csatát elveszté.

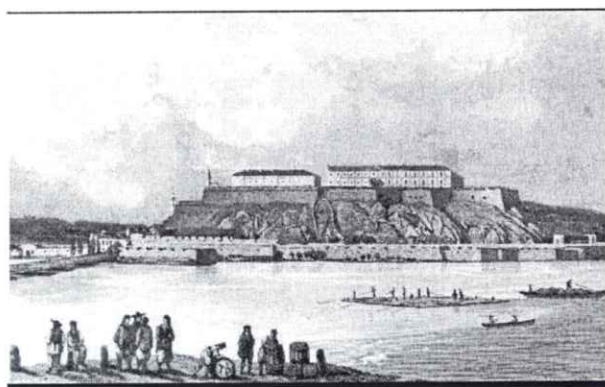
- Szeretnék - úgy monda - pincéből beszélni fel: hogy ne láttassék arcom pirulása.

A megfutott tömeget a jelenlevő országos biztos, Szemere példátlan energiával szedte ismét össze, faluról falura járt az elfogatás veszélyei között a honvédek ismét összecsoportosítandó, néhány nap múlva a vert had csakugyan átjutott Tokajnál a Tisza túlsó partjára, aholott is a tüzérparancsnok a gyönyörű hidat jónak találta maga után leégetni, azon időben, mikor a Tisza egész Becskerekig be volt fagyva mindenütt...

Mészáros nem akarta a vezényletet felvállalni többé.

A korabeli Komárom

A komáromi vár

A kormány tehát Klapkát kínálta meg a felső-tiszaai sereg vezényletével, akkor még névtelen fiatal tisztet, de akinek legelső szavaiból ki lehet ismerni: hogy aziránt, amit tenni akar, tiszta öntudata van.

Csak azon föltét alatt vállalta el a vezérséget: ha megengedtetik neki minden tisztet, akit gyöngének talál, helyéről elmozdítani, s mindenkit személyválogatás nélkül föbe lövetni a legkisebb kötelességmúlásztásért.

A kormány helybenhagyta kívánságait.

Klapka átvette a sereg kormányzatát, s négy nap múlva a kassai csata után ütközetre került a dolog a győzelmekhez szokott Schlik tábornokkal.

Klapka nem tett úgy, mint Mészáros, ki a legjobb csapatjait előre küldé s a kétségesebbeket tartalékul hagyta, hanem elől állítá az újoncokat, a legelső tűzbe, mögöttük állítá fel a Don Miguelek zászlóalját, mely akkor érkezett meg a bánáti csataterőről, győzelemhez szokottan.

Azután tudtára adatta mindenkinek: hogy aki a csatából megfut, arra bizonyos halál vár.

A Don Miguelek ilyenformán biztatták az újoncokat:

- Ha előrehaladtok, nagyon bizonytalan: hogy odaát ölnék-e benneteket, de ha elfuttok, már akkor bizonyos: hogy mi fogunk megölni.

S kiállottak a csatatűzbe az eddig csak futásban gyakorlott zászlóaljak, - a császáriak átjöttek a jégen, az újonc honvédek összecsaptak velök, bizalmat kaptak önmagukhoz, visszanyomták őket a Tisza jégére, ott a jég hátán szuronycsatát vívtak, győztek, ellenfeleiket átvették a túlsó partra, rájuk gyűjtötták a várost, onnan is kiűzték, másnap, harmadnap ismét verekedtek velök, ismét győztek, visszanyomták Tarcalig, - Keresztúrig, elfoglalták Kassát és attól fogva nem futottak el a csataterőről soha.

PÁLL MARGIT

RÉVAI MIKLÓS EMLÉKEZETE

Bánság jeles szülöttei

A Bánságból igen sok kiválóság származik: Temesvár adta a hittudós Temesvári Pelbártot (1440-1504), és az építész-író Kós Károlyt (1883-1977), s a közeli Magyarpecskáról származik a 20. század legjelentősebb kultúrpolitikusa, gróf Klebelsberg Kuno (1875-1932). Ugyancsak e tájról származik a nagy osztrák költő, Nicolaus Lenau (1802-1850), s Adáról a jeles magyar nyelvész, Szarvas Gábor (1832-1895). Nagyszentmiklóson született 1834-ben Heim Péter (1834-1904) mérnök, a magyar posta- és telefonhálózat kiépítője, akinek fiáról, Heim Pálról (1875-1929) nevezték el a budapesti gyermekkorházat. Itt született Juhász Gyula legjobb barátja, József Attila atyai pártfogója, a neves makói ügyvéd, Espersit János (1879-1931), a világhírű zeneszerző és zenetudós, Bartók Béla (1881-1945), a magyar népzene tudomány világhírű mestere. Továbbá Herman Lipót (1884-1972) festőművész, Madarász Emil (1884-1962) költő, Fenyves Ferenc (1885-1935) a szabadtéri Bács megyei Napló főszerkesztője, Makai Ödön (1889-1937) ügyvéd, József Attila gyámja és sógora, Nikodemusz Élli (1923-1989) műfordító, költő.

A Révai-obeliszk avatása Nagyszentmiklóson

Révai Miklós nyelvtudós 1750. február 24-én született Nagyszentmiklóson. Mátyásnak keresztelték, csak később vette fel a Miklós nevet. Tiszteletére 1893. augusztus 25-én szülővárosában szobrot állítottak. A szoboravatással és a szoborral kapcsolatos adatokat halálának 200. évfordulóján is felidéztek.

A vendégek zöme - mintegy 600-an - augusztus 24-én 5-8 óra közt érkeztek. Őket Jankó Ágoston főszolgabíró üdvözölte. A vendégek nevében a DTE elnöke Schenk Jakab, fehértemplomi igazgató-tanító válaszolt. D. u. 6 órakor a Tanító Egylet Schenk elnöke alatt választmányi ülést tartott, melyen megállapították a dísz- és közgyűlés napirendjét. Este 8 órakor ismerkedési estély volt a Czenczinger vendéglőben, játszott a varjasi zenekar. Ezen részt vettek Martonfy Márton, országos iparfelügyelő és Steinbach Antal, Torontál megyei királyi tanfelügyelő is.

Augusztus 25-én délelőtt leplezték le a Révai-emlékoszlopot. A község ünnepélyesen fel volt lobogózva, a házak zsúfolva vendégekkel, diadalkapukat emeltek, a DTE majdnem teljes számban megjelent. A Magyar Tudományos Akadémiát Szentkláray Jenő, a Kisfaludy Társaságot Varga Gyula titkár képviselte. Torontál vármegye részéről Dániel László alispán megbízásából a nagyszentmiklósi járás főszolgabírája, Jankó Ágost, volt jelen. Nagybecskerekét Hadfy Döme kir. közjegyző és Brajler Lajos dr. lapszerkesztő, Versecet a Magyar Nyelvterjesztő Egylet titkára Perjessy, Makót Major Miklós polgármester képviselte. Az ünnepélyen többezres tömeg vett részt. Az ünnepély reggel 8 órakor ünnepi istentisztelettel kezdődött, majd a DTE elnöke megnyitotta a TKE és a DTE közös díszgyűlését. A díszgyűlésen Telléry József üdvözölte a vendégeket. Steinbach tanfelügyelő gróf Csáky Albin miniszter üdvözlését tolmácsolta. Dr. Szentkláray Jenő a Magyar Tudományos Akadémia szerencsekívánságait fejezte ki a két egyletnek és Nagyszentmiklós lakosságának. Ismertette a szomorú politikai és kulturális viszonyokat, melyek között Révai megkezdte úttörő munkáját, s kifejtette, mennyire érdemes Révai, hogy emlékoszloppal örökítsék meg munkásságát. Dr. Kuhn Lajos esperesplébános a Szent István Társulat és Dessewffy püspök (csanádi püspök Temesváron székelt) üdvözlését, Pintér Kálmán a kegyes tanítórend üdvözlését tolmácsolta. Felolvasták az ez alkalomra érkezett üdvözlő táviratokat (többek között a Dugonics Társaságét Szegedről) és a gyűlés részvevői üdvözlő táviratot küldtek gróf Csáky miniszterhez s a szegedi Dugonics Társaságnak.

Emlékbeszédet mondott Kiss Sándor nagybecskereki kegyesrendi tanár. Ezután a résztvevők kivonultak a Szegedi és Deák Ferenc utca sarkán álló emlékoszlophoz. A nagyszentmiklósi dalárda elénekelte a Himnusz. Bányai Jakab nagybecskereki tanító, a DTE alelnöke, tartott beszédet. Pintér Kálmán alkalmi ódáját szavalta el Knyaskó Lajos nagybecskereki tanító. Steinbach Antal Torontál megyei tanfelügyelő leleplező beszéde közben az emlékoszlopról lehullott a lepel. Ezután Steinbach a TKE nevében átadja az emlékoszlopot Nagyszentmiklós községnek, mely nevében átveszi azt Alk Lajos bíró és Telléry József jegyző. Koszorút helyez el többek között Torontál megye közönsége, a Nagyszentmiklósi Hölgyek, a Csanádi Társaskör, TKE,

Nagybecskerekai Gimnázium ifjúsága stb. Az ünnepség d. e. 10 órakor ért véget a Nagyszentmiklósi Dalárda által előadott Szózáttal. Ezután a DTE megtartotta rendes közgyűlését, amelyen 500 tanító vett részt.

A polgári iskola előtt álló szobor nem a nagyszentmiklósiak, hanem a délmagyarországi szegény tanítók filléreiből valósult meg. Az oszlopon a dombmű Holló Barnabás alkotása. Ez a mű Csaplár Benedeknek, Révai Miklós lelkes életírójának, 400 forintjából készült el. Az obeliszkzen ezek a feliratok szerepeltek:

Szegedi utca felőli részen: "Ünnepélyesen leleplezték a Délmagyarországi Tanító Egylet XXVII-ik nagygyűlése alkalmával 1893. évi aug. hó 25-én."

Az oszlop fő részén: "A történeti nyelvészet atyja Révai Miklós született 1750-ik évi febr. hó 24-én N. Sz. Miklóson Torontál megyében, meghalt 1807. ápr. hó 1-én Pesten."

Egyik oldalán: "Ha valaha a megújult Haza tisztelni fogja nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártírait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azok számába helyeztet."

Másik oldal: "Kit nem segíté élni nemzedet, / S ki érte őt nyelvében élteted, / Magad szebb jövőre sírod-ból kelél; / Neved szívünkben mindörökre él!"

Révai helyett Eminescu

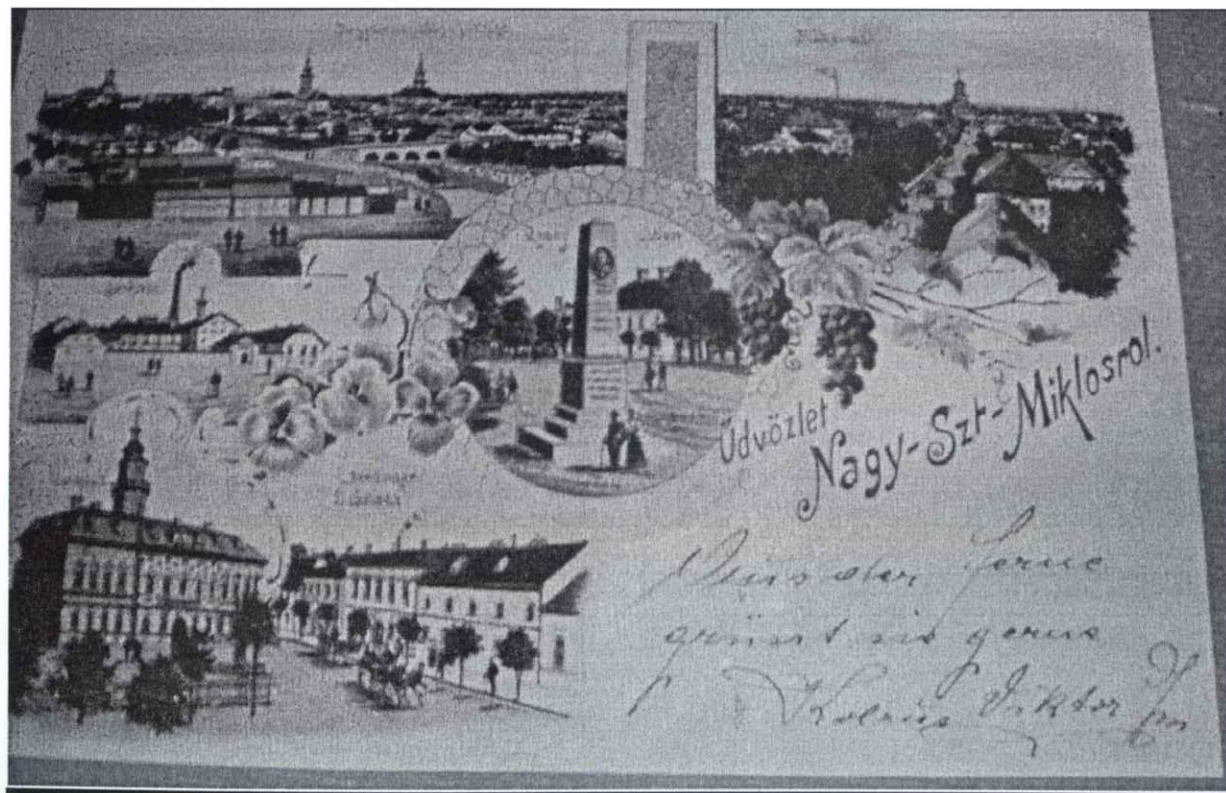
A magyar múlt eltüntetésének sajátos módját alkalmazták Nagyszentmiklóson 1925-ben. 1922 és 1926 között Brătianu, a Nemzeti Liberális Párt vezére az ország miniszterelnöke. Ebben az időben felgyorsul a magyar múlt emlékeinek eltüntetése. Porba hullt Petőfi, Kossuth, Bem tábornok szobra, Marosvásárhelyen, Kolozsváron, a Székelyföldön. Nagyvárad főteréről "elköltöztették" a város alapítójának, Szent László királynak a szobrát. Bukaresti kormányhatározat döntött arról, hogy Aradon le kell dönteni a Szabadság-szobrot, Kossuth Lajos szobrát,

és ezzel együtt eltávolítanak a falakról 25 magyar emléktáblát. Nagyszentmiklósról 1918. november 20-án bevonultak a szerb csapatok, 1919. június 13-án a franciák, 1919. augusztus 20-án a románok.

1921. június 24-én Octavian Goga kultuszminiszter felhívást tesz közzé, mely arra szólítja fel a románokat, adakozzanak, hogy Bukarestben szobrot állítsanak Eminescunak. Ennek hatására Nagyszentmiklóson a Primăvara újság gyűjtést hirdet, hogy itt, a Tisza közelében, valósítsák meg elképzelésüket. Az avatásra 1925. október 11-én került sor. Jelen volt a Román Akadémia részéről Octavian Goga képviselő, a kultuszminisztériumot Ion Minulescu költő és Aron Cotruș író-költő képviselte. Sabin Drăgoi zeneszerző erre az alkalomra zenésítette meg a Doina című verset. Egy 500 tagú kórus énekelte a Dnyesztortól a Tiszáig-ot.

Az 1918 utáni Románia területén Nagyszentmiklós volt az első település, amely szobrot állított a román nemzet nagy költőjének. Az avatási ünnepségen Goga azt mondta, egy ország határát egy hadse-reg, vagy egy költő szobra őrizheti, ezért e szobor dicső őre lesz a nyugati határnak. Dr. Gh. Cotoșman 1934-ben Temesváron megjelent monográfiájának második kötetében, a 138. oldalon írja, hogy Eminescu, a halhatatlan és zseniális román költő bronz mellszobra azon a talapzaton áll, amely 1925-ig a nagyszentmiklósi születésű Révai Miklós, magyar nyelvész emlékműve volt. Az emlékoszlop ma is látható, csak már nem annak az érdemeit hirdeti, akinek készült. Jelenleg semmi sem emlékeztet Nagyszentmiklóson Révaira. Ezért kérült 2006. április 1-jén az emléktábla a templom falára, halálának 200. évfordulóján.

Révai Miklós biztos volt munkája értékében. „Én pedig e mostoha időben helyes tanításom tudatában teljesen megvigasztalódom. És ha e jelen kor nekem nem kedvez is, legalább hamvaimat tisztelni fogja a hálás utókor. Ugyan késő ez a jutalom, de nagyon biztos, és nem válik irigység tárgyává.” (Elaboratio Grammatica Hungarica / Tüzetesebb magyar nyelvtan, 2. kiadás, 1806. 1056-Federmayer 109.)

JANCSÓ ÁRPÁD

1716. Temesvár felszabadítása

Fehér zászló a vár fokán

Előző számunkban Temesvár ostromának fontosabb mozzanatait idéztük fel. Az 1716-os eseményekre az oszmán kapituláció és a törökök elvonulásának leírásával emlékezünk.

A kapituláció följajánlásának és a fegyverletétel feltételeinek megszövegezése céljából Musztafa pasa, a temesvári ejálet utolsó beglerbége és Temesvár kormányzó parancsnoka Ahmed aga várparancsnokot és Ibrahim Meleket, a temesvári születésű effendit küldte ki Savoyai Jenő tábori szállására. A győztes herceg Wallis grófot bízta meg az alkudozások vezetésével. Ő és Philippi gróf a várban tárgyaltak, egyúttal felvállalva a tüzszerepét is.

A szerződést mindkét fél október 13-án Savoyai Jenő főhadiszállásán, a temesvári pasa volt nyaralójánál felállított sátorban írta alá. Az aláírt okmányokat másnap, október 14-én cserélték ki.

A császári lobogó felvonását Temesvár várfockaira a győztes tüzérség 120 lövéssel üdvözölte.

Temesvár kapitulációjáról gróf Wurmbrand főhadsegéd tett jelentést Bécsben. A kapituláció okiratát néhány nap múlva gróf Lamberg főhadsegéd vitte a császárvárosba.

A német nyelven fogalmazott okmányt a bécsi hadilevéltárban őrzik. Teljes egészében Szentkláray Jenő apátkanonok, híres temesvári történész közölte a Borovszky Samu által szerkesztett Temesvár szabad királyi város monográfiája című alpműben. Ez, a Szentkláray által közölt dokumentum olvasható e könyv német nyelvű részében.

A kapituláció feltételeinek többé-kevésbé egyszerűsített, különböző, rövidített változatai már azonnyomban megjelentek különböző német, majd olasz nyelvű röplapokon, kiadványokban.

A 12.000 főt számláló török katonaság és lakosság a Kispalánk városrészben húzta meg magát. Az útra való felkészülés és a megáradt folyók miatt a törökök csak négy nap múlva, 1716. október 17-én hagyták el a várost.

A kapituláció 10 pontban megfogalmazott megállapodásai szerint a helyőrségnek és a Temesvárott tartózkodó minden töröknek szabad elvonulást engedtek meg Belgrád irányába. Az elvo-

mulás útja hét állomást, megálló- illetve pihenőhelyet érintett: az első a sági Temes-híd, a második a zsebelyi (széphelyi) Temes-híd, a harmadik Denta határában, a negyedik a mocsárvilágban fekvő Margita, az ötödik Alibunár határában, a hatodik Pancsován, a hetedik pedig a Duna Borscsa ága mellett, Belgráddal átellenben volt. A törökök itt keltek át a Dunán. Jenő herceg, habár a

Korabeli metszet

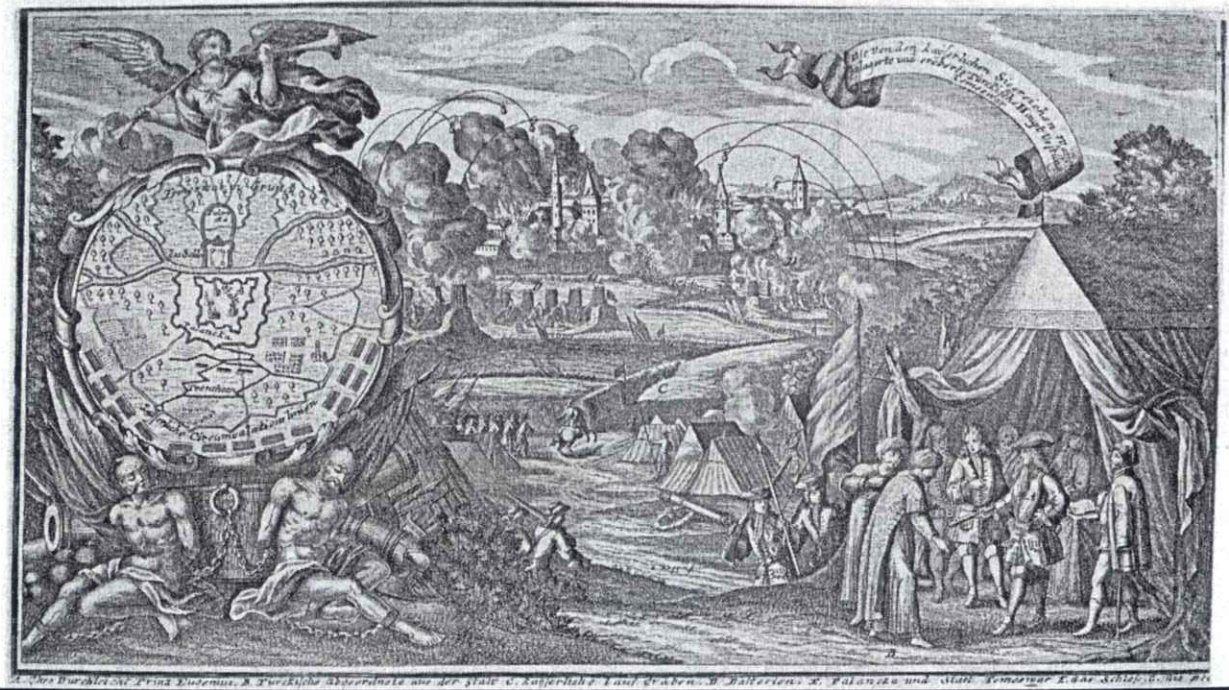
A röplap alatt Temesvár meghódításának története

törökök hétezer kocsit kértek, 1000 kocsit bocsátott rendelkezésükre, hogy poggyászaikat, vagyontárgyaikat, nejeiket s gyermekeiket elszállíthassák. A rácoknak (azaz a görögkeleti vallású szerbeknek és románoknak), görögöknek, zsidóknak, örményeknek, cigányoknak és más nemzeti-ségűeknek saját tetszésükre bízta: maradnak vagy pedig távoznak. II. Rákóczi Ferenc hívei, akik az osztrákok elől menekültek a török kézen lévő Temesvárra, és akik számára Mehemet pasa szintén szabad elvonulást kért, szabadon távo-

hattak. „A kutyák elmehetnek, ahová akarnak” - jegyezte a fegyverszüneti megállapodásba saját kezűleg a császár hű szolgája és a szabadságért, függetlenségért harcoló szabadságharcosok, azaz kurucok arrogáns ellensége, Savoyai Jenő. A törökök nagyon féltek, nehogy kivonulásukkor megtámadják és felkoncolják őket, amint ők cselekedtek volt 164 évvel azelőtt Losonczy István segítségével. Ezért kértek külön védelmet, biztosítókat Savoyai Jenőtől, amit meg is kaptak.

„A törökök elvonulása temesvári otthonukból okt. 17-én megható képet tárt a császári tábor és az egész vidék lakossága elé. Elöl lépdelt a 12.000 főnyi helyőrség, körülveve 500 fegyveres császári lovastól. Követte őket beláthatatlan sorban 1000 parasztszekér, melyeken az aggokat, beteget, nőket és gyermekeket helyezték el. Jöttek a tevehajcsárok csilingelő tevéikkel és a poggyászsakmánnal. Végezetül következtek a kaftános gyalogszolgák, a szarvasjóság, a lovak, öszvérek, a juh- és kecskecsordák. A színpompás festői menet a várkastély előtti belgrádi kapun vonult ki a várból a mai Józsefvárosba; onnan kiérve, az akkori Temesvár-pancsovai országúton, délnyugati irányban haladt. A menetelés a császári csapatokkal megrakott vidéken át a kapitulációban megjelölt nyolc [sic!] állomás felé irányult. Ezek voltak: Sághegy a temesi híd, Zsebelyen a másik temesi híd, azután Denta, Margita, Alibunár, Pancsova és Borcsa, mely a Duna innenső partján az utolsó állomás volt. Útközben mindenütt a vidék távozó mohamedán lakossága is csatlakozott hozzájuk” - ecsetelte Szentkláray a bús menetet.

Mindennemű fegyver- és lőkézlet a győzőké lett. A várból 136 ágyút és 19 tarackot találtak. Ezek között 120 öntött ágyú is volt, melyek mind egyiken császári címer díszlett. Ezek Temesvárnak Szulejmán által 1552-ben történt elfoglalása idejéből, valamint más elfoglalt magyar várakból

Gottfried Rogg, augsburgi rézmetsző röplapja

származtak. Volt még a várban 5000 mázsa puska-
por, 300 mázsa ólom, 1000 mázsa kétszersült.

Miután a császáriak szemrevételezték a rom-
má lőtt várat meglepve fedezték fel, hogy védmű-
vei még mindig megfelelő állapotban voltak, és
dacolhattak volna még egy ideig az ostromlókkal.

Savoyai Jenő a gyors megadást a pánikhangu-
lattal, mely a szétlőtt város lakóit hatalmába kerít-
tette, és a további harc kilátástalanságával (hisz a
tartományból már csak Temesvár volt török ké-
zen) magyarázta.

A harcokat egyik szép korabeli ábrázolással
szemléltettük. A törökök megadását is megöröki-
tették a kor metszői. Három ilyen metszetről tu-
dunk. Egyikük a Dillingen- és Augsburgban,
1718-ban Hoechste Welt- und Krieges-Haeupter...
címmel megjelent könyvben jelent meg. Az egész
lapot kitöltő metszet felső felében allegória látha-
tó, benne tojásdad, álló keretben Württembergi
Sándor herceg képe, ALEXANDER / DUX WUR-
TEMB: felirattal. A lap alsó felében három díszke-
retes kép Temesvár ostromát ábrázolja, a legalsó
előterében a török küldöttek letérdepelnek a győ-
zedelmes császáriak előtt. A Temesvár-ábrázolás
nem tekinthető hitelesnek, művészi értéke azon-
ban vitathatatlan.

A budapesti Országos Széchényi Könyvtárnak

Régi Nyomtatványok Tára őrzi Gottfried Rogg
augsburgi rézmetsző egy gyönyörű röplapját,
melynek címe Eigendliche Abbildung und Be-
schreibung der Eroberung der Ungarischen Stadt
und Haupt-Vestung Themeswar/welche An. 1716.
den 12 Octobr. von Kayserl. per Accord erobert
worden. A nagyon ritka lap felső fele a képzelet-
beli, ostromlott, az ágyúfüsttől részben eltakart
várat ábrázolja, észrevehetjük az ostromló sereg
által ásott cikcakkban tova futó lövészárkokat, az
ágyúütegeket, a császáriak sátrait. A kép jobb ol-
dalan Savoyai Jenő herceg fogadja a sátrába ér-
kező Achmet pasát. A röplap alsó felében Temes-
vár meghódításának leírását olvashatjuk.

Gottfried Rogg egy másik, ismertebb metszetén
a háttérben szintén megjelenik az ostromlott vár
képe. A lap bal harmadában művészi keretben
jelenik meg Temesvár alaprajza. A metszet jobb
oldalán a nyitott hadvezéri sátor előtt fogadja a
győztes Jenő herceg a fegyverletételt aláírni
érkező török előljárókat.

Mindhárom kivételesen szép művészi munka
közreadásával a Temesvár történelme iránt érdeklő
olvasóinkat szeretnénk megörvendeztetni, s
egyúttal megemlékezünk arról a nagy esemény-
ről, mely 164 esztendővel ezelőtt véget vetett tá-
jainkon a félhold uralmának.

UJJ JÁNOS

ARADIAK ZARÁNDOKKLÁSA A KÖZÉPKORBAN

Megkezdődött a zarándoklás a nemrég elhunyt
szépemlékű II. János Pál pápa római sírjához. Ev-
vel kapcsolatban tolakszik az emlékezetbe az a
tény, hogy a zarándokjárásnak immár több mint
ezer éves hagyománya van nemzetünk történeté-
ben. A csanádi egyházmegye alapításának időszaka-
ból származik az információ, hogy Szent István
királyunk 33 éves korában maga is felkereste Ró-
mát, a kereszténység fővárosát, személyesen is
végigélte a zarándokút viszontagságait. Mivel
gondoskodni akart a keresztények akkori két bú-
csújáróhelyére, Jeruzsálembe és Rómába igyekvő
hívó magyar zarándokokról, a két város felé ve-
zető úton, a Bizánci Birodalom fővárosában,
Konstantinápolyban, illetve Itáliában, Ravenná-
ban szálláshelyként zarándokházakat emeltetett.

A zarándokházat a Szent Péter bazilika déli
szomszédságában lévő Szent István első vértanú
tisztelőtére emelt templom mellé építtette. Fenn-
maradására és működésére gazdag adományt is
tett. A zarándokház a templomával együtt 1776-ig

állt fenn. Ma a Szent Péter templom nagy sek-
restyéje és a kanonoki épületsor áll a helyén.

A zarándokház a Szent Péter templom kápta-
lanjának a joghatósága alá tartozott. Papjai olasz

Róma

A Gellért-hegyi Sziklatemplomban
Majzik Mária Szent Gellért-domborműve

származásúak voltak. A magyar zarándokok számának szaporodásával viszont magyar vagy magyarul tudó gyóntatópapok is bekerültek soraikba. Hogy világi papok avagy szerzetesek voltak-e, azt ma már nehéz kideríteni. Dr. Monay Ferenc¹⁾ az első magyar gyóntató atya nevével egy 1264-ben kelt okiratban találkozott. Ő Valter (Gualterus) nevű minorita szerzetes, a következő pedig Enekó nevű, szintén minorita atya 1279-ből. Mivel ismerte a nyelvet, utóbbit bízta meg IV. Orbán pápa avval is, hogy a helyszínen, Magyarország területén folytassa le a vizsgálatot a püspökség javainak tékozlásával vádolt, világias életet folytató Jób pécsi püspök ellen.

A gyóntatók nemzetiségére következtetni igen nehéz, ugyanis ők keresztnevkön szerepelnek az atyák fizetési névsorában. Kivételt képez 1349-ben Blasius de Ungaria, vagyis magyarországi Balázs, akinél származási helyét is feltüntették. Monay Ferenc szerint „ő volt az 1350. jubileumi esztendőben a Rómába zarándokló magyarajkú híveknek, köztük Nagy Lajos királynak is, lelki vezetője.” (Vasárnap, 1930. ápr. 13. 144-146.)

Hogy több száz év alatt kik fordultak meg a zarándokszállításokon, az ország melyik vidékéről származtak a zarándokok, azt ma már megállapítani szinte lehetetlen, a házakkal együtt ugyanis azok iratai is eltűntek a történelem vérzivatarában.

Az a tény, hogy mégis akadnak információk a Róma felé igyekvő közép- és kelet-európai zarándokokról, az a római katolikus egyház egyik leg-

nagyobb pápájának, III. Incének (1198-1216) köszönhető. A nagy egyházfő ugyanis Rómában, a Tevere (az ókorban Tiberis) partján megalapította a világ egyik legrégebb és legnagyobb kórházát, az ezer beteg, ötszáz elmebeteg és (szinte hihetetlennek tűnő szám!) háromezer csecsemő és elhagyott gyermek befogadására alkalmas Santo Spirito ispotályt.

Az intézmény fenntartására megszervezte a Szentlélek Társulatot, amelybe a pápák, bíborosok, a papság és a római polgárság mellett a Rómába érkező tehetősebb hívek is csatlakozhattak, sőt a jelen nem lévő családtagjaikat is beírathatták. A Santo Spirito Társulat dokumentumainak egy része fennmaradt, így abból a kutatók (részleges) képet kaphatnak a Rómába zarándokló hívekről. Ezeket a társulati könyveket kutatta át a két világháború között Monay Ferenc, s tette közzé az aradi Vasárnap 1934-es évfolyamának 12. számában.

Az alapítás után több mint kétszáz évvel, IV. Jenő pápa sajátkezű beírásával 1446. március 25-én megkezdett (lehet, hogy immár sokadik?) társulati könyvben a mohácsi vész (1526) évéig, tehát nyolcvan esztendő alatt 1255 magyar vonatkozású bejegyzést talált. Azok nevét és illetőségi helyét, akik beléptek a társulatba, s kisebb-nagyobb összeget adományoztak a kórház működésére. A Rómában megfordult magyar zarándokok száma ennek sokszorosa lehetett, hiszen a zarándokok között bizonyára akadtak szegényebbek is, akik anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy a beiratkozáshoz szükséges nem kis összeget, a három aranyat befizethesse.

Az első bejegyzés aradiakról 1446. október 19-ről származik, akkor a négy zarándok egyike Emődi Pál, az aradi prépostság korábbi, a zarándoklat idején már Veszprémbe áthelyezett prépostja volt. A váradi székesegyházi kanonok címmel is rendelkező Emődi Pál azért érkezett Rómába, hogy IV. Jenő pápától átvegye a veszprémi kinevezését. Ő akkor iratkozott be a Szentlélek Társulatba, s beiratkozási díjként a 3 arany mellé felajánlott egy pápai garast²⁾ is. Az egyházi vezető fontosnak tartotta, hogy a veszprémi mellé beírják aradi préposti címét is, hiszen az aradi hiteškáptalannak rangja volt az országban! Magyarország akkori nagyurainak közül többen, elsősorban alkancellárok is viselték az aradi préposti címet.

Időrendi sorrendben a következő Arad megyéhez kapcsolható bejegyzett János mester, bácsi³⁾ örkanonok volt 1456. április 25-én. A nándorfehérvári csata évében Rómába érkező pap saját kezével latin nyelven írta be, hogy „ego magister Johannes de Pankota custos et canonicus ecclesie Bachiensis”, vagyis „én pankotai János bácsi mester- és örkanonok”. Neki valószínűleg Pankota volt a születési helye, de az is lehet, hogy korábban a pankotai kolostorban teljesített szolgálatot. Igaz, akkor Pankota és Világos nem Arad, hanem a szomszédos Zarándhoz tartozott, amelynek két járása a XVIII. században olvadt be vármegyénkbe.

A következő Arad megyei bejegyzések a XV. század utolsó évtizedéből, immár Mátyás király halála (1490) utáni időszakból származnak. 1493. márciusában a solymosi Imre pap Nagy Máté dévai plébánossal együtt utazott Rómába. Ugyanabban a hónapban a Maros túlsópartjáról, Lippáról iratkozott be a Társulatba egy csoport: Szilveszter

lippai pap, iregdi Patócs János és felesége, továbbá néhai nemes Bocskay Tamás özvegye, Bocskay Katalin asszony. Valamennyien lippai lakosként szerepelnek. Úgyancsak Lippáról érkezett 1497. március 26-án Máté lippai plébános (azonos lenne a négy évvel korábbi dévai plébánossal?) és Mihály lippai oltárigazgató, valamint velük együtt a néhai Vadh Tamás házában lakó Ágota asszony. A következő napon a Társulatba beléptek között van a lippai Szent Mihály kápolna papja, Balázs és testvére, Péter is. Különböző nem véletlen a lippai zarándokok nagyobb száma. Lippán Károly Róbert 1325-ben telepítette le a minorita rendet, akik ott kolostort építettek és iskolát is működtettek. (Az egykori kolostor pincéi a mai napig fennmaradtak!) 1446-tól Lippa mezővárosi (oppidum) rangon szerepelt.

Aradiak névvel találkozunk a Társulat névkönyvének 1495. április 9-i bejegyzésének olvasásakor is. Akkor iratkozott be Osvald aradi szűcs-mester feleségével, Zsófiával, és nővérével, Juliannával együtt. Monay Ferenc arra a következtetésre jutott, hogy Osvald mester gazdag aradi iparos (helyesebben kézműves, valószínűleg céhmester) lehetett, valamint arra is, hogy a középkori alföldi város lakossága gazdag és pompakedvelő volt, hiszen egy egyszerű szűcs-mester is megengedhette magának a nem kis költséggel járó zarándoklatot, s beiratkozhatott az elitnek számító Szentlélek Társulatba is. Különböző az aradi kézműves 27 magyar családdal, azok összesen 86 családtagjával együtt jegyeztette be magát, közülük 23-an erdélyiek, illetve Várad környékiek voltak.

Az említett társulati könyvben az Arad megyére vonatkozó utolsó bejegyzés 1501. április 10-ről származik, akkor a pankotai Mátyás nevű pap iratkozott be testvéreivel, sógornőjével és nagynénjével együtt.

„Ma, a gőz, a villamosság, a repülőgépek korában, bizony meg sem értjük, mit jelentett az, gyalogszerrel, vagy akár lóháton, vagy rázós szekeren megtenni száz és száz mérföldes utat. Igazi zarándoklat volt, amelyre csak a nagy hit képesítette az akkor is gyöngye emberi erő” - írta Rómából a Vasárnapnak Monay Ferenc. Mennyire igaz a volt!

Majzik Mária Magyarok Nagyasszonya-szobra a Sziklatemplomban

Különböző a zarándoklatok a török idők alatt megszakadt aradi hagyománya a XVIII. századtól ismét életre kelt. Még a két világháború közötti időszakban is az aradi római katolikus hívők számos csoportja zarándokolt Rómába, Szent Péter sírjához. Ezek a közös utazások örök élményt jelentettek a zarándokút résztvevői számára. Ezekről a zarándoklatokról a dr. Wild Endre szerkesztette Vasárnap rendszeresen közölt fényképes beszámolót.

Jegyzetek

1) Monay Ferenc (1878-1964) művelődéstörténész, műfordító, közíró. Egerben és Rómában végzett teológiai tanulmányokat. Gimnáziumi tanár lett Szilágysomlyón és Marosvásárhelyen. Aradon plébános, majd 1918-1922 között minorita rendfőnök. 1927-től Rómában vatikáni gyónatőként tevékenykedett a Szent Péter bazilikában.

Kiadványai: Szent beszédek (1905), Szent Ferenc összes művei (1906), Római levelek (1922), Ezüstös oltár (1924), Kis imakönyv (1927). Szerkesztője volt a rendi névtárnak, tagja az Academia Romana dell'Immacolata tudományos társaságnak. 1918-ban Aradi Katolikus Egyházi Tudósító néven alapította a minorita rend által kiadott lapot Aradon, amely 1920-tól Vasárnap néven kulturális folyóiratként Wild Endre, majd Kulcsár Kálmán irányításával jelent meg 1940-ig.

2) A garas az egész középkori Európában elterjedt ezüstpénz volt. Mérete és értéke meghaladta a dénárokat. Az első garasokat Észak-Itáliában verték a XII. század végén, olasz nevük a grosso volt.

3) Bács, város Szerbiában, a Vajdaságban, a Szent István király által alapított várispánságok egyike. Miután a magyarok elfoglalták Szerém várát (1072), az ottani görög püspökséget áttelepítették Bácsra. Utána kánonilag egyesítették a kalocsai érsekséggel, majd I. László király (1077-1095) érsekségi rangra emelte. A középkorban mindvégig érseki kézben maradt. A 13. században latin rítusú káptalanná alakult, hiteleshelyi tevékenységet folytatott. A vár mellett gazdag és népes város állt, amelyről az arab világutazó, Idrisi 1154-ben magasztalóan írt. A város egy-

házi intézményei közül ismert egy kórház (1234) és a ferencesek kolostora (1316). A 15. század végén a Bácsban sokat tartózkodó Várdy Pál kalocsai érsek átépítette a várat. Tomori Pál kalocsai érsek, a török elleni védelmi rendszer irányítója építtette át a külső kapuerődítményt. A mohácsi csata után Szulejmán szultán serege elfoglalta, kirabolta és felgyújtotta. 1529-ben került állandó török őrsg a várba, s csak 1686-ban szabadult fel végleg a török uralom alól. (lásd Csorba Csaba, Bács (Bac) vára. Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat. 2006. április. 25. o.) A beírásban szereplő János a kanonokok között két rangot is viselt: örkanonokként a rendház vagyonára, szellemi örökségére vigyázott, mesterkanonokként pedig oktatott.

BLAZOVICH LÁSZLÓ

VÁROSFEJLŐDÉS A DÉL-ALFÖLDÖN A 15-16. SZÁZADBAN

Az emberiség története nagy birodalmak egymást követésében, eszmék és áramlatok, a korszellemek és a kultúrák változásaiban ragadható meg. A világtörténelem és az egyes országok, valamint népek története régóta foglalkoztatja minden kor emberét. Mivel személyisége lokalitásában meghatározott, azaz helyhez kötött, a történelem viharait és hétköznapijait egyaránt a maga lakóhelyén, faluja vagy városa népének közösségében éli meg.

Minden település, esetünkben város bizonyos tekintetben egyedülálló, mondhatnánk, individuum. A városoknak és a bennük lakó embereknek ezer arca van, és számos vonásban különböznek egymástól. Egy-egy várost és a városok jellemzőit általában a városkép a városszerkezettel, az utcákkal, terekkel és az épületekkel, a benne lakó emberek (nemzetiségük, fő foglalkozásaik), valamint az emberek közötti társadalmi, gazdasági és személyes kapcsolatok határozzák meg. Egy-egy városnak mint településnek a helyzetét — főképp az iparosítás előtt — döntően befolyásolja földrajzi környezete, forgalmi helyzete és közvetlen vidékével kialakult kapcsolatrendszer.

A települések nagyságát (méreteit, népességének számát) elsősorban forgalmi helyzetük határozza meg. Döntően ettől függ, hangsúlyos vagy jelentéktelen helyet foglalnak-e el a településhálón, a települések térbeli rendjében. Buda és Pest területén tíz főút futott össze a középkorban, a tizenegyedik a nagy vízi út volt, a Duna. Temesvárt négy főút szelte át, Szegednél három főút találkozott és két nagy folyó. A középkori Hódvásárhelyen öt mellékút futott össze, és vízi útja a vízállástól függően került használatba. A forgalmi helyzet tehát kijelölte helyét. Nem emelkedhetett több gyűrűs piacközponttá, viszont piaci alközpontként, egy piacgyűrűs településként kiemelkedett az öt körülvevő társai közül. A későbbiekben a nagy vasútépítkezések hoztak változásokat az ország településhálózatán. Erőteljes fejlődésnek indultak a vasúti csomópontok, pl. Szolnok, Békéscsaba, Arad, Szabadka. Mások megálltak fejlődésükben, stagnáltak, mint például sok Tisza-menti város Csongrádtól Zentaig.

Egy-egy országon belül egészen az ipari társadalom kialakulásáig a városok hierarchikus rendjének kialakulásában a forgalmi-gazdasági helyzet mellett jelentős szerepet játszottak más tényezők: kialakult-e területükön állami, egyházi vagy uradalmi központ, létezett-e intézményeik között főúri rezidencia, vagy milyen szerzetes rendek telepedtek le az illető városban, létrehoztak-e oktatási intézményeket. Eme tényezők birtokában a települések gazdasági erejüknek megfelelő jogállást harcoltak ki maguknak, amely különböző kiváltságok elnyerésében nyilvánult meg.

Magyarországon a középkorban így alakult ki a hét szabad királyi város: Buda, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Kassa, és nyolcadik-

ként, Mátyás király uralkodásának idejétől, Pest csatlakozott hozzájuk. E városok rendelkeztek a legtöbb kiváltsággal, bírósági fellebbezési fórumuk pedig a tárnokszték volt. Másképpen tárnoki városoknak nevezzük őket. A következő csoportot Kubinyi András elnevezésével királyi szabad városoknak hívjuk, ők a személynökhöz fellebbezhettek. Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, Kisszeben, Szokolca és Gréhegy (Zágráb) tartozott közéjük. Amint látjuk, fontos volt a fellebbezési fórumuk, ami a szabadságuk fokát fejezte ki, ugyanis nem közvetlenül uruk, a király alá tartoztak peres ügyeikkel. Mint királyi városok további csoportot képeztek a bányavárosok, akik közé az alsó-magyarországi bányavárosokat, valamint Nagybányát számítjuk. Egy újabb csoportot ölelnek fel az erdélyi szász városok Kolozsvárral együtt. A II. Mátyás király koronázása után alkotott 1608. évi I. tc. 10. §-a alapján a fenti városok jelentős részét, majd a később a kiváltságokban részesülő városokat egységesen szabad királyi városoknak nevezték, megkülönböztetve őket a mezővárosoktól.

A mezővárosok képezték a magyar városok másik nagy csoportját. Nevük nem arra utal, hogy lakóik mezőgazdasággal foglalkoztak, hanem a „mezőváros” név megkülönböztetést jelent a kulcsos vagy kerített városokkal szemben. A mezővárosok csoportja sem egynemű. Közülük kiemelkedve élükön álltak a földesúri városok. Lehetett olyanok, amelyeket a király közvetlenül birtokolt, vagy egy püspök, esetleg főurak városai voltak, és fallal övezettek is lehettek. Egy másik kategóriát a szabad mezővárosok képezték, amelyeknek az utódai a középkor után a szabadalmas mezővárosok lettek, ezek kiváltságlevéllel rendelkeztek. Gyula városának például Corvin János 1496-ban adott privilégiumlevelet. Ezek után következett a mezővárosok (oppidumok) tarka sokasága, hozzájuk tartozott a középkori Hódvásárhely, a mai város elődje, majd őket követték az ún. possessio-oppidumok, amelyek a mezőváros és falu határára álltak, kevés körzeti funkcióval, talán óriásfalvakkal is nevezhetnénk őket. Vásárhely közelében efféle település lehetett Csomorkány és a Szentés határában állt Donáttornya.

Az Alföldön a középkor aprófalvas településhálózata a falupusztásodás folyamata következtében fokozatosan ritkult. A jelenséget felgyorsította a nyugati piacokon kiváló húsrúként eladható szarvasmarha tenyésztésének fellendülése a 15. század második felében. E gazdálkodási formát csak a 18–19. század fordulóján kezdte felváltani a szántógazdálkodás nagyobb méretű elterjedése. Mivel a szarvasmarhatartás téres legelőket igényelt (pontosan ismerték, mekkora terület tart el egy jószágot), az aprófalvak lakói a hozzájuk közel eső településekre költöztek, és így alakultak ki a nagyhatáru alföldi mezővárosok, amelyek számos tagja ismeretes, múltjuk a jelenre is hatással van napjainkig.

PÁVAI GYULA

NEMZETISÉGI HONVÉDEK 1848/49-BEN

Két, régi betűtípussal nyomtatott, megsárgult könyvecske van előttem. Mindkettőt Klapka György tábornok neve fémjelzi. A könyvecskék címe: Az Aradi Honvédegyletnél igazolt 1848/9-ki honvédek Névsora. Az egyik kiadvány 1868-ban, tehát közvetlenül a kiegyezés után készült, a másik néhány évvel később, 1874-ben. Ez utóbbi már kevesebb névvel, hiszen az idő múlásával az emberek is elmúlnak. De a vezérlő tábornok, az egyetelnökének neve mindkettőnek az első oldalán áll.

Egy érdekességre azonnal fel lehet figyelni: a nevek csengésére. Napjainkban megszoktuk, hogy manapság idegen hangzású nevet viselő is magyarnak vallhatja magát. De vagy másfél évszázaddal ezelőtt még nem volt olyan erős az asszimiláció, a nevek alapján is meg lehetett állapítani a nemzetiségi hovatartozást.

A honvédnévsorokban a tősgyökeres magyar nevek között számos zsidó, román, német (sváb), szerb (rác) név van, de előfordul örmény, szlovák (tót), sőt bolgár név is. Még a mai napig is sokan állítják, hogy 1848-ban csak magyarok ragadtak fegyvert a szabadságért, s ezzel kizárják azokat a nemzetiségieket, akik ezt a földet éppen úgy szülőföldjüknek érezték, mint a magyarok. A jobbágyfelszabadítás, s mellette az egyéb szabadságjogok mindenkinek közös ügye volt.

De térjünk vissza az igazolt honvédek több mint 300 nevet tartalmazó névsorához. A legtöbb a 116 nemzetiséginek tartott honvéd közül a zsidó. Én 44 nevet választottam ki, főleg azoknál volt könnyű, amely mellett ott van a magyarosított névváltozat is: Goldmann (Aranyosi), Rozenberg (Rózsahegy), Rozen (Rózsa) stb. Az izraeliták között az elmagyarosodás abban az időben kezdődött, majd a kiegyezés után felgyorsult. A zsidó lakosság hozzáállásának tisztázására elég idézni a magyarországi és erdélyi zsidók képviselőit 1848. március 17-i Kiáltványából egy részletet: „mi csak akkor vagyunk külön vallásfelekezet, midőn imaházainkban köszönetünket és legbensőbb hálánkat fejezzük ki a Mindenhatónak a házára és a reánk árasztott kegyelemért, de az élet minden viszonylatában mi csak honfiak, csak magyarok vagyunk.” Csak annyit tennék hozzá a fentiekhez, hogy Kossuth jászberényi (1849) nyilatkozata alapján a 180000 honvédből több mint 20000 volt a zsidó.

Az aradi román nemzetiségűek száma valószínűleg 24, ebből hat tisztt, hét tisztes, a többi közlegény volt. Száraz György említi utolsón, torzóban maradt könyvében, hogy a Nyugati Érc-hegységéből számos román család küldte fiait Bem tábornok katonái közé, miután megbizonyosodott arról, hogy azok mindenki szabadságáért harcoltak. Aradon pedig 1849. február nyolcadika után csatlakozott sok nemzetiségi a várost az osztrák támadástól megvédő Asztalos Sándor őrnagy csapatához.

A névsorban huszonhárom tipikusan német (sváb) nevet találtam, s ezen el sem csodálkoztam, miután elolvastam Herczeg Ferenc híres könyvét, a Hét svábot, de példa a németek kiállítására a magyar forradalom ügyéért az Aradon kivégzett német nemzetiségű vértanú tábornokok.

Hogy tizenhét szerbet találtam a névsorban, Damjanich János jutott eszembe, de tény, hogy a bánági szerbek régóta lakják a vidéket, joggal tekinthették azt szülőföldjüknek.

Ha már a neveket választottam nemzetiségi kritériumnak (bár tudom, hogy sok a véletlen eshetőség), végül hadd nevezzek meg néhány igazolt honvédet, tisztet, tisztest és közkatonát egyaránt.

A zsidók között megemlíteném a Goldberger (Aranyhegyi), Golmann (Aranyosi), Rozenberg, Rozen (Rózsahegyi, Rózsa), Grünfeld, Friedman, Slei-fer, Morgenstern nevet.

A románok között találhatunk Argyelán Jánost, Borza Teodort, a kapitány Iszecsceszkul Jánost, Sorbán Istvánt, Muszkán Tomát, Pakurár Ioant. A szerbek között ott van Csernovits György, Gregorovits János, Jovanovits, Dimitrovits, Janik, Milkovits. Aradi sváb lehetett Gruber Ede, Roller János, Heiszler Ferenc, Schmidt György, Schwester Károly.

Legvégén, de nem utolsósorban ide kívánczik

Könyvészet

Arad megye és város 1848/9-ki igazolt honvédek Névsora. Goldscheider, Arad? 1868.

Az aradi Honvédegyletnél igazolt 1848/49-ki honvédek Névsora. Arad, 1874.

az örmény Dániel László, Karácsonyi Kristóf és Lázár Ferenc, valamint a szlovák Konyelicska, Lip-ták, Kulka vagy a bolgár Dunyev.

Görgei Artúr tábornok megjegyzésével szeretném zárni az írást, aki a nemzetiségi részvétellel kapcsolatban így nyilatkozott: „Legkisebb gondunk is nagyobb volt annál, hogy azt fürkesszük, közülünk vajon ki-k melyiknek, a római pápának, valamelyik metropolitának, Calvinnek, Luthernek vagy Mózesnek tanai szerint imádja a Közös Egy Istent, akinek nevében, akiben bízva fegyvert ragadtunk mindnyájan.”

Kossuth, Beszédék (1828-1849)

Komáromi dokumentumok 1848/49

Ítéltetek, 1939

VICZE KÁROLY

POMUTZ GYÖRGY

A román nemzetiségű George Pomut (Pomutz György) családja a Brassó megyei Szecsselevárosból települt át a Békés megyei Gyulára. Apja Ioan, anyja Victoria, két bátyja: Constantin és Ioan. George Pomut 1818. május 31-én született Gyulán, amint az ezévbeli 63-as számú gyulai születési anyakönyvből kiderül. Az elemi iskolát Gyulán, a gimnáziumot pedig Kaposvárott végezte latin nyelven. Ezt követően jogot végzett a pesti egyetemen, majd jogásként Kaposváron tevékenykedett. A magyar kormány őt küldte a lázongó bánási románok lecsendesítésére Csanádra, Nagyszentmiklóásra és Nagykomlóra. Az 1848-as magyarországi forradalom kitörésekor, bátyja Constantin törekvésével ellentétben, aki az osztrák császártól várt jogokat a magyarországi románságnak, George Pomut a magyar forradalom oldalára állt, remélve, hogy Magyarország elszakadása Ausztriától meghozhatja a magyarországi román parasztok számára a jobbágyterhek alóli felszabadulást. Ezért harcolta végig századosi rangban a temesvári Klapka György tábornok minden csatáját, a végső komáromi védelmet is beleértve. Ekkor kötött életreszóló barátságot Kossuth Lajos egyik közeli munkatársával Ujházy László gróf kormánybiztossal, Komárom tábornokával, akivel a szabadságharc leverését követően, amerikai emigrációja idején hazája, Magyarország fővárosának tiszteletére megkísérelte létrehozni Iowa államban, Burlingontól délre, New Buda települést, és nem rajta múltott, hogy az amerikai Új-Budának nem lett hosszú élete.

George Pomut Amerikában is a szabadságért küzdött. Az 1861-65 között dúló polgárháborúban az északiak oldalán vívta ki az amerikai szenátus elismerését olyanannyira, hogy 1866-ban tábornoki rangot kapott, majd az Amerikai Egyesült Államok oroszországi konzuljává, illetve főkonzuljává nevezték ki.

Pomutz György 1882. október 12-én hunyt el Szentpéterváron, ahol a Szmolenszk temetőben helyezték örök nyugalomra.

Szülvárosában Gyulán kétnyelvű román-magyar tábla őrzi a hat (román, magyar, francia, angol, német és orosz) nyelvet beszélő George Pomut emlékét.

RADU PĂIUȘAN

GEORGE POMUT, egy román származású amerikai tábornok

Imponáló a megjelenése: "magas termet, szőke, enyhén hullámos a haja, szakáll, bajsza, katonás előkelőséggel léptet Highland Mary nevű fehér kancáján." Ez a román származású amerikai dandártábornok portréja.

George Pomut a Békés megyei (ma Magyarországon) Gyulán született 1818. május 31-én. A gyermeket Athanasie Gheorghevic pópá keresztelte a gyulai Szent Miklós román ortodox templomban, Elena Plucha tartotta a keresztvíz alá.

A Pomut a neves gyulai családok egyike volt. Ioan Pomut, George apja, Dinică Pomut fia, a hat elemi után kovácsinas lett. Amikor felszabadult, Iosif Wenkheim báró, osztrák származású földbirtokos uradalmán lett kovács. Olyan jól értett a lovak gyógyításához, hogy állatorvosnak szólították. Ioan Pomut Victoria Costeát vette feleségül, házasságukból három gyermek született: Constantin, Ioan és George. Harmadik fiuk katonai és diplomáciai pályája révén az Amerikai Egyesült Államok tábornokaként és nagyköveteként öregbítette a románok hírnevét a nagyvilágban.

George Pomut szülővárosában a Szent Miklós-ról elnevezett egyházi iskolában kezdte tanulmányait, majd a kaposvári latin nyelvű gimnáziumba került. Nem volt ragyogó tanuló, de tornázi képességeit sokra becsülték, tornagyakorlatai csodálatot és elismerést keltettek. A középiskola után a Pesti Egyetemen jogot hallgatott.

Fiatal ügyvédként George Pomut Kaposváron volt magisztrátus, majd Eremia Dragoșsal együtt ingatlanvállalkozást alapított. A Temes és Torontál megyei (Bánát) közrendészeti és közbiztonsági bizottság tagjaként a magyar kormány őt küldi a felkelt románok megbékítésére Csanádra, Nagyszentmiklóstra és Nagykomlóra, s egyéb Bánáti településekre.

A Habsburg Birodalomban kitört 1848-as forradalom arra készíteti George Pomutot, hogy a magyar forradalomhoz csatlakozzék, azt reméli, hogy a birodalomból való kiválással a románok felszabadulhatnak a jobbágyságból. A magyar forradalmi hadseregben George Pomut kapitány a Duna menti fontos stratégiai pont, Komárom rendőrfőnöke volt. Komárom katonai parancsnoka a Kossuth-közeli Ujházy tábornok (szerk megj). A szerző sajnálatos módon nem szól Klapkáról a valódi parancsnokról, ugyanis Ujházy, mint azt Szinnyei könyve is igazolja „Kormánybiztosi működést fejtett ki Rozsnyón és vidékén, majd Komáromban, melynek kapitulációjánál a kormány részéről a várfeladói levelet ő írta alá”) Ujházy báró becsüli Pomut szolgálatait, s életreszóló barátságot köt vele, amelynek csak a báró halála vet véget Amerikában. A forradalom leverése és a komáromi fegyverletétel után 1849 októberében George Pomut, Ujházy tábornok és a többi egykori forradalmár a bujdosás útjára lép. Párizs és London után a menekülők politikai menedéket kérnek Z. Taylor amerikai elnöktől. 1850-ben néhány hónapos new yorki tartózkodás után George Pomut nyugatra vándorol, és a Iowa állambeli Keokukban telepszik le. George Pomut vezetésével úgy döntenek, várost építenek New Buda néven. A menekültek közti széthúzás és a gyakori, olykor etnikai alapú ellenségeskedés megghiúsította terveiket. George Pomut telekvásárlásba kezd, 500 holdról szólnak a nevére kiállított levéltári birtoklevelek, (scrips of land).

Sorsdöntő volt George Pomut életében, hogy a Iowai 15-ös Gyalogezred önkénteseként részt vett és kitűnt a polgárháborúban. Rendkívüli katonai képességei révén (igazságosság, vitézség, jó vezetői képességek), rekordgyorsasággal emelkedik a katonai ranglétrán. 1861-ben hadnagy, 1862-ben kapitány, 1863-ban őrnagy, 1864-ben alezredes, 1865-ben ezredes, 1866-ban dandártábornok lett. George Pomut az „Unió” (az északi államok fegyveres erői) hadseregében. Az önkéntes gyalogsokból verbuválódott, iowai 15-ös ezred megalakulásakor a román származású adjutáns a min-

denki által példának tekintett egység parancsnokához Reid ezredeshez áll, s támogatja a hadsereg szervezésében. George Pomut hadtestparancsnok majd F.C. Blair tábornok vezérkarának tagja, végül az iowai 15-ösök parancsnoka lett. Az iowai 15-ös ezred a nyugati és központi front nagy csatáiban vett részt, katonái vitézül helyt álltak, több százan estek el a küzdelemben: 1861-ben 1113 katonája, 37 tiszte volt, 1865-re viszont már csak 207 közlegénye s 3 tiszte maradt, ezek egyike volt a román származású tábornok is. A román származású tiszte fegyvertényeit, ragyogó katonai pályafutását William Worth Belknap tábornok, az iowai 15-ösök egykori parancsnokának, az Amerikai Egyesült Államok későbbi hadügyminiszterének 1887-ben Keokukban megjelent művéből, Az iowai 15-ös önkéntes veterán gyalogezred története 1861 októberétől 1865 augusztusáig/ History of the Fifteenth Regiment, Iowa Veteran Volunteer Infantry, from October, 1861, to August, 1865, when disbanded at the end of the war by William W. Belknap. Keokuk, R.B. Ogden & Son. A szerző legfontosabb forrása az e könyv történeti részét is szerkesztő George Pomut által írt ezrednapló. George Pomut részt vett és kitűnt rendhagyó bátorságával a Shiloh, Corinth, Vicksburg, Monund City, Atheus, Cairo, Youtsville, Alabama, Atlanta és Savannah melletti csatákban. George Pomut kapitány, bár megsebesült a Shiloh-i csatában, nagy érdemeket szerzett az északiak corinthei győzelmében, ahogy azt William Worth Belknap ezredparancsnok is említi. George Pomut kapitányt Grant tábornok őrnaggyá nevezte ki. Egy hónappal később július elején az őrnagy egy gyalogos és tüzér század élén a Fekete folyó menti Vicksburgban megállítja a Pamberton ezredes vezette délieket, ezzel biztosítja az újjászerveződés lehetőségét az ideigyekező északiaknak.

1863. július 5-én George Pomut 300 katona élén megközelíti az ellenséget és közelharccal állásai elhagyására kényszeríti a délieket. A győzelemben oroszlanrésze volt a román származású tisztnak, a diadallal megkönnyítette Grant tábornok számára Vicksburg bevételét. Az északiak vicksburgi győzelme a háború döntő mozzanata volt. A történelmi győzelmet követően George Pomut zászlóaljának döntő szerep jutott még az unionisták Tennessee folyó melletti Mound City, és az Alabama állambeli athenesi és huntessville-i csatákban. A hadtest provost-marchalja lett, majd George Pomut őrnagy F.C. Blair tábornok vezérkarának tagjaként az északiak későbbi győzelmeinek előkészítője és résztvevője volt. 1864. augusztus elején George Pomutot alezredessé léptették elő, az iowai ezred parancsnokává nevezték ki és a Sherman tábornok fennhatósága alá tartozó Tennessee hadseregbe került. Az atlantai, 81 napig tartó ütközetben a George Pomut vezette az iowai 15-ös gyalogezred 17 támadást intézett a déliek ellen. Diadalt arattak, pedig alig 263-an maradtak. A győzelem után újjászervezett ezred győzelmi menetbe fogott, naponta 15-20 km-t tettek meg, sikerrel verték vissza a déliek minden támadását. A George Pomut vezette ezred 1865. május 23-án vonult be Washingtonba. Noha április 14-én meggyilkolták Abraham Lincolnt, az északiak győzelme az unió és az állam megtartását jelentette. A polgárháború befejeztével az új elnök, Andrew Johnson és Ulysses S. Grant kapitány 1865. május

23-24-én Washingtonban katonai parádével ünnepelt. 1865. május 24-én a Sherman tábornok vezette Tennessee hadak élén George Pomut, a 15-ös iowai ezred parancsnoka lovagolt, s igen nagy hatást keltett megjelenésével. 1865 július 4-én, az USA nemzeti napján, Sherman tábornok a katonai szemlén az iowai 15-ös ezredet hadserege gyöngyszemének

nevezte. 1865 augusztusában Louisville-ben az iowai 15-ös gyalogezred fölsozlott. Utolsó parancsnoka, gondoskodó atyja, George Pomut bátor katonáinak tetteit idéző beszédet mondott. Az 1861 októberében bevonult 1113 katona közül 207-en (más statisztikák szerint 1763 katona vett részt tűzharcban, 1061-en estek el) a 37 tiszte közül hárman éltek túl a háborút: George Pomut, Jonas G. Orter és William Nelson. Andrew Johnson az USA elnöke 1866. május 19-én George Pomut/Pomutz ezredet dandártábornokká léptette elő. A magas szaktudású tiszte, dandártábornok fényes haditettei révén került be a történelembe. A polgárháborút követően George Pomut dandártábornok a katonai pályát diplomáciaira cserélte. 1866. február 16-án először szentpétervári konzullá, majd főkonzullá nevezik ki. Rendkívüli diplomáciai ügyességről tesz tanúbizonyságot "becsületes, következetes munkájában, tisztességgel és hatékonyan teljesíti megbízatását", három államelnökött (A. Johnson, U.S. Grantot és Hayest) szolgál 12 éven át. Szentpétervári főkonzulként a szokásos feladatokon túl jelentős szerepe volt a két állam közti konfliktusok rendezésében, Oroszország és az USA jó kapcsolatainak ápolásában. Közben járt Konsztantyin Katakazij orosz nagykövet Grant elnököt gyalázó kijelentései miatt támadt botrány elsimításában: kérésre az elnök nem követelte a nagykövet visszahívását, így Alexis nagyherceg látogatása kellemesen telt. George Pomut legnagyobb diplomáciai tette viszont Alaszka megvásárlásához köthető. Summer szenátor szerint "kevés olyan jól előkészített és megfogalmazott, egyszerűen lebonyolított szerződést" látott, mint ez. Az Alaszka átutalásáról szóló szerződést 1867-be írták alá Washingtonban, a szenátus ratifikálta, és 1867. október 18-án lépett életbe, a 7 200 000 dollárt 1868. júliusában fizették ki. Bár rendkívüli képességeinek köszönhetően George Pomut beírta nevét az amerikai diplomácia történetébe, intrikák miatt 1878-ban leváltják, de nem tér vissza sem eredeti, sem választott hazájába, hanem az orosz fővárosban marad. George Pomut a művelődési élet valódi személyisége. Nyolc nyelvet beszélt, (románul, angolul, franciául, németül, magyarul, oroszul stb.), szavaltá Byront, ismerte Burnst. Európai és amerikai kiadványok előfizetője volt. Négyoszobás villájában jelentős emberekkel találkozott, az emberiség történelméről, vallásról, a nem-

RADU PĂIUȘAN

IONEL CIONCHIN

O ISTORIE A ROMÂNILOR DIN UNGARIA

Editura „Eurasia”

W.W. Belknap

zetek hagyományairól és szokásairól beszélgetett. Az USA levéltárában fennmaradt jelentéseken kívül kevés írása maradt fenn, csak az iowai ezred dokumentumai és W. W. Belknap monográfiájának történeti része.

A politikai változások és pénzügyi nehézségek áldozataként az öreg George Pomut mindenkitől elhagyatottan halt meg 1882. október 12-én Szentpéterváron, a szmolenszki temető szegényparcellájában

hantolták el. A temetés költségeit az amerikai kolónia és az ismerősök adományaiból fizették ki. Curtin kormányzó és W.W. Belknap tábornok gondoskodása révén az egykori dandártábornok hamvait újratemették a szmolenszki temető protestáns sarkába. Sírkövén a George Pomut felirat olvasható. A polgárháború veteránjai minden évben gyűjtenek, hogy a kitüntetések napján virággal halmozzák el Pomut sírját. 1913-ban Albert Baird Commings szenátor javaslatára a Kongresszus elrendelte a tábornok hamvainak exhumálását és arlingtoni újratemetését. Az első világháború kitörése és az oroszországi kommunista hatalomátvétel ezt a kegyeleti szándékot megghiúsította. 20 évvel később Detroitban az Amerikai Román Egyetemisták Egyesülete 1930-33 közt megkísérelte a hazahozatalra rábírt az Ohio és Michigan államokbeli szenátorokat, de a kérelmet a Kongresszus pénzhányra hivatkozva elutasította. Később a Külügyi és Honvédelmi Minisztérium elfogadta ugyan a javaslatot, de feltételül szabta, hogy a diákszervezet saját pénzéből valósítsa meg elképzelését. Pénz hiányában a terv megghiúsult.

Erdemei elismeréseként 1944-ben az amerikai kormány egy hajónak a "General George Pomut" nevet adta. Bár hadi tettei, diplomáciai és kulturális tevékenysége ismert, életének első, 1861-ig tartó illetve utolsó évtizede (1872-1882) alig ismert. Az amerikai kutatók nem tartották fontosnak ezek felderítését, a románok pedig, akik írtak róla, (Andrei Popovici, Aurel Ruffu, Dragoș Curescu, Ionel Cionchin, George Fillman, John Rocsin, Aurel Sasu) nem juthattak hozzá a megfelelő információkhoz. Aurel Ruffu George Pomutot bánati származásának véli, "apja élete utolsó szakaszában a dettai erdőfelügyelőség szolgálatában áll, oldalági leszármazottai ma is élnek Sosdeán, Kádáron és Temes megye más településein".

A Temes megyei Denta község omori lakóinak kollektív emlékezetében él egy gazdag, román származású amerikai tábornok. Iosif Muntean (Pomut Floare férje) emlékszik arra, hogy felesége nagyapja lépéseket tett, hogy megörökölhessen George Pomut tábornok vagyonát. Létezett is egy, az amerikai kormány által küldött levél, amely szerint a tábornoknak nem volt vagyona. A levél a kommunista időkben elveszett.

A megvizsgált iratokból kiderül, hogy Omorban a XVIII. század végétől valóban létezett Pomut családnév. Trăilă Pomut és felesége Erina Pomut (1799-1869), Sava Pomut és felesége Jivana Pomut (1805-1850), Marcu Pomut (1815-1859) született és meghalt Omorban, Iovan Pomut (1819-1886), Moise Pomut (1820-1870) és felesége Nasta Pomut (1882-1883) (sic! a ford.megj. vélhetően téves adat) A George Pomut név is többször jelenik meg a XIX. században: George Pomut (1831-1871), George Pomut született 1864 Tudor Pomut fiaként, Iancu Pomut fia, George Pomut született 1897-ben. Az írás szerzőjének 1971-ben elhunyt nagyanyja Elena Cionchin (született Pomut,) fivére is a George Pomut nevet viselte. A Pomut név ma is él Omor/Rovinița Mare községben és a környező településeken, Opativán, Bánlakon, Temesváron. Kétségtelenül az amerikai tábornok oldalági leszármazottaiként.

Román tájakról indult örökbefogadó hazájába, (a fordító kiemelése) George Pomut, megjárta a katonai és diplomáciai ranglétra lépcsőit, az amerikai hadsereg dandártábornoka lett, az Amerika Egyesült Államok szentpétervári főkonzulja volt. Neve arany betűkkel szerepel nemcsak a román, hanem az egyetemes történelemben is.

În redactarea acestei lucrări am pornit de la principiul că numai cunoașterea integrală și recunoașterea completă a evenimentelor și fenomenelor desfășurate de-a lungul timpului poate duce la aflarea adevărului istoric, iar recunoașterea și asumarea acestui adevăr poate să ducă la relații de prietenie și colaborare între diferitele țări și popoare, în cazul de față între poporul român și cel maghiar, între România și Ungaria.

Această carte a apărut cu sprijinul
Fundatiei "EMANUIL GOJDU" din Sibiu.

I.S.B.N.: 973-8244-83-8

A 2003-ban kiadott könyv hátlapján olvasható szöveg fordítása: "E munka szerkesztésekor abból indultunk ki, hogy a történelmi igazsághoz csak a múltbeli események és jelenségek teljes és maradéktalan ismerete és elfogadása vezethet el. Csak az igazság megismerése és vállalása teremtheti meg a különböző nemzetek, így a román és magyar nép közötti barátság és együttműködés esélyét."

(fordította Mészáros Ildikó)

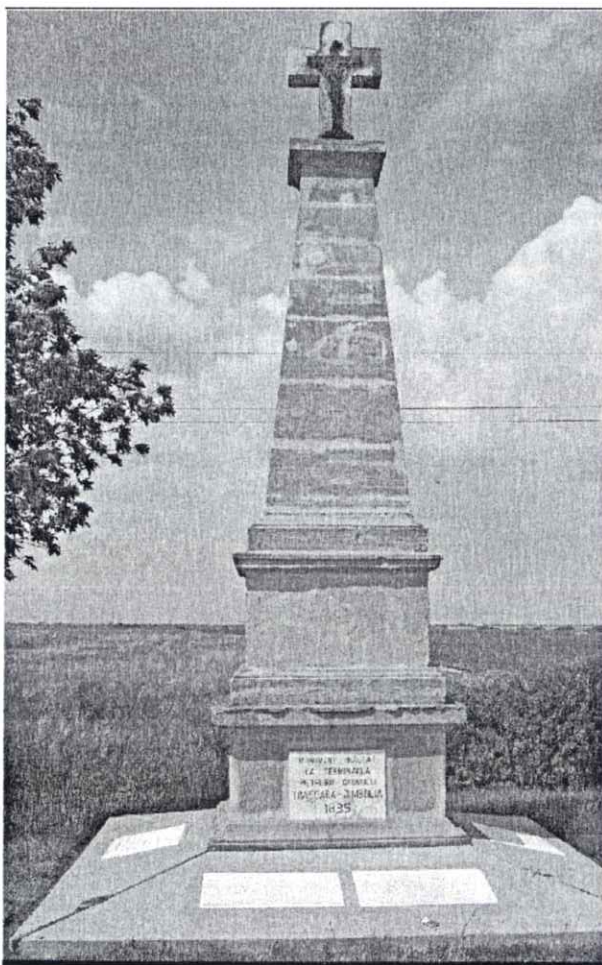
ILLÉS MIHÁLY

Temesközi útvonalak (II.)

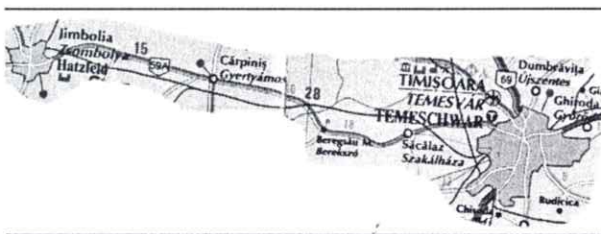
"Jobb egyszer látni valamit, mint arról tízszer olvasni."

Eötvös Loránd

Második útvonalunk tulajdonképpen az első, amennyiben az időrendi sorrendet vesszük figyelembe. Hiszen a Temesvárról Zsombolya felé vezető országút volt az első, melyet kiköveztek (1831 és 1835 között), hogy az alföldi közlekedés átkait, a marasztaló téli sarat és a nyári fullasztó porfelhőt megszüntessék. Ezen az úton indulhattak el először a kornak megfelelő civilizált módon Európa szíve felé - Szeged, majd Budapest érintésével - az utazni vágyók.

Az útépítők obeliskje

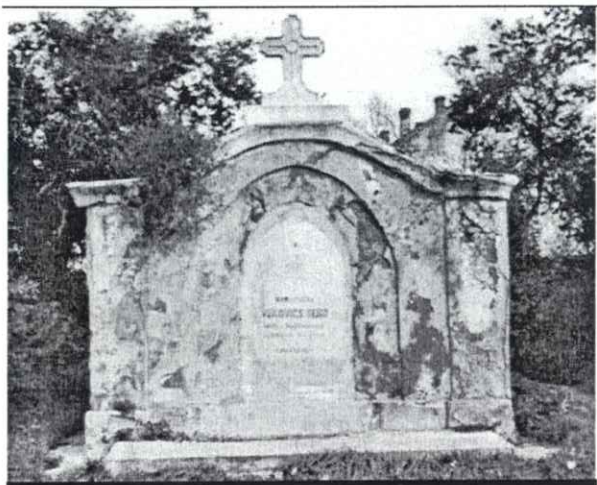

Emeltek is - azonnal, hogy befejezték munkájukat az útépítők az Úrnak 1835-ik esztendejében - valahol az ötödik és hatodik kilométerköz között, büszke obeliszket kőkeresztrel a tetején. Négy nyelven (latinul, németül, románul és magyarul), ahogyan az a Bánságban dukál - ám különböző tartalommal, hisz a mondandót illetően már akkor sem volt egyetértés - belevészte minden érdekelt fél a jövőnek szánt üzenetét. Mivel a kőbe rótt egykori mondatok már igen nehezen olvashatók, a rendszerváltást követő első évtized kármentő igyekezetében, márványlapokat illesztettek az emlékmű talapzatára, melyekre újravésték a szövegeket. Eszerint a magyar nyelvű így szól:

„V.-DIK FERDINÁND MAGYAR KIRÁLYNAK
ELSŐ ÉVÉBEN
EME JÁRHATATLAN ÚT HELYREÁLLÍTATVÁN
ISTENNEK DICSŐSÉG KIRÁLYNAK HÍVSÉG,
HAZÁNAK SZERETET EMBERNEK BECSÜLET.
AZ UTASNAK ÁLDÁS ÉS BÉKESSÉG.”

Mostanában ismét útépítők uralják a városból kivezető útszakaszt. Hidat raknak az útvonalunkat keresztező, Arad felől befutó nagyforgalmú vasúti sínek fölé. A betonszerkezet már áll, remélhetőleg nyárig ráemelik az aszfaltszalagot is. A sorompókon és az építőtelepen túl, megnyugodva taposhatunk a gáz- vagy kerékpárpedálra, nem túlságosan forgalmas, a régi szép időkre emlékeztető országúton haladhatunk.

Alighogy elhagyjuk a bevezetőben már leírt obeliszket, máris a nyolcas kilométerkőnél vagyunk, ahol az út mindkét felén a Temesvár felé nyomuló Szakálháza (Săcălaz, Sackelhausen) kezdődik. Községközpont. Ám könnyen meglehet, hogy csak egy - a nagyváros szomszédságában - új identitását kereső településre érkezünk. A falu román lakosságának nagy részét a svábok

Vukovics Sebő síremléke

betelepítésének idején, a császári kamara döntését követően délebbre, a mai Szerbia területére költöztették. Hivatkoznak is szorgalmasan a román történészek magyar kollégájuk, dr. Borovszky Samu Torontál Vármegye című írására, melyben eme hivatali túlkapás leíratik.

A település házai - régiek és újak egyaránt - sakkáblaszerűen kimért telkekre épültek, a különbség csupán annyiban áll, hogy az új telkek lényegesen kisebbek: zöldegeskertet vagy gyümölcsfáknak való teret már nem mértek hozzájuk. A mértani középpontban, német pontossággal kimért helyen ott áll az 1772 körül épült római katolikus templom. Ajtaját régen festették, a lakat is rozsdásodik rajta: előtte világháborús emlékmű. De ez már egy másik, az újkori lakosságcsere következményeiről árulkodik: a távozó svábok helyére újból román családok költöztek. Nyilván nem az egykor elüldözöttek leszármazottai. És hogy még a mai napig sem vertek igazából gyökeret, arról az tanúskodik leginkább, hogy csupán egy szerény ortodox kápolnára tellett hitbéli buzgóságukból. A község görögkeleti vallási központja az alárendelt szomszéd faluban van, de ez már utunk következő célpontja.

Nagyberekcső (Beregsău Mare, Grossberksoff) paradox módon, messze híresebb a községközpont Szakálházánál, és ezt nem elsősorban takaros, 1793 körül épült, és Szent György nevét viselő ortodox templomának köszönheti. Itt létesítették, majd innen hálózta be farmjaival a 70-es évektől kezdődően az egész megyét az a disznóhúskombinát, mely kétes értékű hírnevet szerzett minden temesi lakosnak - a lejnél értékesebb valutát jelentett 1 kg innen szerzett fagyasztott karaj, ha valamilyen hivatalos ügyet kellett lebonyolítani az ország másik végében...

A templomnál, ahol derékszőgben bicsaklik tovább az országút, nemcsak közlekedésbiztonsági okokból érdemes megállni. Ha benézünk a templomkertbe, azonnal szembetűnik egy kopottas állapotában is szolid emlékmű. Vukovics Sebőnek (1811 - 1872) a szerb származású, jeles magyar reformpolitikusnak, Kossuth közeli munkatársának sírja ez. 1848-ban tagja volt a március 21-én Temesváron megalakult közbiztonsági választmányának, majd a Délvidék kormánybiztosaként irányítja a bánági eseményeket. 1849-ben igazságügyminiszterként működött. Ezen cseleke-

deteiért Világos után külföldre kényszerült, Londonban élt. A kiegyezést követően tért vissza berekszói birtokaira, ahol élete hátralevő éveit töltötte. 1868-tól Temesvár díszpolgára.

A következő, tipikusan alföldi falu: Gyertyámos (Cărpiniș, Gertianosch). Római katolikus templomát 1804 körül építették, az ortodox kegyhelyet 1993-ban fejezték be. Temetőjében 19 honvéd nyugszik, akik 1848 őszén a Temesvárról kiküldött császári csapatokkal vívott csatában estek el. Ha valaki kimondottan történelmi vonatkozású látnivalókat keres a vidéken, feltétlenül térjen be a sírkertbe egy főhajtás erejéig - az 1897-ben emelt emlékkő közvetlenül a kerítés mellett, a bejáratnál átellenes oldalon magasodik.

A település környéke és még néhány kilométeren keresztül az országút is - újabban felkapott szóhasználatul élve - „művelési terület”, az országhatár miatt, mely alig néhány száz méter távolságra van innen. Valamikor őrtnyok tucatjai meredeztek errefelé a járóelőkre, idegennek nem volt ajánlatos magányosan, helybéli (ideológiai és hazafiúi integritását garantáló) ismerős nélkül bolyongani. Ma csupán annyi történhet, hogy a gépkocsival járőröző határrendőrök lelassítanak mellettünk, és jól megbámulnak. Elviselhető.

Utunk végállomása Zsombolya (Jimbolia, Hatzfeld). A mezőváros. Sokan tanultuk ezt a meghatározást annak idején az iskolában, és szinte minden alkalommal tipikus példaként Zsombolyát jelölték meg nekünk. Pedig alapításától kezdve folytonosan volt ipara: malma, téglá- és cserépgyára, vágóhídja, gomb- és kalapgyára - mindezekhez bankja. Jött erre államosítás, és neveztek a folyamatot iparosításnak ... Ma inkább munkahelyteremtésről beszélnek, és a 90-es évek közepén még súlyos munkanélküliséggel küszködő város ma munkaerőimportra szorul.

Zsombolyai városkép

És ahol megfordul a pénz, ott - korunk törvényei szerint - megpezszdül az élet. Ma már nem csak a nagyvárosi gyereket küldik Zsombolyára, nyári vakáció idején egy kis „jó levegőre”. Megte-lik messziről érkezett emberekkel: fesztiváljai idején a főtér, évfordulókon múzeumai, hétvégén termálstrandja. Mindezekről elsőkézből szerezhet információt az érdeklődő, ha felkeresi a város internetes honlapját, www.jimbolia.ro - melyen magyar nyelvű adatok is fellelhetők.

Jó utazást!

MÉSZÁROS ILDIKÓ

A küldetéstudat kortyai

Borbaráti beszélgetés Borbély Zsolt Attilával

„A borivásnak ugyan nincs műzsája, de ha nincs is, helyesen jó bort csak az tud inni, aki műzsai nevelésben részesült, állandóan költőket olvas, muzsikát legalább hallgat, ha maga nem is csinál, és képekben gyönyörködik. Ez az ember a helyes időpontot is meg tudja választani a munkára, a sétára, az alvásra, a beszélgetésre, az olvasásra, csak ez tudja, hogy szerelmet és bort bárhol, bármikor és bárhogyan”.

/Hamvas Béla/

Borbély Zsolt Attila a Szegedi Tudományegyetemen jogász diplomát, az ELTE-n politológusit majd politikai szakértői oklevelet szerzett. Mi a különbség a két utóbbi közt?

Egyrészt a politológusi diploma magasabb rendű a másikonál, mert az egyik egy egyetemi képzés, a másik meg a közgazdasági egyetemen két éves magisteri azaz mesterfokozat elvégzéséről tanúsít. Másrészt a politológusi elsősorban elméleti felkészítést ad, legalábbis ezt illik adnia, a politikai szakértői pedig inkább a gyakorlati politikát segít megragadni, ezért persze konkrét ismeretek is kellenek hozzá, a játékelmélettől kezdve a kampánytechnikákig. Nehéz meghúzni a kettő közötti határt, de egy biztos, a politikai szakértői kategóriába az a szobatudós típus nem fér bele, aki konkrét politikai kérdésekről nem is hajlandó nyilatkozni. A politikai szakértő az nagyrészt a politikai pártok holdudvarában mozog.

Borbély Zsolt Attila nemcsak a politika, hanem a jó borok szakértője is. A rendszerváltást követően

a bor szeretete visszakapta azt a fényét, amely a békebeli szép időkben övezte. 2000-től már a gasztronómiai folyóiratok is elképzelhetetlenek egy-egy jól összeállított borajánló nélkül. Borbély Zsolt Attila egyetemi óraadó tanár, újságíró, aki szívesen ismerteti meg olvasóit a kitűnő borok és a remek ételek szépségével is. Hogyan került kapcsolatba a borokkal?

Ez hosszú történet. Kezdhetném azzal, hogy öt-hat éves lehettem, amikor apám először töltött bort nekem a családi ebédnél. Még a mély-Ceausescu-korban is, nem mondhatom, hogy nagyon jó körülmények közt éltünk volna, hiszen olyan is volt, hogy a családi ékszereket kellett eladni, hogy legyen mit az asztalra tenni, s olyan is, hogy nem volt mivel fűtenünk, de valahogy úgy történt, hogy vasárnap, amikor a család asztalhoz ült, mindig akadt egy üveg vörösbor. Innen datálható a borszeretetem. Aztán ahogy a rendszerváltást követően a magyarországi borok minősége világszínvonalúvá fejlődött újra, amit a nagyversenyeken elért eredmények is igazolnak, sikerült jó barátoknál, egy-két jó bort kóstolni. Az igazi, átütő erejű változást az hozta, hogy a Pannon Borklub alapítója és fővédnöke, Demeter Ervin meghívott egy borkóstolóra. Ezt ő maga tartotta, majd egy másikon is résztvettem, a harmadikat már én tartottam a barátaimnak. Közben beiratkoztam egy Bortársaság elnevezésű civil szerveződésbe, itt a tagok számára kedvezményes a borszaküzletben a vásárlás, borkóstolókra is el lehet járni, tehát ez már egyfajta elköteleződést jelentett. Miután eltelt egy kis idő, úgy gondoltam, borklubbá alakítom át a baráti törzsasztalomat, amelyet konzervatív gondolkodású értelmiségiek alkottak, akikkel nemzetpolitikai kérdésekről vitatkoztunk. A klubélet sokkal intenzívebb lett a bor jegyében, bár azok is eljönnek, akik jobban kedvelik a sört.

A borklubnak sajátos hangulata van, nemcsak azért, mert különlegesen finom, jóízű, -illatú, zamatos, magyar borokat kóstolhat meg az ember, hanem hol Hamvas Béla-szövegek hangzanak el, hol Márai Sándor borhoz kapcsolódó gondolatai, és emellett sok minden a borokról. Ekkor derül ki, hogy a bor is műalkotás, amelyről kedélyesen még-

is komolyan el lehet sőt kell nemcsak beszélgetni, hanem elmélkedni is. Talán életmód is, olyan, amely szembehelezkedik a globalizációval, mert elüldögélünk, adunk időt magunknak, meg a bor-nak is, hogy a palackba zárt szépség megmutat-hassa magát. Borbély Zsolt Attila borszakértő?

Nem tartom magam annak, de lelkes híve va-gyok a boroknak. Volt, aki azt mondta, a magyar borok profétája vagyok, ezt a megtisztelő címet nem utasítom el. Nem ítélem meg, hogy kellő színvonalon teszem-e, de az kétségtelen, hogy el-hivatottság van bennem. Akár 500 km-t is leveze-tünk a feleségemmel, hogy egy kis székely faluban is megtarthassuk a borkóstolót. Sokat olvasok, sok kóstolón résztveszek, évente talán ezernél is több bort megkóstolok. A kisfiam születése előtt több időm volt, akkor minden megkóstolt borról felír-tam a benyomásaimat. Borszakértő bárki lehet, aki az átlagnál kicsit jobban ismeri a borokat. Én úgy vélem, hogy egy borszakértőtől el kellene vár-ni, hogy ha elé tesznek egy pohár bort, akkor ma-gabiztosan és egyértelműen behatárolja a fajtát és a borvidéket, jó esetben az évjáratot. Az általam ismert "borszakértők" közül ez senkiről sem mondható el. Biztosan vannak ilyenek, de én nem kerültem velük kapcsolatba. Komoly szakemberek is bajban vannak, ha kapnak egy illatos bort, hogy az Tramini vagy Muscat Ottonel vagy Irsai. Egy-fajta alázatból hárítom el magamtól ezt a titulust.

A borértők sajátos, külön tolvajnyelvükön, szak-nyelven beszélnek a borról. Nem válik ettől zárttá a borbaráti társaság? Mennyi idő kell, míg az ember megtanulja, hogy milyen a testes bor, vagy a gyümölcsös, könnyed? Kitalál, gyárt használ új szavakat, szókapcsolatokat, megnevezéseket?

A borszakértői tolvajnyelvet néhány hónap alatt is el lehet sajátítani. Van egy kedves, jó bará-tom, aki belecöppent a borok szeretetébe, min-den kóstolón ott van, talán kétezer bort is megkós-tol évente, de most is nehezére esik megkülönböz-tetnie egy palackérett bort egy fáradt bortól. Nem célom, hogy a köznapitól eltérő nyelvezetet hasz-náljak, de azt, amiről úgy érzem, hogy nem erőlt-etett, azt akár a borsznoboktól is átveszem. En-gem ugyanúgy, mint Szeremley Hubát, irritál az, ha egy borba többet magyaráznak bele, mint ami egyértelműen benne van. Problémám azzal van, hogy általában, amikor leírnak egy bort, öt-hat esetleg hét fűszert, aromát, illatot különböztetnek meg egyesek, majd ha a borsorba belecsempészi valaki az egyik már kóstolt bort, észre sem veszik, s egészen más metaforákkal jellemzik, vagyis nem a bort, csupán saját ízlelési élményeiket, organo-leptikus észleléseiket írják le. Tehát azt próbálják szavakba foglalni, ami abban a pillanatban ben-nük megfog. S lehet, hogy egy-két nappal később egészen mást éreznek majd. Ezért nagyon óvatos vagyok, de ha úgy érzem, a bornak egyér-telműen birses jellege van vagy fekete ribizlis ne-tán meggyes, mint a Pinot Noirnak, illetve csalá-nossága mint a Sauvignon Blanc-nak, azt ki me-rem mondani. De hogy nekiálljak költőt játszani, amikor a természettudományok oldaláról indul-tam - bár ma a társadalom tudományok területén

mozgok -, ez tőlem teljesen idegen. Aki a borokat leírja, az legyen egzakt.

Eddig azt hittem, hogy mint az irodalomban a borok világának is van, lehet befogadásszempontú megközelítése, hogy létezik valamiféle impresszio-nista borélmélet.

Ments, Isten, hogy én ennek a jogosultságát ta-gadjam, csak azt nem szeretem, ha valaki összeté-veszti a saját impressziót a bor jellemzőivel. Tehát csak azt szeretném, hogy a borbírák vagy borszak-lapban írók visszafogottabbak legyenek. Szerin-tem a borról szóló szövegek nagyrésze misztifiká-ció, ami nekem nem rokonszenves, ezért nem is keresem azok társaságát, akik ezt gyakorolják.

A borkóstolón nemcsak a bor számít, hanem az ételek is. Ezeket el is készíti, s az igazi művészet ab-ban áll, ahogyan a borokat és az ételeket társítja.

Valóban az az igazi, amikor egy borhoz kom-ponál valaki egy ételt. A nagyok, mint Csizmadia András vagy Kovács Lázár ezt meg is tudják csi-nálni, én erre csak kísérletet teszek, s remélem, hogy néha sikerül is. Az biztos, hogy egy ételt tel-jes értékűen élvezni nem lehet bor nélkül, de egy bort sem lehet igazán értékelni, ha nincs egy diszkrét ételalátámasztása. A kettő harmóniája te-remti meg a gasztronómiai katarzist.

Van valamilyen kapcsolat a politikai meggyőző-dés és a bor iránti elkötelezettség között?

Van kapcsolódás, tulajdonképpen életem főír-nyát a nemzeti elkötelezettség jelenti 15-16 éves korom óta. Ahogy akkor az iskolatársaim körében nem a népszerűség kedvéért, hanem meggyőző-désből terjesztettem a magyar rockzenét, a magyar kultúra részeként, ma ezt teszem a borokkal. Ahogy azért írok, az Erdélyi Napló, a Székely Hír-mondó, a Kapu munkatársaként, hogy az általam felismerni vélt igazságokat megosszam másokkal. Misszió az is, hogy a magyar gasztrókultúrát fejlesztjük, másrészt pedig a magyar emberekkel saját értékeinket is megismertetjük, mert Magyar-országban még-még, de Erdélyben alig tudnak ar-ról, hogy milyen fantasztikus fejlődési pályát írt le a magyar borászat az elmúlt 15 esztendőben. S ezt már azért is érdemes megismertetni az emberek-vel, hogy legyen eggyel több tényező, ami miatt úgy érezhetik, hogy érdemes magyarnak lenniük.

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

2007/1. (40. szám)

Ez év márciusában a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumban tartott *A nándorfehérvári diadal és Dél-Magyarország elnevezésű konferencián*, a honismereti folyóiratok bemutatóján ismerkedtünk meg testvérünk, a vajdasági honismereti szemle, a *Bácsország* szerkesztőivel. Horváth József, a Bácsország Honismereti Társaság elnöke, a lap szerkesztő bizottságának tagja ezévi első, a folyóirat történetében viszont már 40. számukban a Régi(j)óvilágot is bemutatta, s közölte is Bodó Barna, első lapszámunkban megjelent, céljainkat és törekvéseinket összegző írását. A hosszútávúra tervezett együttműködésünk jegyében, mi is közöljük nagymúltú testvérünk egyik, szűkebb régióinkról is tanúskodó helytörténeti tanulmányát.

Németh Ferenc

Régi becskerei könyvkereskedők, könyvkiadók, könyvesboltok (a XVIII. század végétől 1867-ig)

I. rész

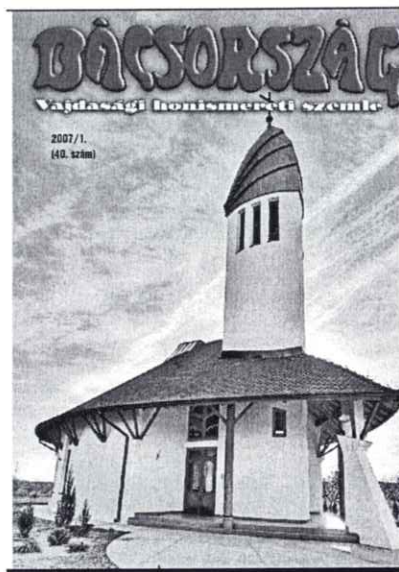
(...) Az 1840-as évekig a magyar könyvpiacot német (vagy német származású) könyvárusok tartották, akik többnyire német fejedelemségekből vagy osztrák területről vándoroltak be, ugyanakkor a könyvárusok segédek is – a szakma követelményeinek megfelelően – leginkább Ausztria vagy Németország városaiban tanultak. Így érthető, hogy egyesek szerint a reformkorig nem is beszélhetünk magyar könyvkereskedelemtől, csupán arról, hogy német könyvkereskedők, úgy melleslegesen magyar könyveket is árusítottak. A gondot tetőzte, hogy magyarul sem tudtak, így még az 1840-es években is megtörtént, hogy egy pesti könyvke-

reskedésbe tévedt, németül nem tudó vidéki magyar olvasó csak a boltos háziszolgájának segítségével tudta megértetni magát. (Valamivel korábban a magyarországi könyvesboltokban a latin volt a közvetítő nyelv.)

Magyarországon a XVIII. és XIX. század első felében, amikor kialakul a polgári társadalom, amikor magán és köz-könyvtárak, kaszinók és olvasóegyletek nyílnak, s kialakul a polgári könyvkultúra, létrejön egy széles érdeklődésű értelmiségi réteg, megnő az olvasók száma az egyszerű nép körében is, s az olvasás társadalmi méretűvé válik.

Bánát társadalmi- politikai és művelődési élete a XVIII. század végén és a XIX. század elején

Nos, (a mai értelemben vett) Bácska és a Bánát, (akkor Bács-Bodrog és Torontál megye valamint Temes megye egy része) a XVIII. század végén politikai és művelődési szempontból, vagy ha úgy tetszik, könyvkultúra tekintetében messze elmaradt az országos tendenciák mögött. Lehet, hogy helyesebb, ha úgy fo-

galmazunk, hogy itt, vidékünkön igencsak késtek ezek a folyamatok, aminek több objektív oka is volt. A török kiűzését követően a XVIII. században a mai Vajdaság területén még nem alakulhatott ki említésre méltó irodalmi élet és könyvkultúra.

Dr. Szeli István szerint akkor "számottevő magyar irodalmi-szellemi élet itt valóban nem volt, ki sem bontakozhatott, mert a kulturális fejlődés országútja messze elkerülte a Vajdaságot. Ami pedig ennek ellenére is létrejött, az ma is jórészt rejtve van előttünk, ismeretlenül és feltáratlanul lappang. Miért nem bontakozhatott ki irodalmi élet? Elsősorban azért, mert a Bánság csak az 1716-1718. évi hadjárat után szabadult fel, s hosszú évtizedek kellettek ahhoz, hogy kiheverhesse a török uralom nyomait. Borovszky írja, hogy „Torontál vármegye a török hódoltság alatt csaknem egészen kipusztult, és lakatlan-ná vált. Az akkori térképeken is csupa posványos, homokos tér-

ségeket és csak kevés lakott helyet találunk." Törökkanizsa és Mokrin, Nagybecskerek és Nagy-kikinda között nagy mocsár húzódott, amellet Dél-Bánátban is volt kettő: az iláncsai és az alibunári. A Bega, a Temes, a Berzava és a Birda folyók árterületei is lemocsarosadtak Közép-Bánátban az 1717. évi összeírás szerint 100 házzal Becskerek volt a legnépesebb. Az összeírók Becsén 20, Écskán 20, Módoson 50 házat számláltak meg. Az elnéptelenedett falvak számától a legszemléltetőbben az alábbi két adat tanúskodik: a becskerek területben pedig 19 lakott és 40 lakatlan helység volt.

Ilyen állapotok uralkodtak Bánátban, amikor a pozarevaci békekötés után Claudius Florimund Mercy tábornaszernagy került a tartomány kormányzói székébe. Mercy erőfeszítései mindenekelőtt két fontos tényezőre összpontosultak: az elnéptelenedett vidék betelepítésére és a mocsarak lecsapolására. Ezek voltak ugyanis a vidék fejlesztésének alapfeltételei. Akkortájt beláthatatlan területek heverték paragon, nem volt, aki megművelje őket. Amellet a mocsarak kiszárításával újabb megmunkálható földterületeket lehetett nyerni, egészségesebbé lehetett tenni az életkörülményeket, magyarán lakhatóvá tenni Bánátot. Mercy először a telepítéshez látott hozzá: német, olasz és spanyol telepésekkel próbálkozott, sajnos nem nagy sikerrel. Nagybecskerekre például 1722-ben biscayai spanyolokat költöztetett, ám azok nem tudták elviselni az éghajlatot, s a közeli mocsarak kigőzölgését. Legnagyobb részük mindössze néhány év leforgása alatt kivészett. Helyükbe 1728-ban szerbek, magyarok és németek érkeztek. A rákövetkező évtizedekben is időről időre ismétlődött ez a betelepítési folyamat. Egyébként is Bánát egyik XVIII. századi sajátosságát, talán még eléggé ki nem kutatott jelenségét éppen ezek a telepítések képezik. Dr. Szeli István szerint *a század folyamán e terület volt a az ország legváltozatosabb népelemekkel betelepített része: szerbek, magyarok, szlovákok, románok, franciák, spanyolok,*

németek, csehek, örmények, albánok, bolgárok és még más nemzetiségű népek spontán vagy tervszerű letelepedése jellemzi. A több-kevesebb rendszerességgel történt betelepítések közül érdekességgént ki kell emelni a toloncoltatást. 1740 táján ugyanis újra megcsappant a lakosság száma Bánátban, egyrészt a törökök betörése, másrészt a pusztító pestisjárvány miatt. 1738 áprilisában Hadzsi Mohamed vidini basa betört a Bánátba. Előbb elfoglalta Pancsovát, majd egészen Bókáig és Alibunárig hatolt. Ugyanaz év februárjától kezdett mind nagyobb méreteket ölteni a pestisjárvány, amely vidékünkön először Pancsován és Nagybecskereken szedte áldozatait. Az elkövetkező évben, 1739-ben és 1740-ben is tizedelte vidékünk lakosságát a makacs járvány. Bánát népessége újra megcsappant, Borovszky szerint *Bécsben eleinte azt hitték, hogy e tartományt többé nem is lehet rendszeres úton benépesíteni.* Ekkor szánták rá magukat arra az elkeseredett lépésre, hogy elítélteket, bűnözőket toloncoljanak a Bánátba, hogy itt megjavuljanak, vagy a mostoha életkörülmények áldozatai legyenek.

Bánát egyszerűen deportáló hely lett *nagyobb bűnösök, munkakerülők és a nagyvárosokban egybegyűlt dologtalan és kicsapongó életű elemek számára.* 1770-ig, addig, amíg Mária Terézia be nem szüntette ezt az erőszakos telepítést, évente 200-300 rovott múltú egyént toloncoltak ide. Számuk idővel több ezerre rúgott. Lopás vagy csempészés, kéjtelenség, esetleg emberölés miatt hurcolták őket vidékünkre. Itt is veszélyeztették a közbiztonságot. *Többségük kóbor életet élt, a szebb női toloncok legnagyobb része pedig folytatta a ledér életmódját.*

A XVIII. századi bánági telepítésekkel kapcsolatosan, mindenképpen hangsúlyozni kell a tartományi igazgatóság a németeket mindenütt előnyben részesítette a többi nemzetiséggel szemben. Sőt a létesített népiskolákban is a német nyelv terjesztését serkentették, a többi nyelv rovására.

A korszak további jellegzetessége, amelyről szólni kell, a bánati nagy uradalmak kialakulása. A kincstári javak 1781. évi árverésen jutott hozzá Karácsonyi Bogdán a beodrai Lázár Lukács az écskai, gróf Buttler a párdányi, Marczibányi Lőrinc a csókai, Kiss Izsák pedig az ittebei és eleméri uradalomhoz. Új alapokon indult meg ezeken a birtokokon a mezőgazdasági termelés, szakosított foglalkozási ágakkal. E században jelentkeztek az első manufaktúrák és ipari létesítmények is. Itt volt például az 1730 táján betelepített spanyolok által üzemeltetett becskerekeli selyemfeldolgozó műhely, meg Kratzeisen Sebestyén serfőző üzeme (1745), amely később valóságos sörgyárrá fejlődött. Fontos kiemelnünk a malmokat is, amelyekből (gabonatermő) vidék lévén több is üzemelt Bánátban. A többszöri betelepítés következtében 1779-ben, Torontál megye visszacsatolásakor már igencsak tarka volt a mai Bánát néprajzi képe. 1779. július 13-ától teljesen új korszak vette kezdetét vidékünk életében. A közigazgatás ismét a vármegyei önkormányzat kezébe került. Kinevezték Torontál megye első tisztikarát is. Benne néhány értelmiségi, kötetes szerző is helyet kapott. A főispáni szék egyelőre üres maradt. 1780 szeptemberében töltötte csak be Győri Ferenc. Az alispán a fiatal, akkor 25 éves Semsey András lett, akinek egyik művét Szinnyei is jegyzi. Helyettes alispánnak Egyed Jánost, főjegyzőnek pedig Hertelendy Józsefet választották. A megye tudós orvosa Fuchs Mátyás lett, a soproni származású orvosdoktor, akinek 1788-ban Budán kinyomtatott disszertációjáról Szinnyei is tud. Az első tisztikar névsorát böngészve megtaláljuk még Marczibányi Lőrinc nevét is, aki akkor még nagyszentmiklósi járási szolgabíró volt, 1781-ben pedig már Torontál megye alispánja lett. Az irodalomtörténet egy 1774-ben, Bécsben kiadott latin nyelvű művét jegyzi. Az említettek mellett a megye szolgálatában lévő aljegyzők, főjegyzők, alügyészek, főügyészek és táblabírák, megyei mérnökök, járási szolgabírók és megyei

írnokok között is voltak művelt, képzett személyek, akik a bánáti művelődési életet ébresztgették. Hiszen mint Szentkláray írja, *a Bánság csak 1779-ben ébredt több mint 200 éves álma után*. A rákövetkező néhány évtizedben indulhatott csak meg egy lassú, fokozatos és tegyük hozzá, mindinkább céltudatos fejlődés. Ez nemcsak gazdasági, hanem szellemi téren is előrelépést jelentett, s amely végül a reformkorban nyomdák, könyvkereskedések megnyitását is szükségessé tette. Valahol a XIX. század első felében éppen a megyei adminisztráció és megyei elöljáróság mind népesebb táborából alakulhatott ki az olvasóközönség vékony rétege Bánátban, de onnan

toborzódott, szinte természetszerűen az írók egy része is. A XIX. század első felében az írók közül Bárany Ágoston és Jevstatiye Mihajlovic is a megye illetve a város szolgálatában álltak.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a XVIII. század végén a cenzúra központjaitól oly távol eső vidéken, mint amilyen a Bánát volt, a könyvkultúra még nem indulhatott fejlődésnek. Igaz, egyrészt erre nem is volt meg minden feltétel (írók, olvasóközönség, iskolák, színház stb.). Vidékünkön jobbára csak a XIX. század harmadik-negyedik tizedében, a reformkorban jöttek létre a feltételek nyomdák és könyvkereskedések megalakítására, hiszen a városokban és a megyeszékhelyeken

akkor kezdett kialakulni az olvasóközönséget képező polgári középréteg, amely már nemcsak a külföldi lapokra és szépirodalomra tartott igényt, hanem az itteni szellemi termékekre is. S ha már polgárról beszélünk, akkor – Gerő András nyomán – e fogalom alatt legalább három tényező együttesét értjük, hiszen az egyszerre *társadalmi helyzet, értékrend és életmód, életstílus*. S éppen az 1830-as években domborodott ki a polgári értékvilág, s vesztett súlyából az addig oly domináns társadalmi helyzet. Egyre inkább előtérbe került az értékrend, életmód és életstílus, és kialakulóban volt a polgári magatartás.

(folytatjuk)

VÁRAK, KASTÉLYOK, TEMPLOMOK

Harmadik évfolyamához érkezett a Várak, kastélyok, templomok – történelmi és örökségturisztikai folyóirat. A rendkívül szép kivitelezésű, kéthavonta megjelenő lapban régi illusztrációkon és mai fotókon csodálhatják meg a múlt építészeti remekműveit, amelyekhez izgalmas és egyszersmind alapos szaktudással megfogalmazott írások kalauzolják el az olvasókat. A folyóirat kiadója és felelős szerkesztője Kósa Pál, a szerkesztőség egyik tagjával, Csorba Csabával pedig személyesen is találkozhattunk Szegeden, a honismereti lapok bemutatóján.

Az idei első szám is igazolja, hogy a történelmi Magyarországon teszünk képzeletbeli utazást, így felvidéki és erdélyi tájakra is eljuthatunk, de a nagyvilágba is kitekinthetünk, hiszen megismerhetjük a spandau citadellát, sőt az amerikai egyesült államokbeli William Henry erődöt is. Vincze Dániel Füle 1682-es ostromát, Sófalvi

András A középkori Udvarhelyszék várait, Csorba Csaba a gergyesszegi Teleki-kastélyt mutatja be. Régi-önkba is eljuthatunk, hiszen Karczag Ákos és Szabó Tibor Egy festői rom: Sebestorony c. írásában ez áll: *"Az egykori Krassó-Szörény megye középkori építészetének viszonylag kevés emléke maradt ránk. Ezek közül az egyik legjelentősebb a Sebestorony község határában található lakótorony romja. A Szörényi-havasokhoz tartozó Szárkö-Godján-hegység északnyugati részében, Karánsebestől keletre fekszik Sebestorony (Sebesrom, most Turnu Ruieni) község. A falutól egy kilométerre északkeletre található a 420 m magas Sírminiá-hegy, melynek ormán többemeletes toronyrom dacol az idő múlásával. A messzire ellátszó falcsontok a faluból több jelzetlen ösvényen is megközelíthető, a hegyoldal gyümölcsösein kersztül. A hegycsúcsról jól belátni a Sebes-folyó völgyét*

a Déli-Kárpátok havasait, valamint a Karánsebesen túl elterülő termékeny síkságot (...)".

Olvashatjuk a folyóiratban, amelyről bővebben is tájékozódhatnak (akár az előfizetés lehetőségeiről is) a www.varlap.hu honlapon.

IGAZFALVI KITEKINTŐ

Igazfalva 1893-ban alapított telepes falu, református templomát 1903-ban szentelték fel. Az ünnepő gyülekezet a templom centenáriuma kop-jafát állított, ez Gergely Zsolt lugosi fafaragó munkája.

Ihász János Igazfalva polgármestere, az Ighaz Kulturális Egyesület elnö-ke 2003 áprilisa óta vezeti a községet, hiszen először a település alpolgár-mesterének választották meg. A 2004-es választáson már polgármesterje-lőltként indult, a legfiatalabb polgármesterek egyikeként győzött, 33 éves. Igazfalvi édesanya és bunyaszekszárdi születésű apa gyermekeként ebben, a Temesvártól 100 km-re található magyar faluban született.

Örömmel tapasztalom, hogy ma már a fiatalok is mernek politikai közszereplést vállalni – mondja be-szélgetésünk kezdetén.

Hogyan sikerült megszereznie a választók bizal-mát, hiszen Igazfalván is a lakosság túlnyomó része nem a fiatalok nemzedékéhez tartozik.

Sajnos, mint a szórványban általában, Igazfalva is kiöregedett közösség. Ugy érzem, túl jutottunk a holtpontra, azaz a városra település és az előregedés is stagnál. A fiatalok úgy tervezik, hogy otthon ma-radnak, a környéken vállalnak munkát, sőt már a vá-rosból is jönnek olyanok, akik szeretnének itt házat építeni. Igazfalvához két román falu, Rekettyű és Bu-kovec tartozik, a 2002-es népszámlálási adatok sze-rint az összlakosság 2848, de szinte már 3000-en va-gyunk. Az önkormányzatunk 11 képviselőből áll, eb-ből hatan vagyunk magyarok, de csak három RMDSZ-es.

Igazfalván sok az új beruházás.

Az iskolák rendbetételét a csapatunk nagyon fon-tosnak tartotta. A községközpontban az iskolát telje-sen felújítottuk, de tataroztuk az óvodát is, most az iskolaudvar rendezése folyik. Épül a lakásépítési, te-rületrendezési és fejlesztési minisztérium támogatá-sával egy iskolai tornaterem, amelyet a község min-den fiatalja kihasználhat. Lesz itt tenispálya meg konditerem is. A munkálatokat mi felügyeljük, ezek értéke eléri a 10 milliárd régi lejt, a tervek szerint a nyár végére elkészülhet. Az utcai víz- és csatornahá-lózat miatt a járda megépítése még késik. A nagyob-bik román faluban Rekettyűn (Rachita) egy új, nagy 330 négyzetméteres, uniós elvárásokhoz igazodó óvodát építünk kormánytámogatásból. Most már a belső munkálatoknál tartunk, az udvar és a kerítés is elkészül idén. Ugyanitt teljesen felújítjuk az emele-tes iskolát, de a bukovecra is sor kerül a nyáron az oktatási minisztérium programjának keretében. Mindkét faluban megjavítottuk a kultúrotthont, Igazfalván pedig ki is bővítjük, most várjuk, hogy kiírják azt a pályázatot, amelyből ez megvalósítható.

Jó irányba halad Igazfalva, láthatóak a változások?

Igazfalván is mindent feltűrtak, akárcsak Temes-váron. Végéhez közeledik az ivóvízhálózat kiépítése, a tornaterem építkezéseiről is jól látszik a készülő vizgazdálkodási telep, amely a lakásépítési, a terü-letrendezési és fejlesztési minisztérium 1 millió dol-

láros támogatásából valósul meg, mint utcai vízháló-zat. Ha ez kész, megkezdődhet a háztartások hálózati csatlakoztatása. Egymillió eurós SAPARD-pályá-zati pénzből a járdák aszfaltozására is sor kerül a nyár elején. 7,3 km-t aszfaltozunk le a község három településének főbb utcáin. Idén a közvilágítás is megújul, most már csak a korszerű, kisfogyasztású körizzókra cseréljük a világítótesteket, hogy jelentős költségcsökkentéssel hosszabb ideig világíthassunk éjszakánként.

Miből élnek az igazfalvi emberek?

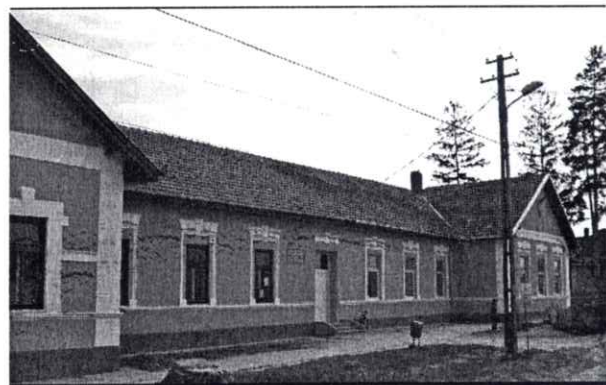
Valamikor kézműveseinkről (többek között ková-csok, kádárok, asztalosok, kosár- és díszfonók, de ugyanakkor szabók és cipészek is) voltunk híresek, a

Felső-Bega menti települések úgy tekintettek Igazfalvára, mint a "mesteremberek falujára". Ezek a mesterségek részben még ma is léteznek, sőt, egy hagyományos technikát, de modern motívumokat és díszítést használó kerámiaműhellyel is gazdagodtunk. A földművelés csak mellékkeresetnek számít, általában csak a ház körül tenyésztett állatok, sertések, szárnyasok számára termelnek kukoricát.

Az előregedett településeken gyakorlat, hogy a viszsza kapott földeket a tulajdonosok eladták. Igazfalván is ez a helyzet?

Igen, egy olasz befektető 700 hektárt vásárolt fel. Az emberek megijedtek, hogy majd nem tudják kifizetni a nagy földadót, s inkább gyorsan túladtak a földjeiken. A fiataloknak szerencsére van annyi földjük, amennyire szükségük van. Az olasz vállalkozó jó gazda, megműveli a megvásárolt területek felét. Nemrégiben ért véget a tavaly nyáron elkezdődött hétvégi falusiturizmus-tanfolyam, amelyen 21-en vettek részt a megyéből. A mi kistérségünk igazán szép vidék, ahol eddig a falusi turizmus szinte teljesen ismeretlen volt. Ezért az Újszentesi Gazdakör szerve-

A felújított iskola

zésében zajló tanfolyamon oklevelet szerzett emberek most már megpróbálkoznak a vállalkozásalapítással. Tevékenységüket elősegítve nemsokára beindul a román-szerb Phare CBC forrásra benyújtott, sikeres elbírálásban részesült pályázatunk is. Ez egy másfél éves lefutású program, a szerbiai Tóthfaluvall partnerségben, mely a faluturizmus fellendítését célozza a Felső-Bega menti kistérségben. A projekt keretén belül közös turisztikai információs központ és iroda létesül a már meglévő teleház épületében, annak kibővítésével. A program lehetőséget biztosít egy átfogó, összehangolt idegenforgalmi stratégia kidolgozására, turisztikai útvonalak kialakítására és további közös fejlesztésekre a térségben. További szándékunk, hogy a magyarországi településekkel is keressük a kapcsolatokat az idegenforgalom fellendítése céljából is.

Mi az, amit a polgármester szerint mindenkinek tudnia kell Igazfalváról?

Minden évben megrendezzük a falunapokat, idén szeptemberben kerül sor a háromnapos rendezvényre. Fellép a néptáncsoportunk a Szivárvány, eljönnek a magyarországi testvértelepüléseink képviselői Vésztőről, Nagydorogról. Szoros kapcsolatot alakítottunk ki az említett településekkel, erről szól a jelenlegi, lebonyolítás alatt álló, határon átnyúló – a román-magyar Phare CBC program által finanszírozott – pályázatunk is, melynek magyarországi partnere a Békés megyei Vésztő városa, és amelynek keretén belül a testvértelepülési kapcsolatok szorosabbá fűzése mellett, különböző hagyományörző rendezvényekre is sor kerül a határ két oldalán. Idén

is emlékezünk az egykori Bunyszekszárdra, ennek a megemlékezésnek egy napját Igazfalván tartjuk. Bízom abban, hogy hamarosan rendezett, virágos, barátságos, fejlődő, európai arculatú település leszünk.

Néhány adalék Bunyszekszárdról Kaczián János levéltári kutatásai alapján.

"Békesség és az Úrnak kegyelme az olvasóval! Ezen helvét hitvallású egyházacskának tagjai az 1866-k évnek tavaszán költöztek ide ezen mostani lakóhelyükre, legnagyobbbrészt Tolna vármegyének Szedres, Medina, Kajdacs, Kölesd, Fadd, Szentlőrinc és Uzd helységeiből."

E sorokkal kezdi Szívós Béla református lelkész egy furcsanevű falucska anyakönyvét 1870-ben. A Szekszárdtól 400 km-re, Krassó-Szörény megyében alapított Bunyszekszárd a Maros és a Bega folyók közötti hegytetőn eresztett gyökeret 1866-ban.

A másik ma is előforduló tévedés az, amikor Bunyszekszárdot egy olyan, az 1892–1904 között történő telepítések falvaihoz sorolják, amelyek lakói ingyen kapott földön gazdálkodva, állami segítséggel építették fel új otthonukat. Így kerül egy csokorba Bunyszekszárd Bodófalva, Igazfalva, Szapárfalva, Vásáros stb. községekkel egy tanulmányban. Mint a Tolna megyei kirajzáról már tudjuk, Bunyszekszárd az államilag támogatott telepes falvakat harminc évvel megelőzve, az elvándorlók saját pénzén vásárolt birtokára épült.

Bunyszekszárdot egy széles főutcával és két kis elágazással kell elképzelni, nevük is volt: Nagyutca, Kisutca és ún. Másik Kisutca. A fél-fél holdas telken egy szoba, konyha, kamrás házak álltak, istálló, baromfiól és minden udvarban kenyérsütő kemence. A házak előtt meszelt törzsű akácfák, a kertekben szilva és almafa. A szobákban mécses, később petróleumlámpa, az asztalon a Magyar nép, a Református Jövő, vagy az Erdélyi Gazda című újság, helyenként kalendárium, Biblia, könyv. 1953-ban az iskolában 74 könyvet, a népkönyvtárban 285 kötetet számoltak össze. A faluvégi erdőben meghúzódó temetőkert fa kopjafáira faragott nevek ma alig kibetűzhetők. Fel-tűnő az egyetlen kő sírmlék; egy asszony állíttatta, akinek férjét és két gyermekét kocsisul-lovastul elragadta a megáradt Bega.

Bunyszekszárd népe földrajzilag rossz helyen kereste a boldogulást. A mostoha természeti adottságokat és a koronként felerősödő egyéb hátrányokat a szorgalmas kétkézi munka sem csökkenthette. A "bunya"-szó egyik jelentése: söpredék, egy másik magyarázat szerint mocsár. Csúfolták is ezért lakóit eleget. Falujukat mégis büszkén vállalták és vállalták ma is. 1995-ben találkozót rendeztek emlékeik helyén és aláírásaikkal ígérték: "Mi, Bunyszekszárd szülőttei megfogadjuk, hogy ezentúl évente, augusztus második vasárnapján találkozunk szülőfalunk helyén. Hát úgy legyen!"

mi.

Bunyszekszárdért szól a harang

LAPSZÁMUNK SZERZŐI:

TÁMOGATÓINK:

BODÓ BARNÁ – politológus, a BBTE tanára, Temesvár
BLAZOVICH LÁSZLÓ – történész, a SZTE tanára, Szeged
BORSI-KÁLMÁN BÉLA – történész, diplomata, egyetemi docens, Budapest
ILLÉS MIHÁLY – mérnök, író, Temesvár
JANCsó ÁRPÁD – mérnök, helytörténész, Temesvár
MÉSZÁROS ILDIKÓ – magyartanár, újságíró, Temesvár
NÉMETH FERENC – Újvidék
PĂIUȘAN, RADU – professzor, NYTE, Temesvár
PÁLL (VELCSOV) MARGIT – magyartanár, Nagyszentmiklós
PÁVAI GYULA – magyartanár, író, Arad
TORÓ TIBOR – akadémikus, fizikaprofesszor, Temesvár
UJJ JÁNOS – történész, publicista, Arad

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

Szerkesztőtanács: Jancsó Árpád, Károlyi Attila (Szeged), Kiss Ferenc, Mészáros Ildikó (felelős szerkesztő), Miklósi Ilona, Szekernyés János, Ujj János (Arad), Vicze Károly
Tördelőszerkesztő: Lázár Ildikó
Grafikai szerkesztő: Könczey Elemér
Kiadó: dr. Bodó Barna, a Szórvány Alapítvány elnöke

Szerkesztőség: 300593 Temesvár, Putna u. 7 • **Tel/fax:** 0356-446516
Drótposta: diasporatm@rdstm.ro

Dr. Albert Ferenc
Albert László
Dr. Bárányi Ferenc
Dr. Bárányi Ildikó
Béres Margit
Bodó Mária
Borbély Imre
Borbély Zsolt Attila
Dudás József
Erdei Ildikó
Erdei Lajos
Erdély István
Erdély Rita
Fazakas Csaba
Fórika Éva
Ft. Szabó Péter
Ft. Szilvágyi Zsolt
Gazda István
Gyurka Teréz
Halász Ferenc
Ft. Heinrich József
Herczeg András
Higgyed Imre
Dr. Higgyed István
Ihász János
Illés József
Kaba Gábor
Kása József
Kása Zsolt
Kerekes Irén
Kertész Éva
Kertész Katalin
Király Rozália
Király Zoltán
Ft. Kocsik Zoltán
Dr. Kovács Béla
Lázár István
Dr. Matekovits György
Pál Krisztina
Păștean Erika
Pataki Adél
Pataky Lehel Zsolt
Pozsár József
Péter László
Salló Ervin
Schwarz Ida
Schwarz Katalin
Szabó Ferenc
Szász Enikő
Szathmáry Ibolya
Szegedi Lajos
Szilágyi Géza
Telegdy Gyöngyvér Eszter
Toró László
Toró T. Tibor
Toró Tibor
Ungor Ilona
Vajda Pál
Valdman Ferenc
Vinczeffy Kinga
Virginás Tar Judith

1907. május 17-én született

DSIDA JENŐ

Kalendárium szonettekben

JÚNIUS

Az érés dícsérete

Helyét gyümölcsnek adja a szírom.
A déli égen elterül a hőség.
A termő kor jön: érés, felelősség
és nem lehetek virág egy siron.

Csók-szirmom nem lesz, hogy csokorba kössék
a lányuk. Vinnem kell, amíg birom
a terheket és ha nevem leirom:
komoly szó kell elé, nem cifra bőség.

Csak néha jön, hogy szívem elbecéz
egy-egy derengő, árva, gyermeteg
emléket (mely úgy csillog, mint a réz

egy ó-kapun). Gyors nyári fergeteg
jön messziről. Szemem távolba néz
s tavaszt sirat s egy régi gyermeket.